

6.17.66
K R O N I K A

ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

LETO VII

3

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

VII. letnik Ljubljana 1959 zvezek 3

Vsebina tretjega zvezka:

- J. V.: Ob štiridesetletnici ustanovitve KPJ — Stran 129
- M. Pahor: Pravni status tujcev v uredbah piranskih statutow — Stran 130
- I. Komelj: Gotska arhitektura v Sloveniji I. — Stran 138
- J. Šorn: Trst in njegovo neposredno zaledje v prvih treh desetletjih XVIII. stoletja — Stran 148
- E. Cevc: Luxuria z Visokega pod Kureščkom — Stran 161
- J. Jenko: Ob stoletnici proge Pragersko—Kotoriba (—Velika Kaniža —Budimpešta) — Stran 168
- J. Serajnik-Vavken: Stavbni razvoj Gruberjeve palače v Ljubljani — Stran 174
- R. Ogrin: Prešerni na Vrhniki — Stran 185
- B. Teply: Prof. Franjo Baš — 60-letnik — Stran 187

MUZEJSKE NOVICE:

- F. Ostanek: Slovenski šolski muzej — stran 189

ZGODOVINSKO BRANJE:

- B. Marušič: Brda, 25. maja 1958 — Stran 191
- B. Marušič: Vogrsko, 15. septembra 1958 — Stran 191
- B. Marušič: Studi goriziani XI.—XXIV. — Stran 191
- B. Marušič: Gorizia nel medioevo — Stran 191
- B. Marušič: Gorizia viva — Stran 191
- B. Marušič: Jadranski koledar 1959 — Stran 191
- B. Marušič: Kulturni odmevi 1. — Stran 192
- B. Marušič: Kulturni odmevi 2. — Stran 192
- J. Sivec: Zbornik Splošne bolnišnice v Mariboru — Stran 192

Na ovitku:

Sv. Primož nad Kamnikom (Foto Nace Šumi)

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik prof. Zvone Miklavč

Izdaja in zalaga: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino. Predstavnik Jože Šorn. Tiska tiskarna »Toneta Tomšič« v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/II (Mestni arhiv). Tekoči račun pri Mestni hranilnici Ljubljane.

ski št. $\frac{600-11}{606-1-3-75}$ Letna naročnina 400 din, posamezna številka 150 din

Ob zaključku letnika objavljamo v počastitev štiridesete obletnice ustanovitve KPJ tretji članek, ki pa ima sumaren in načelen značaj.

Uredništvo

OB ŠTIRIDESETLETNICI USTANOVITVE KPJ

J. V.

Štiri desetletja delavskega gibanja jugoslovanskih narodov pomenijo izreden preskok v družbenem razvoju. Ljudstvo si je izbojevalo svobodo in v uresničevanju tisočletnih teženj samo prevzelo skrb za svojo usodo. Na trdnih gospodarskih temeljih se dviga mogočna konstrukcija nove socialistične družbene skupnosti, ki kaže podobo novega življenja.

Osnovno gibalno družbenega razvoja so proizvodilne sile in vsa družbena gibanja so v funkcionalni odvisnosti od njih, delavski razred pa je nosilec tehničnega in gospodarskega napredka. Pripada mu odločilna vloga pri snovanju odnosov med ljudmi in graditvi življenja. Njegovi interesi so interesi vseh delovnih ljudi in so kažipot k napredku. Toda delavski razred se mora sprostiti spon in osvoboditi izkoriščevalcev in tlačiteljev. Zato je delavsko gibanje organizirana borba, ki jo vodi zavestna sila. Od njene moči, revolucionarnega značaja njenega programa, odločnosti in doslednosti njene akcije je odvisno, kakšne uspehe doseže delavski razred v svojem boju. Jugoslovanski narodi imajo tak revolucionaren delavski razred. Njegova avantgardna sila, komunistična partija, proslavlja štiridesetletni jubilej borbe. To je več kot jubilej. To je pregled prehojene poti, veličastne preobrazbe, spomin na žrtve in čvrsta odločenost nadaljevati delo po začetni poti.

Komunistična partija Jugoslavije se je dve desetletji v najtežjih pogojih, postavljena izven zakona, toda nikoli odtrgana od ljudstva, borila za njegove pravice, krepila svoje vrste, izgrajevala kadre in se usposabljala za odločilne akcije. V času velike preizkušnje za naše narode, ob vdoru fašistov v našo domovino, je partija, zvesta svojemu ljudstvu, bila edina politična sila, ki je ljudstvu pokazala pravo pot borbe, ki je bila sposobna prevzeti vodstvo in katere člani so šli prvi v akcijo. Z geslom tega boja »Za

novi demokratično Jugoslavijo« se je začela revolucija, ki je osvobodila domovino ne le napadalcev, ampak je tudi do temeljev odpravila izkoriščevalski sistem, sprostila ustvarjalne sile ljudstva in v kratkem obdobju dvignila Jugoslavijo med gospodarsko razvitejše dežele.

Kateri pogoji so omogočili Komunistični partiji Jugoslavije, da je mogla tako uspešno voditi revolucijo? To je lahko dosegla le zdrava marksistična partija s sposobnim vodstvom, ki si je znala pridobiti zaupanje ljudstva in ohraniti njegovo enotnost. Kako neizmerno je bilo to zaupanje, kažejo izredni napor, ki jih je vlagalo ljudstvo v obnovo in izgradnjo, s čimer se je usmerilo k pospešenemu uresničenju osnovnih nalog in je odločno odgovorilo na poskuse Informbiroja in drugih sil, da preprečijo graditev nove države.

Komunistična partija oziroma Zveza komunistov Jugoslavije je sposobna samostojno usmerjati naš družbeni razvoj. Marksistična analiza posebnih pogojev nakazuje tudi svojstveno pot samega razvoja, tako na področju gospodarskega kakor družbenega življenja. Nove izkušnje so odpirale tudi nadaljnje razvijanje marksistične misli, zlasti na področju zasnove socialistične družbene ureditve, razvijanja sistema neposredne demokracije in ekonomike. Poleg osnovnih pravic, ki so jih pridobili delovni ljudje, in ureditve življenja moramo poudariti predvsem razvoj delavskega in družbenega samoupravljanja — delavske svete, organizacijo komun in stanovanjskih skupnosti, družbeno upravljanje v javnih službah, na področju prosvete in kulturnega življenja, posebno pa skrb za zdravo rast mlade generacije. Program Zveze komunistov Jugoslavije povzema vse te bogate izkušnje in odpira resnično perspektivo za zgraditev socialistične družbe.

Spremembe in uspehi so vidni na številnih področjih in na vsakem koraku. Nastalo je

na tisoče novih podjetij, zgradila so se številna nova naselja in mestne četrti, pokrajino povezujejo nove komunikacije, podoba površja spreminjajo meliorirana polja in umetna jezera hidrocentral. Močno se je spremenila struktura prebivalstva in z njo način življenja ter navade ljudi. Preobraža se sistem izobraževanja in dobili smo nove znanstvene ustanove. Vse to se razvija tako dinamično in s takim tempom, da se nenehno sproščajo nove ustvarjalne sile in postavljajo pred družbene potencialne možnosti nove zahteve.

Zgodovinska znanost se zato močneje orientira k novemu času, k obdobju teh štirih desetletij boja Komunistične partije Jugoslavije in razvoja delavskega gibanja nasploh. Pred njo niso samo nova obdobja in področja proučevanja. Potrebno se je boriti za dosledno uveljavljanje znanstvenega dialektičnega in materialističnega lotevanja problemov in tudi za ustrezno prenašanje znanja. Razvijati je treba nove delovne metode, pridobivati in usposabljanje nove kadre. Pouk

družbenih ved dobiva večji poudarek v vseh vrstah šol. Družbeni razvoj celo terja posebne šole za družbene vede, katerih sistem se razvija še zlasti z vsemi stopnjami političnih šol, ki dobivajo v sistemu izobraževanja odraslih ugledno mesto. Podpirati je treba razvoj znanstvenih in strokovnih ustanov od univerze do lokalnih muzejev ljudske revolucije in organizirane skrbi za ohranitev spomenikov te veličastne borbe.

Zveza komunistov Jugoslavije tudi na tem področju neposredno prispeva z aktivnostjo svojih kadrov, z razvijanjem znanstvenega dela in ustreznih ustanov. Ustanovljen je Inštitut za zgodovino delavskega gibanja na Slovenskem, na terenu pa se odvija široka akcija ne samo v zvezi s proslavljanjem jubileja, ob katerem se je brez dvoma obogatila ta akcija, temveč tudi za sistematično delo. V to akcijo se vključujejo borci, šole, strokovne ustanove in družbene organizacije, posebno pa še Zveza borcev NOB. Zato si tudi na tem področju lahko obetamo nove uspehe in hitrejši napredek.

PRAVNI STATUS TUJCEV V UREDBAH PIRANSKIH STATUTOV

MIROSLAV PAHOR

Veliki svet mesta Pirana se je sestal 6. aprila 1549. Kaže, da je po dolgi razpravi izglasoval uredbo o prepovedi tujcem, ki niso bili družabniki piranskih meščanov ali prebivalcev mesta, da bi obdelovali piranska občinska polja ali zemljišča na področju savudrijskega Krasa in Kaštela. Pravimo, po dolgi razpravi, ker je priprava na uredbo, ki jo vsebuje LXXIII. poglavje knjige popravkov¹ neobičajno dolga. V predgovoru ali pripravi na razne uredbe so svetniki navadno nakazali, zakaj je bila ta ali ona uredba potrebna, zakaj se to ali ono poglavje statusov popravlja ali ukinja, zakaj se v neki zakon vnašajo nova določila. Skoraj ni člena v statutih mesta Pirana, ki ne bi imel na začetku naznačen namen določila, ki sledi. Navadno so take oznake cilja zelo kratke: »Ker hočemo, da bi meščani živeli v miru...«, Ker hočemo pomagati porokom..., Ker preprečujemo tujcem, da bi garantirali za desetine..., Da bi bile desetine plačane po ukazih..., taki so v glavnem predgovori posameznih členov statutow. V eni ali dveh vrstah povedo, kakšen je cilj uredbe, zakona, ukaza itd. Včasih pa zadostuje tudi ena sama beseda. Predgovoru navadno sledi ena od besed: Volumus, statuimus, mandamus, affirmamus, vadit pars ali l'andara parte ali kaj podobnega. V našem primeru pa je pred-

govor k novemu zakonu, kot rečeno, neobičajno dolg. Po drugi strani se zakoni Knjige popravkov mnogokrat sklicujejo na prej izdane zakone, uredbe ali ukaze, ki jih vsebujejo ali knjige statutow ali pa tudi Knjiga popravkov in ki obravnavajo in — kar je važno — potrjujejo ali spreminjajo (to zelo redko) — prejšnje zakone ali ukaze. V našem primeru pa imamo opravka z zakonom, kjer se Veliki svet sklicuje na zakon popolnoma nasprotno vsebine.

Da bi bilo jasno, za kaj gre, naj na kratko navedemo vsebino omenjenega uvoda. Veliki svet, pravijo mestni očetje, je že druge krati sklepal, da se tujcem ne dovolijo obdelovati občinska zemljišča te občine razen v primeru, če so rečeni tujci družabniki nekaterih naših meščanov. Iz tega uvoda je tudi razvidno, da so družabniki tujci delali na spolvino, kar pomeni, da so družabniku meščanu odraštovali polovico pridelka, polovico pa obdržali sami. Toda, pravi dalje zakon, vemo, da je po evangelijskih svarilih pošteno, pravično in pametno, da se naj ne dovoli jemati kruh iz ust lastnih otrok, da bi ga dajali drugim. A ko je zakon sprejet, vemo tudi, da se kmalu najde zvižaja, ki ga pretenta. Zato so se nekateri zamislili in z lahkoto našli način, da so varali statut v njegovih (pravičnih) namenih. Seveda je tako

postal statut brezpomemben in iluzoren. (Ti ljudje) so hlinili, da so družabniki nekaterih naših meščanov, ki so se tega načina posluževali za osebne koristi. Na ta način so si (tujci) napravili stancije in dvore na omenjeni zemlji in se v teku časa polastili kakšne hiše v Kaštelu ali kakšne zgradbe v našem mestu. In pod pretvezo, da so družabniki ter da so tako postali sosede tega kraja ali celo piranski meščani, nadaljujejo svoje delo na omenjenih občinskih zemljiščih, ki so si jih protipostavno prilastili. Ti ljudje so si namreč prilastili že večino Krasa, kjer so v glavnem omenjena zemljišča. Meščani, ki še nimajo dvora na Krasu, težko najdejo kraj, kjer bi si ga postavili, in zato tudi težko dobijo družabnika. To pa zato, ker so tujci našli način, da so postali gospodarji in delajo za svoj račun na škodo naših meščanov in v nasprotju z nameni, ki so izraženi v statutih. In ker moramo poskrbeti za vse to, tako v javno kot v privatno korist in še posebej v korist občine, zato sklenemo...»

Tak je uvod k zakonu 6. aprila 1549. V nadaljevanju izvemo, da je bil zakon sprejet na predlog sodnikov in sindikov, potem ko je seveda o njem razpravljali in ga tudi potrdili in pohvalili svet dvanajstih za preskrbo in ga pregledal gospod potestat.

Preden pa preidemo na zakon sam, naj povemo, da se »in margine« sklicuje na I. poglavje IX. knjige statutow, ki ima tako v tisku iz leta 1606 kot v rokopisni redakciji iz leta 1384, ki je služila kot podlaga za tisk, popolnoma drugačno vsebino. To poglavje vsebuje namreč zakon, kjer je rečeno, da Veliki svet »ponovno ukazuje«, da ima vsak tujec pravico priti na piransko zemljo in delati na njej. Seveda se mora javiti na občini, kjer ga vpišejo v registre. Obenem pa mora položiti dobra jamstva, da bo pšenico in vse druge žitarice, ki jih bo pridelal na tako dobljenem zemljišču, pripeljal v Piran in da bo plačal vse davščine, ki jih plačujejo piranski meščani. Če bi pa kdo tega zakona ne upošteval, naj izgubi obdelovalno površino, ki preide spet v občinske roke.² Zakon je, kot rečeno, nastal leta 1384. Toda tu Veliki svet »ponovno ukazuje«, kar pomeni, da je moral biti vsaj en podoben zakon že pred tem letom izglasovan. Primerjava z drugimi tremi redakcijami statutow in s knjigo popravkov iz leta 1367 nam ni povedala nič. Podobnega zakona tam ni. Toda, če je Veliki svet »ponovno« izglasoval ta zakon, mu pač moramo verjeti. Verjetno je bil zapisan v neki knjigi popravkov, ki ni prišla do nas. Toda zakaj nenadoma tak preobrat?

Preden spregovorimo o tem, poskusimo obrazložiti, zakaj so mestni očetje, ki se se-

daj očitno boje priliva tujcev, sploh dovolili, da so prihajali tujci na piransko ozemlje, da so tam dobivali zemljišča in jih obdelovali s pogojem, da bodo plačevali običajne davščine. Znano je, da so v XIV. stoletju razsajale kuge. Posebno močni sta bili v letih 1335 in 1336 ter tista, ki je razsajala leta 1363, torej tri leta po drugi in pet let po tretji redakciji piranskih statutow pod beneško oblastjo. Znano je tudi, da so te kuge skoraj popolnoma izpraznile ne samo savudrijski Kras, temveč tudi dolino Dragonje in Fazana. Zato imamo dokaze v listinah o ponovni naselitvi Sv. Lucije, ki so se ohranile v mestnem in v Grisonijevem arhivu v Kopru.³ Listine nam namreč povedo, da je piranska oblast tedaj naseljevala Sv. Lucijo z dalmatinskimi družinami. Po drugi strani je znano, da so se prav v tej dobi naseljevali Šavriini tudi po dolini Dragonje in po savudrijskem Krasu. Tako je bil naseljen s Šavriini verjetno tudi Kaštel, ki mu kuga ni prizanesla. Popolnoma razumljivo je torej, da je nastal ta »ponovni zakon« iz leta 1384 zaradi tega, ker to ozemlje tedaj še ni bilo popolnoma naseljeno. Če zakon natančneje pogledamo, vidimo, da je njegov namen ta, da preskrbi mesto z žitom in delno tudi z denarjem, ki je z davščinami prihajal od omenjenih tujcev naseljencev v občinsko blagajno. Namen je torej jasen. To po eni strani pomeni, da so hoteli mestni očetje preskrbeti mesto, kar ni bilo mogoče brez novih naseljencev, po drugi strani pa pomeni tudi, da so hoteli te naseljene tujce vezati na Piran s tem, da so jih izenačevali po pravicah in dolžnostih z lastnimi prebivalci. Toda to nam še ne pove, zakaj tak preokret leta 1549.

Predvsem se moramo nekoliko pomuditi pri tujcih družabnikih. Zakon iz leta 1384 jih ne omenja, temveč daje široke možnosti naselitve. Edina omejitev je v tem, da tujec zgubi obdelovalno površino, če ne pripelje pridelanega žita v Piran in če ne plačuje običajnih davščin. Nenadoma pa se pojavi v uvodu k zakonu iz leta 1549 gonja proti tistim tujcem, ki hlinijo da so družabniki Pirančanov, in pa tistim Pirančanom, ki jih v tem podpirajo. To ni nastalo v omenjenem letu, ker zakon omenja, da je Veliki svet že druge krat sklepal o tem. Torej zakon iz leta 1549 ni prvoten. Moral je biti sprejet neki zakon že prej. In če je bil sprejet, je moral biti tudi zapisan. Nicolo Petronio Caldana, ki je priredil za tisk redakcijo statutow iz leta 1384, je ob robu prvega poglavja IX. knjige statutow prezrl opombo, ki pravi, da je bil ta zakon popravljen 16. maja 1502 in sicer v smislu, da nihče, ki ni iz Pirana

ali družabnik piranskega meščana, ne sme prihajati na Kras, da bi tam obdeloval (zemljo) pod kaznijo 25 lir globe. 16. maja 1502 je torej izšel prvi zakon, ki prepoveduje naselitev na savudrijskem Krasu. Tega je urednik statutow, kot omenjeno, prezrl. 27. novembra istega leta je izšel drugi zakon, ki je bil sprejet bolj zaradi kraških pašnikov kot zaradi naselitve, ker je tu govora v prvi vrsti o pašnikih, šele nato o drugih koristih, ki jih tujcem nudi Kras. Primerjava bi nam mogla razložiti to razliko s tem, da je zakon 16. maja prepovedal naseljevanje, zakon 27. novembra pa pašo in pa nedovoljeno obdelovanje savudrijske zemlje. To pa moramo razumeti tako, da je bil prvi zakon napisan v glavnem zato, ker je Veliki svet menil, da je Kras s tujci že dovolj naseljen, drugi zakon pa je bil naperjen bolj proti bujskim, umaškim, momjanskim in drugim kmečkim sosedom, ki so uporabljali savudrijske pašnike brez dovoljenja ali po nepostavnem dovoljenju. Pri tem pa oba zakona dopuščata možnost, da si tujci izberejo med piranskimi meščani družabnika. To pa je pomenilo tudi, da plačajo pravično desetino in druge davke.⁴ Desetina je bila sicer nizka, ker so od 40 živali odrajtovali samo tri, zato pa so bile večje koristi, ki so jih imeli omenjeni sosede od Krasa. Zaradi tega ni čudno, če so iskali način, kako bi zakon prelističili. Tako so si počasi, a vztrajno iskali prividnih družabnikov med piranskimi meščani in ti so jim verjetno zaradi nagrade šli na roko s tem, da so jim dobili dovoljenje za pašo in za obdelovanje zemlje. Toda to je šlo tako daleč, da so si tujci začeli graditi stancije in dvore vzdolž vse južne občinske meje. Če se sedaj za trenutek ozremo na omenjene stancije, iz katerih so pozneje nastali skoraj vsi savudrijski zaselki, ugotovimo naslednje: Ob bujsko-piranski in umaško-piranski meji je med XIV. in XVI. stoletjem nastala vrsta stancij in dvorov, ki nosijo imena za Piran tujih družin: Zambrattia, Bassania, Corsia, Albania, Borisia itd. poleg samo nekaterih, ki so bile last piranskih družin: Colombania, Caldania in podobno. Če vrtamo dalje, izvemo, da so bile stancije v glavnem naseljene s koprskimi plemiči, katerih imena še danes nosijo. To je do neke mere razumljivo, če imamo pred očmi samo zakon iz leta 1384. Toda če pomislimo na odnose, ki so tedaj vladali med Koprom in Piranom in če pomislimo na to, da je bila koprška občina po razsežnosti veliko večja in je zato imela večje možnosti naselitve in kolonizacije, nam to postane spet uganka. Da bi pa to uganko rešili, moramo spet poklicati na pomoč knjigo piranskih statutow.

Preden pa to storimo, naj na kratko pregledamo, kaj je prinesel zakon iz leta 1549. »Vsi tisti meščani, ki v resnici nimajo družabnikov, imajo pa s tujci dogovor, da se poslužujejo njihovega imena s trditvami, da so družabniki, a je v resnici popolnoma drugače, jih morajo v roku enega meseca pod neodpustno kaznijo 50 dukatov globe, odpustiti, da ne bodo več uživali občinskih zemljišč pod pretvezo, da so družabniki. Globa se naj neodpustno vzame iz njihovega imetja. Polovica zneska globe naj gre ovaдуhu, če se je po njem zvedela resnica, drugo polovico pa naj dobi gospod potestat, ki preskrbi za izvršbo. Poleg tega naj bo takemu meščanu za vselej onemogočeno, da bi dobil zemljišča na krasu in drugih krajih občine. Izpraznjeno zemljišče naj ipso facto postane spet občinsko. Če bi v bodoče kak piranski meščan pod pretvezo družabništva hotel naseliti tujca v Kaštel ali kamorkoli na Kras ali v sosedstvo Pirana, naj bo kaznovan s isto kaznijo. Poleg tega naj izgubi pravico do izboljšav, ki jih je naredil na tako naseljenem zemljišču. Z isto kaznijo se kaznuje tudi tujec, razen v primeru, če je v resnici družabnik piranskega meščana. Z besedo meščan razume zakon tistega Pirančana, ki v Piranu stanuje, ima tam svoje ognjišče, in pa tiste vaške naseljence, ki tam bivajo nad 50 let in so ves čas kot vsi drugi meščani plačevali vse osebne in realne dajatve s tlako vred, ki so se v omenjenem času pojavile na ozemlju Pirana. Na koncu je še določba, da se naj ta zakon vpiše v knjigo popravkov. Na omenjeni seji je bilo prisotnih 67 članov Velikega sveta, od katerih je 60 glasovalo za zakon, 7 pa proti njemu.«⁵

Od zakona iz leta 1502 do pravkar opisanega je preteklo 47 let. Veliki svet torej izganja vse tiste družine tujih naseljencev, ki so se naselile v zadnjih 50 letih in niso plačevale desetine in drugih davkov. Če se je to izvršilo in kako, ni znano. Vendar nam zakon določno pove, da je bilo tujcu potrebno 50 let dela in plačevanja davkov, če je hotel postati enakopraven prebivalec občine. Pri tem pa moramo omeniti, da je kazen, ki jo predvideva zakon 27. novembra 1502, zadela domačine, t. j. tiste meščane, ki so nepostavno preskrbovali dovoljenje za pašo ali za obdelavo zemljišč pod pretvezo, da so dobili družabnike. Tujce je kazen doletela le v primeru, če so jih dobili.

Dovoljenje za pašo je smela dajati le občina. Brez takega dovoljenja ni smel noben tujec gnati svoje živine — bodisi drobnice ali govedi — na ozemlje Pirana. Statuti so za tako dejanje predvidevali globo 10 soldov od glave govedi, enega solda pa od glave drob-

nice. Kot navadno, je ovaduh dobil polovico zneska.⁶

Kar se tiče ozemlja Kaštela in savudrijskega Krasa, je važno poudariti, da je bilo pod kaznijo 25 lir globe prepovedano piranskim meščanom prodajati tujcem seno, travo in drva. Pod isto kaznijo je bilo tujcem prepovedano nalagati in odpeljati omenjeno blago izven občinskih meja.⁷ Če upoštevamo, da je bila v občini Piran živinoreja precej dobro razvita ter da je imela posebne uradnike, ki so skrbeli za pobiranje desetine od govedi in drobnice, nam je ta ukrep ravno tako razumljiv kot prepoved paše. Po drugi strani je tedanja občina posvečala veliko pažnjo gozdovom, zato je hotela imeti kontrolo pri sečnji in prodaji drv. Isti zakon poudarja, da se smejo prodajati seno, drva in trava samo z dovoljenjem gospoda potestata in sodnikov. Da je ukrep zelo važen, poudarja že dejstvo, da so morali dati dovoljenje tudi sodniki, t. j. poleg potestata najvažnejši občinski organ.

Meščanom pa so statuti prepovedali tudi prodajati tujcem posestva v mejah občine. Isti zakon prepoveduje tudi darovanje ali kakršnokoli drugo odtujevanje posestev pod kaznijo 25 malih lir globe in razveljavljanja pogodbe. Možno je bilo, da je tujec dobil posestvo na občinskem ozemlju v doto ali ga podedoval ali dobil v last po kakršnikoli drugi zadnji volji umirajočega. To pa zato, ker zakoni ne dovoljujejo, da bi se oblast zoperstavljala volji umirajočih. V takih primerih je bil tujec dolžan stopiti v *sosedstvo* z meščani, kar pomeni, da je moral postati *prebivalec* mesta.⁸

Tujcem je bilo prepovedano kupovati na dražbi nepremičnine meščanov ali prebivalcev Pirana. Prav tako jih niso smeli prodajati na dražbi zaradi dolga, ki so ga imeli meščani pri njih. Lahko pa so na dražbi kupovali in prodajali nepremičnine.⁹

Tujec ni smel sprejeti v dar nobeno nepremičnino brez dovoljenja gospoda potestata. V takem primeru pa je moral potestat zapriseči darovalca in obdarovanega, da je dar resničen in da ni v škodo druge osebe.¹⁰ Ta zakon smemo primerjati in vzporejati s prejšnjim, ker je Velik svet smatral, da je dar podoben zadnji volji, le s to razliko, da se je bilo treba prepričati, da ni v škodo meščanov. Toda če je Veliki svet v teh dveh zakonih nekoliko popustil, je svoj stav do tujcev — in tu pridejo v poštev predvsem tuji trgovci — poostрил v zakonih o garancijah in poroštvi. Prvi teh zakonov ima namen preprečiti sitnosti in nepravilike, ki so jih meščani in prebivalci Pirana kdaj pa kdaj trpeli zaradi tujcev. Če bi se namreč tujec

zadolžil pri Pirančanu za vsoto nad 100 soldov, mu ni smel garantirati ali biti porok noben drug meščan ali prebivalec mesta. Če bi kdo kljub temu garantiral, ni smel dobiti nikake pravice in se je s tem že vnaprej odrekel občinski pomoči in zaščiti. Noben meščan ali prebivalec mesta se ni smel zapisati za glavnega plačnika tujčevih dolgov od 40 soldov navzgor tako za kupčije kakor tudi za druge posle. Če bi se kdo ne držal tega zakona, se glasi sklep Velikega sveta, se kaznuje z globo 8 lir. Ta zakon pa dopušča dve izjemi. Prva je ta, da smejo meščani jamčiti za Benečane, podložnike občine Benetke in gospoda doža. Druga izjema pa je ta, da vsak meščan sicer lahko jamči za tujca, toda samo v imenu občine in ne drugače.¹¹ Tu imamo priložnost videti, da ločijo statuti tujce v dve poglobitni skupini. V prvo spadajo pravi tujci, t. j. državljani tujih držav. Za te so Pirančani smeli jamčiti samo v imenu občine. V drugo skupino pa spadajo Benečani in pripadniki beneške države. Za te je smel jamčiti vsak meščan. Ta delitev nam je razumljiva, brž ko pomislimo na ustroj beneške države in njeno sodstvo.

Drugi zakon prepoveduje meščanom, da bi predstavili ali sprejeli tujca za garanta svojih tako novih kot starih desetih. Če bi se kdo ne ravnal po tej prepovedi, se kaznuje z globo 10 malih lir. Občina pa naj uvede proti njemu proces in ga naj kaznuje po statutih in ukazih o nepremičninah.¹² Tudi ta zakon je popolnoma razumljiv. Tujec je prihajal v Piran zelo poredkoma, moglo se mu je na poti ali v domovini kaj pripetiti. Občina bi na ta način ostala brez svojega deleža. Nič čudnega, če se je proti temu zavarovala. Prav tako prepovedujejo statuti meščanom ali prebivalcem Pirana, da bi tujcem prodajali ali na kakršenkoli drug način odtujevali kupoprodajne pogodbe in druge papirje, zadolžnice, nepremičninska in premičninska jamstva, ki bi se pojavila ob kaki pravdi. Kdor bi se proti temu zakonu prekršil, plača 20 malih soldov globe. Vsaka taka prodaja ali odtujitev se pa naj razveljavi. Ravno tako se prepoveduje meščanom in prebivalcem, da bi kupovali tujčeve zadolžnice nasproti meščanom. Nihče od meščanov ne sme plačevati tujčevega dolga pod kaznijo 20 lir globe. Z isto kaznijo se kaznuje, kdor bi tujčevu zadolžniku sprejel v dar ali drugačno koncesijo.¹³

V zvezi s temi zadnjimi zakoni naj omenimo še zakon, ki prepoveduje meščanom, da bi bili tujcem prokuratorji. Noben domačin ali prebivalec Pirana, ki je stanoval najmanj eno leto v mestu, ni smel biti tujcem prokurator proti kateremu koli meščanu ali pre-

bivalcu mesta. Prav tako ni smel sprejemati proti domačinu nobenih naročil. Tak prekršek se je kaznoval z globo 25 lir in z uničenjem prokure ali naročila.¹⁴ Vsi ti ukrepi razodevajo skrb zaščititi imetje meščanov ali prebivalcev mesta proti tujcem. Res je, da je tuji trgovec prinašal mestu velike koristi, toda pred zakonom je ostal le tujec, pred katerim se je bilo treba zaščititi. Kako daleč smo še od svobodne trgovine!

Nekateri drugi zakoni pa tudi nasproti tujcem precej popuščajo. Tak je na primer zakon, ki predvideva domačinovo smrt na tujem. V tem primeru je veljalo, da je lahko pred smrtjo zaupal tujcu svoje imetje in seveda tudi svojo zadnjo voljo. Tujcu je lahko naročil, da je nesel premično imetje, ki ga je (umirajoči) imel s seboj, v Piran in ga izročil sorodnikom oziroma dedičem. Če je v takem primeru tujec po poti kaj izgubil, ni bil dolžan plačati škodo dedičem pokojnika, temveč se je lahko očistil s prisego, razen v primeru, če se mu je dokazala tatvina. Če se mu je to dokazalo, je bil kaznovan na plačilo odškodnine in stroškov.¹⁵ Tatvino pa je bilo težko dokazati posebno še zaradi tega, ker je umirajoči lahko zaupal svojo zadnjo voljo samo eni osebi. Ta zakon je nasproti prejšnjim zelo popustljiv. Očiščenje s prisego je bilo lahko doseči, krivda se ni mogla tako lahko dokazati. Kljub temu pa je ta zakon lep dokaz o zaupanju poštenosti tujcev v XIV. stoletju.

XXIII. poglavje II. knjige statutow prinaša zakon, po katerem je v Piranu prepovedano prodajati pokvarjeno in ponarejeno blago. V nadaljevanju pravi zakon, da je treba tako blago zažgati in upepeliti. To velja za vsakega trgovca, pa bodisi da je domačin ali tujec. Zakon tega sicer ne poudarja izrecno, vendar je razumljivo, da so mestni očetje tako mislili. To nam potrjuje tudi izjema, ki jo Veliki svet dopušča za tovarnike (Mussolati). Pokvarjena moka, ki bi jo pripeljali tovarniki, naj spada direktno pod voljo gospoda potestata. Ako bi kupec ugotovil, da je kupil pokvarjeno blago, ima pravico zahtevati, da se mu povrne znesek, ki ga je plačal zanje. Blago pa mora izročiti cenilcem, ki naj ga upepelijo. Cenilci so bili dolžni prijaviti vse primere prodaje pokvarjenega blaga. Kaj so mislili mestni očetje s tem, da so izvzeli moko mussolatov iz splošnih določb zakona, ni dognano. Vendar že dejstvo, da jo postavljajo pod direktno voljo potestata, ne obeta nič dobrega.¹⁶ Sodbe potestata v teh primerih niso znane, vendar niso mogle biti lahke. Pod mussolati pa razume zakon vse tiste podložnike avstrijskih nadvojvod in grofiških grofov, ki so stanovali on-

kraj meje beneške države. V prvi vrsti so tu mišljeni Kranjci in Goričani, ki so na splošno imeli z istrskimi mesti, torej tudi s Piranom, največ trgovskih zvez.

XVIII. poglavje VIII. knjige statutow prepoveduje meščanom in prebivalcem Pirana raztovarjati tuje vino in olje ne samo v mestu Piranu, temveč na vsem ozemlju občine. Tak prestopček se kaznuje z 20 soldi globe za vsako urno olja ali vina, ki je bilo raztovorjeno. Očitno je, da ta zakon velja za tiste tujce, ki so vozili v Piran južnoistrska in dalmatinska vina in olje. Veliki svet je hotel s tem zaščititi cene lokalnega pridelka vina in olja. To predvsem zaradi tega, ker vinogradništvo ni bilo toliko razvito, da bi dajalo dovolj pridelka in bi mogli tako konkurirati tujemu vinu. Po drugi strani pa je bilo treba ščititi cene olja in vina tudi proti vzhodnim in severnim sosedom občine. Isti zakon namreč pravi, da je pod kaznijo 20 soldov globe za vsako urno prepovedano raztovarjati vino in olje tistih tujcev, ki ga pripeljejo po zemeljski poti. Seveda tu ne smemo misliti na Kranjce, temveč v prvi vrsti na notranje Istrane, Bujčane, Momjančane, Buzečane ter na obalna mesta Izolo in Koper. Ceno vinu in olju je bilo treba držati visoko in zato upravičeno trdimo, da je zakon zaščitil predvsem cene.¹⁷ To nam dokazuje tudi zakon, ki prepoveduje uvoz grozdja in oljk z ozemlja onstran meja piranske občine. Tak prekršek se je kaznoval z globo 20 soldov za vsak uvoženi tovor. Uvažati grozdje in oljke je smel samo piranski meščan in še to le v primeru, če jih je pripeljal s svojih posestev onstran meje. Ta zakon pa dopušča eno izjemo. Tujci, ki so prinašali na prodaj grozdje v koših — s čimer razumemo, da je bilo določeno za tržno maloprodajo —, so bili iz splošnih določb tega zakona izvzeti.¹⁸

Noben zakon pa ni pomagal proti uvažanju tujega olja in vina, kajti še v XVI. stoletju se pojavi borba proti temu. Zato pa je Veliki svet na predlog potestata Zuana Bonduimiera, njegovih sodnikov in sindikov ter Sveta dvanajstih za preskrbo 8. decembra 1530 ponovno razpravljal o predmetu. Sklenjeno je bilo, da se v Knjigo popravkov vnese naslednja zakonska določba: »Vsakokrat, ko bi se zvedelo o tujih vinih, ki prihajajo v Piran, naj bodo sindiki prisiljeni to prijaviti gospodu potestatu, da bodo zločinci pravično kaznovani. Kolikor pa bi teh prekrškov sindiki ne prijavljali, naj se kaznujejo z globo 25 lir in naj bodo za vedno izključeni iz vseh javnih služb in iz Velikega sveta.¹⁹ Ta zakon z izredno visoko globo in sankcijo izključitve nam dokazuje, da so tujci vozili in raztovarjali ter prodajali vino

na piranskem ozemlju dokaj pogosto. Zato je bila taka ostrina potrebna. Ne bila bi pa potrebna, če ne bi tukaj šlo tudi za ohraniljo po lokalnih visokih cenah.

Naj navedemo še dva zakona, ki govorita tev in zagotovitev prodaje domačega vina in o orožju. Prvega nahajamo v X. knjigi statutom. V. poglavje te knjige namreč prinaša zakon, ki ukazuje, da ne sme noben piranski meščan ali prebivalec mesta pod nobenim pogojem prodajati niti napadalnega niti obrambnega orožja tujim osebam pod kaznijo 25 malih soldov globe za vsak primer.²⁰ Drugi tak zakon najdemo v drugi knjigi statutom. XIV. poglavje omenjene knjige se v prostem prevodu glasi: »Ravno tako prepovedujemo tako našim meščanom kot tujcem, da bi podnevi in ponoči skrivaj nosili orožje. Sem spadajo sablje, bodala, meči in podobno. Če se tak prekršek ugotovi, se kaznuje z globo 8 soldov, če se je izvršil na občinskem trgu, in z globo 5 soldov, če je bil izvršen izven občinskega trga (t. j. v mestnih ulicah in izven obzidja). Z omenjeno globo se kaznuje vsak posamezen primer. Poleg tega se kaznuje z globo 40 soldov vsak domačin ali tujec, ki nosi brez dovoljenja zvičajne nože. Pod kaznijo 3 malih lir je prepovedana tudi nošnja obrambnega orožja. V takem primeru so zaplenili orožje (Dovoljenje za nošnjo orožja je dajal gospod potestat). Družina, t. j. spremstvo gospoda potestata, ki bi kogarkoli zalotilo, da nosi prepovedano orožje in nima za to dovoljenja, naj dobi orožje in tretjino zneska globe, ki jo bo določil potestat. Če bi gospod potestat, ali kdor bi ga v določenem času zastopal, zahteval (od domačina ali tujca), da se naj pusti preiskati in bi omenjeni tega ne hotel, naj bo obsojen na 100 soldov globe. In če bi kak tujec šel v krčmo ali privatno hišo svojega gostitelja in bi nosil dovoljeno orožje, ga naj krčmar ali meščan opozori, da mora pred vhodom odložiti orožje. Prekršek se kaznuje z globo 10 soldov. Če bi pa krčmar ali gostitelj izjavil, da ga (ob taki priliki) ni bilo doma, se je dolžan očistiti s prisego.²¹

Če si sedaj pokličemo v spomin razmere, ki so v istem času vladale v Kopru, bomo videli, da je bilo stanje približno isto. Tujec, ki je prihajal v Koper po suhem, je moral pustiti orožje v baraki pred Levjim gradom. Seveda je to veljalo v glavnem za Slovence, ki so se leta 1348 udeležili koprškega upora. Toda, če dobro premislimo, drugih tujcev je prihajalo v Koper po tej poti zelo malo. Da pa je bila tujim trgovcem v Kopru prepovedana nošnja orožja, je znano. Tujci pa, ki so prihajali v Koper z morja, so puščali svoje orožje v barki ali v pristanišču. Približno

tako je bilo tudi v Izoli in Miljah, le da v Miljah nekoliko kasneje. Seveda so imeli vsi potestati pravico v izrednih primerih dovoliti tujcem nošnjo orožja. In zato je važna končna določba omenjenega zakona, da je bilo treba pred vhodom v krčmo ali na stanovanje gostitelja odložiti orožje. To pa iz razloga, da ne bi prišlo do prepиров, ki bi se morda končali s krvavim obračunom. S tem zakonom je torej spet zaščiten meščan pred tujcem. Po drugi strani pa so se tedanje oblasti bale oboroženih tujcev tudi zaradi javne, t. j. občinske, a skoraj bi rekli, državne varnosti. Med koprskim uporom se je zgodilo, da so bili v mestu oboroženi plačanci Rihemberškega grofa, ki so vsekakor podaljšali upor za nekaj tednov. Ta nevarnost pa ni obstajala samo v Kopru. Oblasti so jo hotele preprečiti povsod, kjer se je le dalo. Za gotovo so vse podobne zakone inspirirali beneški statuti, ki so ravno tako izrecno prepovedali tujcem in domačinom nedovoljeno nošnjo orožja.

Kolikor smo do sedaj videli, so vsi omenjeni zakoni v glavnem napisani *proti tujcem* v zaščito domačega prebivalstva. Pa ni popolnoma tako. V nekaterih primerih smo že videli, da zakoni popuščajo nasproti tujcem. To se je dogajalo po vsej verjetnosti zaradi tega, ker je bilo domače prebivalstvo v veliki meri odvisno od trgovine s tujci. Pravzaprav bi bila to dokaj drzna trditev, če ne bi obstajal zakon, ki govori o sodstvu domačinov za prestopke proti tujcem. To je zakon, ki ga vsebuje XVIII. poglavje V. knjige statutom. Oglejmo si ga:

»Ker hočemo dati tujcem, kar jim pristoji, ukazujemo, da v primeru, če bi tujec prišel v Piran z namenom, da bi tožil kateregakoli meščana ali prebivalca mesta Pirana za kak dolg ali kako drugo reč, mora gospod potestat poskrbeti, da bodo proti piranskemu meščanu ali prebivalcu uvedeni tisti zakoni in običaji ter pravila, ki veljajo v njegovi, t. j. tujčevi deželi.«²² Kot vidimo, je to velikanski odstop od prej omenjenih zakonov in določil. Temu pa se ni čuditi, ker so veljali taki običaji skoraj po vsej Južni in Srednji Evropi in še posebej na Jadranskem morju. S tem so si občinske oblasti tedanje dobe zagotovile spoštovanje svojih meščanov na tujem ozemlju. Seveda je tak zakon navadno vseboval tudi nasprotno določilo, kar se dogaja tudi v našem primeru: »Če bi pa gospod potestat zvedel, da v nekem kraju ali zemlji na tujem našem meščanu ni bila od tamkajšnjega gospodstva izkazana pravica nasproti tamkajšnjemu prebivalcu ali meščanu, tedaj omenjeni gospod potestat ne sme poslušati tožbe meščana ali prebivalca tiste

zemlje ali dežele proti meščanu ali prebivalcu mesta Pirana. (V tem primeru) mu tudi ne sme izkazati pravice, temveč mora gledati, da dobi prej svojo pravico naš meščan ali prebivalec.²³

Tudi ta del zakona je popolnoma razumljiv. Odnosi med raznimi mesti med seboj ter odnosi med mestom in tujo deželo so mnogokrat temeljili tudi na zakonitih odnosih obojih prebivalcev med seboj. Zato ni čudno, da so si hotela mesta zagotoviti pravico za svoje ljudi na tujem. K temu so pripomogli zakoni o izmenjavi pravice, kot smo ravnokar videli primer.

Ko smo tako pregledali določbe in zakone piranskih statutow o tujcih, poskusimo vsaj delno opredeliti njihov pravni status v tedanji piranski občini. Najprej moramo ugotoviti, da ločijo statuti tujce v dve temeljni skupini: v prvo skupino spadajo pravi tujci, t. j. tujci, ki veljajo za take v vsej beneški državi. V našem primeru imamo imenovane tovarnike ali mussolate, ki jih izenačujemo s Kranjci, Goričani, morda tudi s prebivalci notranje Istre in Čičarije. To so tisti, ki so prihajali sem zaradi trgovine in so prinašali tovore pšenice in drugih žitaric, ki so jih zamenjavali za sol in druge tukajšnje pridelke. V drugo skupino spadajo tujci, ki jih je smatrala za take samo piranska občina. To so bili prebivalci okolnih istrskih občin t. j. Buj, Umaga, Momjana, Buzeta, Izole in Kopra. Proti tem je piranska občina zaščitila svoje ozemlje, potem ko je bilo že ponovno naseljeno. Prav tako je proti njim zaščitila cene vina in olja, ki so veljale v Piranu in s temi cenami lastne pridelke in trgovino z njimi. Če bi ugotavljali naprej, bi prišli tudi do spoznanja, da so za meščane Benetk veljala drugačna običajna pravila kot na primer za Bujčane in Koprčane. Toda o tem nimamo trenutno namena govoriti. Naj povemo le to, da so jih statuti upoštevali celo bolj kot Pirančane same, saj so beneški plemiči smeli hoditi v procesijah in javnih sprehodih celo pred štirimi sodniki, t. j. takoj za potestatom.

Poleg tega smo srečali v omenjenih zakonih komaj vidno razliko, ki jo statuti delajo med meščani na eni strani in prebivalci Pirana na drugi. To pomeni, da meščan in prebivalec nista v statutih istoveten pravni pojem. Zaradi tega bo treba razložiti tudi to razliko, ki je precejšnja. Naj se zato povrnemo na prvotne uredbe statutow. Videli smo, da so statuti do leta 1502 dovoljevali naselitev na področju savudrijskega Krasa in drugod po občini. Za naselitev je bilo, kot rečeno, potrebno, da se je prišlek vpisal v registre občinske uprave in jamčil, da bo pripeljal

pridelke v Piran. Če upoštevamo še določilo, da mora plačevati vse dajatve, ki so jih plačevali piranski meščani, smo navedli vso potrebno birokratsko pot, ki je bila potrebna za naselitev. S tem da je tujec dobil zemljo, položil jamstva in plačal davke, je dobil pravni status *prebivalca* piranske občine. To je bila torej prva stopnja v lestvici za dosego meščanske časti. Tako je postal *sosed* mesta. Ko si je tujec ustvaril svoje ognjišče v mestu, t. j. ko si je sezidal hišo, se je tej časti še nekoliko bolj približal. Vendar so to čast dosegli le redki, to je tisti, ki so si na ozemlju Savudnije zgradili stancije in dvore, ali pa so dosegli v mestu samem veliko bogastvo. Kljub zatrdilu statutow, da si piranski meščani nimajo kje graditi dvorov ali stancij, lahko trdimo, da teh ni bilo toliko, da bi povzročali tolikšno vznemirjenje, posebno še zaradi tega, ker je bilo vse področje od ceste do morja skoraj popolnoma nenaseljeno, če izvajamo dve veliki stanciji in nekaj majhnih dvorov. Če upoštevamo še dejstvo, da si ognjišča v mestu tujec ni mogel kupiti, lahko zaključimo, da so meščanstvo dosegli le redki. Primerjava priimkov bi nam povedala, da so to bili v veliki večini Benetjani. Zaključek se bo torej glasil, da so se piranski mestni očetje bali novega priliva prebivalstva, ker bi to škodovalo gospodarstvu staroselcev.

Zelo važna za položaj tujcev v občini sta zakona o kupoprodaji posestev in mestnih nepremičnin. Zakona izrecno pravita, da tujec ne sme kupiti na občinskem ozemlju posestva niti na podlagi pogodbe niti na dražbi. Volji umirajočih se pa zakoni ne upirajo. Ravno tako se ne upirajo doti in določeni vrsti darov. Ugotovili smo že, da je moral tujec, ki je dobil zemljiško posest, hišo ali kako drugo nepremičnino, stopiti v sosilstvo z meščani. To bi v današnjem jeziku pomenilo približno isto, kot da je moral postati stalni prebivalec. Deset let bivanja *pod lastno streho, pri svojem ognjišču* je napravilo iz *prebivalca meščana*. Ta rok so v zakonu leta 1549 podaljšali na petdeset let, kar pomeni, da so tedaj smatrali, da se je mestno prebivalstvo obenem pa tudi prebivalstvo občine že dovolj razmnožilo in pomnožilo. Tako moremo reči, da je meščansko čast doseglo res le majhno število tujcev. Bilo pa je med njimi tudi nekaj slovenskih družin.

Pravni položaj prebivalca pa se ni mnogo razlikoval od položaja meščana. Vidna razlika je bila le v tem, da je bil meščan imenovan vedno prej kot prebivalec. Drugače sta bila pred zakonom skoraj popolnoma enaka. To pomeni: če je tujec z darilno pogodbo, doto ali zapuščino dobil v Piranu *lastno*

ognjišče, t. j. če je stopil v *sosedstvo*, t. j. če je postal *prebivalec* mesta, se njegov pravni položaj ni skoraj v ničemer razlikoval od položaja domačina. Toda brž ko je postal tujec enak domačinu, se je njegov položaj nasproti drugim tujcem bistveno spremenil. Če zakon omenja, da meščan ali prebivalec ne sme garantirati tujcu za dolgove nad 100 soldov, pomeni, da stavi prebivalca in meščana v isto vrsto. Tudi za prebivalca, t. j. nekdanjega tujca je tujec oseba, pred katero zakon svari, češ da bi globlji odnosi z njim mogli škodovati ne samo njemu, temveč tudi mestu. Zato se mesto zavaruje s tem, da odreka garantu vsako pomoč in zaščito. Isti namen ima tudi določilo, s katerim je meščanom in prebivalcem prepovedano biti glavni plačnik tujčevih dolgov. Prav zaradi tega ni smel biti tujec garant za desetine. Namen vseh teh določil je jasen: nezaupanje do tujca, ki mu piranski zakoni niso mogli vedno do živega, ker je redko prihajal. In isti namen imajo tudi določila o prepovedi odpujevanja pogodb, zadolžnic in drugih papirjev, ki bi se lahko pojavili v kakršnikoli pravdi. Tujec je torej bil v našem mestu nezashiten, vse dokler ni stopil v *sosedstvo*, t. j. dokler ni postal stalni prebivalec. Izjema je bila za tiste tujce, ki so tožili domačine zaradi dolgov.

Bolj kot prave tujce je zakon udaril občasne sosedje. Prepoved paše in obdelovanja savudrijskega Krasa in Kaštela je veljala predvsem za občine Umag, Buje, grofijo Momjan, Buzet, Izolo in Koper. Predvsem so tu Buje, s katerimi so bili Pirančani stalno

v slabih odnosih. Tu ni veljalo niti pravilo, da so Bujčani »podložniki gospoda doža in beneške države.« Iste sosedje s posebnim podarkom na občini Izola in Koper so zadeli zakoni o olju in vinu. Mejni spori med Izolo in Piranom so bili dokaj pogosti. Izola pa je bila v vinogradništvu in oljarstvu bolj razvita. Mogla si je torej dovoliti nižje cene. Tako tudi Koper. Zato pa najdemo v Piranu ostro borbo proti uvozu olja in vina: zaščititi je bilo treba piranske cene. Tudi tu ni prišlo v poštev pravilo, da so ti sosedje podložniki Benetk, ker bi škodovalo mestnemu gospodarstvu. To pa je moglo biti našim meščanom samo v stimulacijo, da so razvili svoje vinogradništvo in oljarstvo do višje stopnje.

Vendar je določilo o izmenjavi pravice mnogo pripomoglo k temu, da so bili odnosi med tujci in meščani znosni, čeprav je najbrž veljalo samo za prave tujce. Te so Pirančani mnogo bolj upoštevali kot svoje sosedje, čeprav so bili ti »podložniki gospoda doža«.

OPOMBE

1. Liber correctionum, novum legum itd. Venetijs 1606. str. 62 tergo, 65 in 65 tergo. — 2. Liber statutorum communitalis Pirani. Venetijs 1606. str. 123. — 3. Glej listini iz leta 1336 in 1364 v Grisonijevem arhivu v Kopru. — 4. Knjiga statutor iz leta 1384. Knj. IX. Pogl. 1. — 5. Glej op. št. 1. — 6. L. C. str. 52. — 7. L. S. str. 115. Knj. VIII. pogl. IX. — 8. L. S. Knjiga VI. pogl. XIX. str. 88. — 9. istot. — 10. L. S. Knjiga VI. pogl. XX. str. 89. — 11. L. S. Knjiga V. Pogl. XV. str. 65—66. — 12. L. S. Knjiga V. Pogl. XXXVIII. str. 76. — 13. L. S. Knjiga V. Pogl. XVII. str. 66. — 14. L. S. Knjiga VI. Pogl. XVIII. str. 67. — 15. L. S. Knjiga VII. Pogl. X. str. — 16. L. S. Knjiga II. Pogl. XXIII. str. 40. — 17. L. S. Knjiga VIII. Pogl. XXVIII. str. 120. — 18. L. S. Knjiga VIII. Pogl. 121. — 19. L. C. Pogl. LX. str. 57. — 20. L. S. Knjiga X. Pogl. V. str. 134. — 21. L. S. Knjiga II. Pogl. XIII. str. 57. — 22. L. S. Knjiga V. Pogl. XVIII. str. 72. — 23. L. S. istotam.

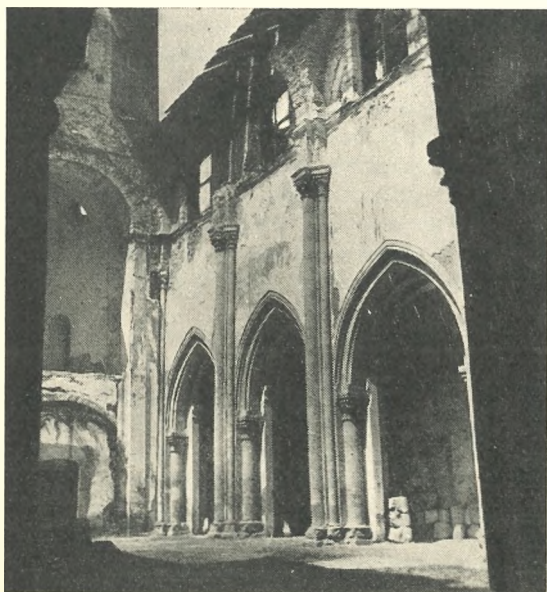

GOTSKA ARHITEKTURA V SLOVENIJI

IVAN KOMELJ

I.

Umetnostnogeografski položaj slovenskega ozemlja na prepletu različnih, vendar sorodnih kulturnih prostorov in hkrati brez lastnih pomembnejših upravnih ali umetnostnih centrov, ni bil niti najmanj prikladen za razvoj monumentalnega gotskega stavbarstva, ki se omejuje le na redke, izključno importirane spomenike samostanskih ali romarskih cerkva. Četudi je že ta, v nekem pogledu periferni in vplivno mešani položaj, pomembno vplival na mnogoličnost in razvoj domačega gotskega stavbarstva, je naravno utemeljeni stik med »mediteranom« in »severom« kot tudi odločna cerkveno-upravna razdelitev predvsem pogoj za stilno orientacijo tako cerkvenega kot posvetnega stavbarstva. Važnejša pa je osebna pobuda svetnih ali cerkvenih naročnikov, ki se tudi kaže na področjih zemljiških gospodstev, vplivanih od njih, razdrobljene in le redko v večje upravne enote zaokrožene zemljiške posesti. Ob koncu srednjega veka pa gre prvo mesto najprej le rahlo nakazani, kasneje pa že povsem zavestni vlogi in materialni zmogljivosti neplemiškega in necerkvenega stanu, meščanstvu, kateremu se nazadnje še pridruži aktivnost podeželskega človeka. Na teh osnovah se predvsem razvije domače gotsko stavbarstvo in še posebej drugače domače posebne gotike.

Kostanjevica na Krki, cistercijska samostanska cerkev, notranjščina s pogledom proti severozahodu

(Foto I. Komelj)

Gotska arhitektura je tako kot že prej romanska odsev prostora in časa. Ni se pa odzvala samo razpoloženju pokrajine, marveč predvsem človeka v njej. Demokratižirala se je vloga naročnika, stavbnega gospodarja. Meščanu se pridruži še človek s podeželja. Ta sicer sprva gradi na tradiciji že ustaljenih vzorov, vendar pa proti koncu srednjega veka postane novo stilno občutje tudi sestavni del njegove likovne fantazije ali volje. Z novimi gradbenimi nalogami šele tedaj prekinemo z romansko stavbarsko tradicijo, ki še ni prenehala obstajati kot živa likovna dejavnost. Gotika, ki postane splošna likovna manifestacija, se v arhitekturi izraža tudi že v povsem novih in zavestnih modifikacijah gotskega prostora in prostorskega, izključno na likovnih vrednotah grajenega občutja. Novim stavbnim idejam pa ne botruje več izključno volja fevdalnega ali meščanskega stavbnega gospodarja z izbranimi spomeniki, ki še vedno temeljijo v repertoarju kulturnega importa, marveč vsaj za nekatere dele Slovenije z gotovostjo lahko rečemo, da je pobudnik novih stilnih teženj postal domači, nepriviligirani človek. Ne glede na heterogene vplive od kulturno močnejših žarišč se je gotika šele ob koncu XIV. in začetku XV. stoletja v rastla v likovno zavest ljudi tudi na deželi, četudi se je ponekod odzvala celo kasneje.

Ne bi mogli trditi, da se je pri nas gotski stil izvil iz domače romanske stavbarske tradicije, kot tudi ne, da mu je ta bila v pomoč, razen da je že uresničila določeni stavbni tip. Romanika živi prekratko dobo. Komaj se je v XIII. stoletju pričela utrjevati, že trka na vrata nov, gotski stilni impulz in ni čuda, da je ostala dolgo potem, ko je gotski stil pognal že globlje korenine, še vedno stavbni vzor, če ne za celotne stavbne koncepte, pa vsaj za določene stavbne dele župnijskih ali podružničnih cerkva. S prvimi pojavi gotskega stila se ni nikakor pojavila želja po opuščanju ali spreminjanju starih vzorov. Poznogotska doba, ponekod pa šele barok z bolj odločno stilno orientacijo je šele »moderniziral« notranjščine nekaterih podružničnih cerkva. Se pravi, da niso samo gradbene naloge oblikovale stil, marveč tudi mišljenje in zavest pri ljudeh.

Gotsko stavbarstvo se ne omejuje več na izključno dva osnovna stavbna tipa, na cerkev in grad. Pojavlja se v najrazličnejših stavbnih vrstah in se enakovredno izraža v cerkvah kot gradovih, samostanih, utrdbenih napravah, mestnih grajskih ali tabornih ob-

Ptuj, minoritska cerkev, zunanjščina presbiterija
(Foto dr. Fr. Stelč)

zidjih, v stanovanjski ali javni zgradbi v mestu ali na podeželju. V gotski dobi je celo utemeljena urbanistična podoba naših starejših mest, kolikor ne gre ponekod še za antično tradicijo. Sprva gre le za slučajno prisotnost gotskih stilnih oblik, polagoma pa se vse bolj uveljavi zavestno oblikovanje novega gotskega prostora. Vendar se je stil kot zavestni likovni pojav v času in prostoru izraziteje mogel uveljaviti le na sakralni arhitekturi. Ta je skozi vso dobo prav malo ali nič menjala svoj osnovni namen. Profana arhitektura pa se je že zaradi svojega osnovnega namena, da služi praktičnim potrebam ljudi, bolj živo odzivala na potrebe in zahteve časa. Že v osnovi je nasprotje sakralni. Ta teži za poenotenjem in osredotočenjem svojega, v celotnem razvoju neizpremenjenega cilja, to je zbiranju vernikov namenjenega prostora. Profana arhitektura pa z rastjo in množenjem praktičnih življenjskih potreb ne poraja samo nove stavbne tipe, marveč v obsegu enega samega stavbnega tipa kupiči ločene, med seboj različne prostorninske enote. Poenotenju prostornine stoji nasproti diferenciacija prostorninskih enot. Četudi se je gotika kot stil zavestno razširila na vse stavbne vrste, sakralne ali profane, je danes mnogoličnost profane gotske arhitekture močno zabrisana. Funkcionalne zahteve in pre-

obrazbe, ki so jo porajale, so jo prav tako spremenile. Utrjeni grad je postal nesmisel, obzidja nepotrebna, notranjščina stanovanjskih hiš pa se je modernizirala.

Splošne razvojne tendence stila sicer laže ponazarjamo na spomenikih, ki so predvsem rezultat kulturnega importa ali pa posledica kulturnega sožitja na določenem prostoru, vendar pa podzavestno vraščanje novih stilnih oblik v domačo stavbarsko tradicijo in zavestno sprejemanje določa aktivni odnos človeka do novega stila. Vendar moramo za podobo gotike na Slovenskem upoštevati ene kot druge momente.

Sredi XIII. stoletja, ko je gotika na zahodu že v zmagovitem polhodu in je že preživela svojo prvo starostno stopnjo, doživlja pri nas romanika šele svoj polni razcvet. Položaj za sprejem novega stila ni bil ravno ugoden, četudi se v samem romanskem stavbarstvu kažejo nekateri pojavi, ki so odločno usmerjeni v gotiko. Gradbene naloge so povečini že izpolnjene, stoji večina naših župnijskih cerkva, na katerih bi se lahko gotski stil najprvo uveljavil. Kadar je domačin sam zidal ali so zanj zidali, je ostal nezaupljiv do novega stila. Obstoječe cerkve pa še vedno zadovoljujejo praktičnim in liturgičnim

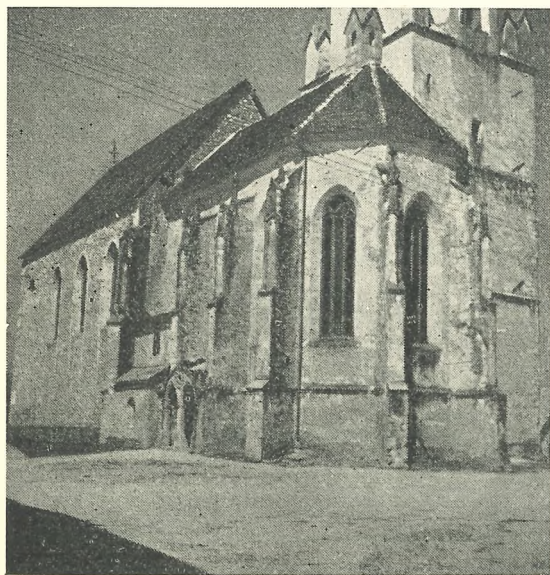

Martjanci, zunanjščina cerkve od zahoda
(Foto dr. M. Zadnikar)

potrebam kot tudi estetskim zahtevam, če o njih v tem času sploh lahko že govorimo. Romanski stil postaja ali pa je šele postal zavestna likovna predstava pri ljudeh. Položaj se bistveno ni spremenil, tudi potem ne, ko stojijo na domačih tleh že prve koncepcije gotske arhitekture. Tudi tako imenovana »laška« skupina cerkva s kvadratičnim rebrasto obokanim prezbiterijem kot tudi prostor, kamor se je razširila, ostane brez vsakršnega pomena za postanek in razvoj gotike, četudi jo končno le napoveduje. Vloga prvih posrednikov gotskega stila prepustimo menihom. Povezani s svojimi matičnimi postojankami na zahodu ali jugu, toliko manj pa z domačim stavbarskim izročilom, so pri izvrševanju svojih, četudi včasih programsko vezanih stavbnih nalog izbirali moderna in napredna stavbarska načela, ki so bila v zunanjem svetu že povsem v modi. Tako so postali prvi pojavi gotike predvsem odsev programsko vezanih nalog kot tudi že določenih, povsem novih stavbnih konceptov. Z novimi gradbenimi nalogami, adaptacijami ali novimi zasnovami se po sredini XIII. stoletja kljub osamelim pojavom slovenske dežele priključijo splošnemu razvoju gotskega stila, četudi je romanska stavbarska tradicija še vedno v polni veljavi. Pobuda za razširjanje novega stila je odločno v rokah meniških redov. Ustanovitev nekaterih samostanov na slovenskih tleh srečno sovpade z zmagovitim pohodom gotike na zahodu. Utemeljitev cistercijskih samostanov kot tudi prvih beraških ali pridigarjskih redovnih hiš je usodna za razširjanje in nadalj-

nji razvoj gotskega stila ne samo pri nas, marveč v celi Srednji Evropi. Dve arhitekturi, kostanjeviška samostanska cerkev, ki jo je 1234. leta utemeljil Bernard Španhajmski, in ptujska minoritska stojita danes na čelu gotskega stavbarstva pri nas. Ne glede na to, da prva predstavlja poseben, že povsem jasno izdelan tip cistercijske cerkve z elementi provincialne burgundske gotike, druga pa jasno in prostorsko čisto rešitev, katere izhodišče je tudi domovina beraških redov Italija, postaneta — četudi je vsaj prva brez posrednega vpliva — izhodišče za razvoj gotskega stila pri nas. Arhitektura beraških redov predvsem prva uvede k nam elemente, ki postanejo prava šola za oblikovanje gotskega prostora in gotskega stila sploh tudi za ostalo, predvsem arhitekturo župnih in podružničnih cerkva. Ne glede na to, ali vpliva direktno presajeni vzor na domačih tleh ali pa ta že posredno prihaja po daljših poteh preko župnijskih cerkva, je arhitektura beraških redov s podolžno, ravno stropno ladjo ter oktogonarno zaključenim prezbiterijem, ki je dosledno rebrasto obokan in z bogatejšo razporeditvijo luči vsaj v enem delu cerkvenega prostora, usodna za nadaljnji razvoj gotskega cerkvenega stavbarstva pri nas sploh, saj so se beraški redovi že do konca XIII. stoletja naselili v Ljubljani, Celju, Mariboru, Gorici in Kopru. Dovolj izhodišč, iz katerih bi mogla nova arhitektura kot stavbni vzor izžarevati tudi v svojo okolico.

Nov stil ni mogel čez noč postati gradbena potreba in estetski ideal. S težavo si utira pot. Od zunaj prihajajoče pobude so še vedno močna opora. Prilagoditev in vraščanje v domačo stavbarsko tradicijo je potekalo polagoma in ne povsod v enakem obsegu. Plemiški naročnik še vedno stoji ob strani večjim gradbenim akcijam. Polagoma pa prevzemajo iniciativo mesta in prav arhitektura beraških redov, ki je tudi nosilka naprednih stavbarskih smeri, je za kasnejši razvoj gotskega stavbarstva najbolj pomembna. Motiv dolgega kora ne samo kot motiv, marveč predvsem kot določen stavbni tip, ki so ga na svojih arhitekturah najprvo uvedli beraški redovi, prevzemajo župnijske cerkve. Ne glede na to, po kateri poti je preskočil motiv dolgega kora s samostanske na nesamostansko arhitekturo, ali s prenosom od najbližjega vzora ali po daljših in zapletenejših ovinkih preko že izdelanih vzorov na župnijskih cerkvah, postanejo pri nas dolgi kori z gotovostjo šele od sredine XIV. stoletja dalje tipičen pojav za prve gotske manifestacije na obstoječih mestnih župnih cerkvah. Četudi je končno le samo adapta-

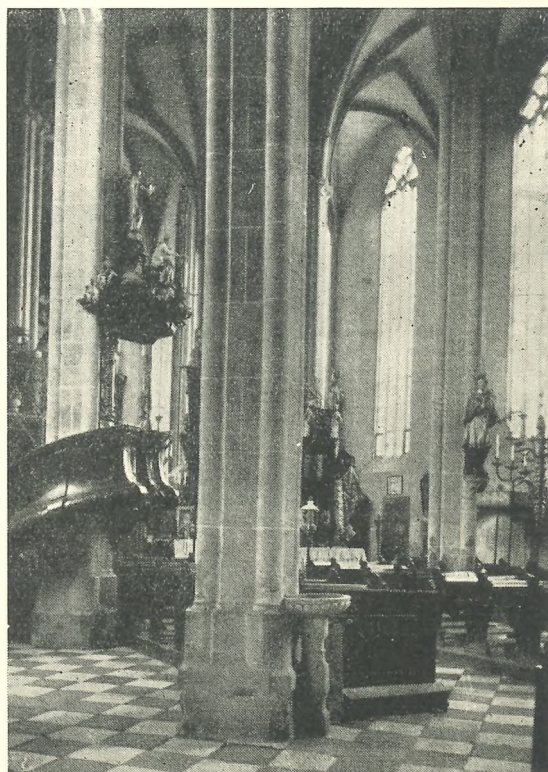
Sentrupert, zunanjščina cerkve od jugovzhoda
(Foto I. Komelj)

cija oziroma obogatitev stare arhitekture z na novo dodanim stavbnim tipom, vrsta dolgih korov kot na primer v Ptujju na župni cerkvi, v Mariboru, Kranju, Celju, Škofji Loki, Novem mestu in končno še v Crngrobu dokazuje, kako se prostorsko in izrazno v njem oglašajo stilne tendence časa. V dolgih ali tako imenovanih meščanskih korih zasledujemo vso tendenco v razvoju gotske arhitekture pri nas. Dolgi kor vzdržuje tudi kasneje kontinuiteto kot stavbni tip, na katerem se oglašajo razvojne tendence stila skozi vso gotsko dobo. Podoba tradicionalne cerkvene gmote se spremeni na zunaj in v notranjščini. Zleknjena, enoladijska ali pa bazilikalno stopnjevana stavba dobi na vzhodu novo dopolnilo, ki razbije skladnost v proporcijah zunanje gmote. Dolgi visoki kor se na vzhodu požene kvišku in preseže telo glavnega prostora. Dolgi kor sicer temelji v arhitekturi beraških redov, vendar ga v meščanske cerkve presadijo predvsem ritualne in liturgične potrebe, v katerih najde tedaj še mlado meščanstvo dovolj pobud za svojo družbeno uveljavitev.

Če gre pri tako imenovanem dolgem ali meščanskem koru za nov stavbni tip, ki nadomesti romansko, razmeroma kratko polkrožno ali kvadratično apsidno in je le dodan kot nov stavbni motiv obstoječi arhitekturi, s koncem romanske dobe ni povsem zamrla ideja bazilikalnega prostora. Bazilika je v gotiki prav tako možna kot v romaniki, četudi se nova tendenca oblikovanja cerkvenega prostora odločno odmika od ideala romanske bazilike v korist dvoranske cerkvene prostornine. Zato je zasnova celjske opatijske cerkve še docela zasidrana v romanski stavbni tradiciji, saj jo od romanike ločujejo le gotski stavbni členi, šilaste arkade in šilasto zaključena okenca vrhu bazilikalne stene. Prostorninsko občutje pa je ostalo kljub gotskim elementom romansko: ladje so krite z ravnimi stropovi, ki so bili kasneje v času globlje penetracije gotskega stila v likovno zavest ljudi šele nadomeščeni z gotsko rebrasto obokanimi. Posebno inačico troladijskega prostora pa predstavlja ladja romanske cerkve v Crngrobu, ki ni več bazilikalno osvetljena in je nastala iz postopne razširitve enoladijskega prostora v troladijskega, ki pa že rahlo tradicionalno bazilikalno zasnovo, četudi je ta sprva ravno stropna in šele kasneje preobokana.

Redko posejani ali pa morda le ohranjeni spomeniki XIV. stoletja ne dovoljujejo, da bi lahko prikazali sklenjeni razvoj gotske arhitekture v tem času. Z gotovostjo pa lahko že sklepamo, da je bil tedaj že ustvarjen in tudi že razširjen tip majhne vaške podružnice s

podolžno usmerjeno ladjo in šestdelno obokanim prezbiterijem, ki nastopa tudi že kot nova stavbna koncepcija za tip vaške podružne cerkve in ne le kot kompromisna rešitev med obstoječo romansko ladjo in na novo dodanim gotskim prezbiterijem. Vaška romanska podružnica zadostuje praktičnim in estetskim zahtevam in ni nobene potrebe po korekturah ali pa celo po novih gradbenih nalogah. Prav te pa v drugi polovici XIV. stoletja oblikujejo geografsko zaokroženo skupino spomenikov, ki predstavljajo prvi vzpon gotskega stavbarstva pri nas in so hkrati rezultat tako povsem novih stavbnih konceptov in praktičnih predelav. Tako imenovana »prekmurska« skupina cerkva je prva geografsko zaokrožena skupina gotskih cerkva, ki pomeni v primeri z ostalo Slovenijo s svojim razcvetom v drugi polovici XIV. stoletja sodobno razvojno stopnjo gotske podeželske arhitekture sploh, veljavno vsaj za področje Srednje Evrope. Prekmurska skupina cerkva nakazuje zveze, s katerimi bo za nekaj desetletij kasneje oplojeno naše stavbarstvo. Omejuje se na manjše stavbe, ki ne presegajo tipa podeželske podružnice, imajo pa vse te stavbe določene skupne poteze in se po teh značilno razlikujejo od mlajših arhitekturnih skupin v

Ptujjska gora, notranjščina cerkve proti vzhodu
(Foto dr. Fr. Stelč)

Sloveniji. Skupina se odlikuje po stvarni arhitektonski razporeditvi stavbnih elementov, zunanjščina je razen poživiljajočih opornikov povsem stvarna, kubična, gladka, zvonik je postavljen pred zahodno fasado. Notranjščina je proporcionirana v navadnih merah gotskih prostorov, estetski poudarek je osredotočen povsem v prezbitერიju, kjer se kamnoseški okras odvija na konzolah in sklepnikih dosledno križnatorebrastega oboka. V prekmurski skupini kot tudi nekaterih sporadičnih primerih dolgega kora zaslutimo v prostorninski konceptiji spremenjen, predvsem na lepoto ubran arhitektonski izraz, ki se opira že in predvsem na bogastvo kamnoseškega okrasa. Kamnoseštvo postaja sestavni del arhitekture, nanj se opira do neke mere tudi lepota značaj stavbe, ki se predvsem v notranjščini dopolnjuje z obstanskimi služniki, kapiteli in konzolami, mrežo reber s sklepniki, baldahini in sediljami, okenskimi okviri in morda ponekod celo baldahinskimi oltarji. Izhodišče za to smer je zunaj slovenskega ozemlja. Opira se predvsem na parlerijevsko stavbarnico v Pragi, temelji na kamnoseško obogatenem arhitektonskem oblikovanju, ki uvede k nam tudi prvič zvezdasti obok in ki postane glavni konstrukcijski in lepota nosilec obočnega sistema, za sedaj predvsem v notranjščini prezbitერიjev. Plemenitenje arhitektonskega izraza je lahko sicer posledica sožitja v enotnem kulturnem prostoru, vendar pa je treba iskati vzroke za razširitev v naše kraje tako na območje bivše Kranjske kot Štajerske

predvsem v direktnih naročilih oziroma najejanju tujih stavbarnic. Proti koncu XIV. stoletja uspešno prevzamejo pobudo v gradbeništvu nekatere fevdalne družine, ki za nekaj desetletij obdrže vodilno in mecenatsko vlogo pri nas. Češka parlerijevska smer, ki po sredini XIV. stoletja odmeva tudi v jugovzhodnem robu avstrijskih dežel vse do Zagreba, je našla mogočne posrednike v ptujskih in celjskih gospodih. Še bolj kot Celje ima na prelomu XIV. in XV. stoletja pobudo v rokah Ptuj, ki je sicer salzburški, in prav v Ptuj in ptujski okolici zasledujemo znake, ki se odločno kažejo v osredotočenju vseh pomembnejših umetnostnih silnic v tedanjem kulturno širšem področju. Ta, na lepoto ubrana stavbarska smer se oglašja tako v arhitekturi dolgih korov (Ljubljana, Maribor), pri podeželski arhitekturi (Hajdina, Cirkulane), novih monumentalnih stavbnih konceptih (Ptujska gora, Šentrupert, Pleterje), ali pri prezidavah sploh. Videti pa je tudi, da ta smer utemelji tudi domačo stavbarsko delavnico, ki vsaj za nekaj desetletij izvršuje različna naročila za Ptuj in ptujsko okolico (Ptuj, dominikanski hodnik, ž. c., Cirkulane).

Morda samo nekaj mlajša od prekmurske skupine cerkva je cerkev v Hajdini v ptujski okolici. Danes je od nje ohranjen le kot stranska kapela uporabljeni prezbitერიj, ki je prvi ohranjeni zvezdasti prezbitერიj na Slovenskem in eden najstarejših ohranjenih južno od Dunaja sploh. Zvezdasti obočni sistem raste iz konzolnih polstebrov s kapiteli. Iz teženj, ki jih posreduje kamnoseštvo ožjega kroga parlerijevsko vplivane stavbarnice, je s pomočjo rodbinskih zvez nastala stopnjevana, vendar že dvoransko zasnovana romarska cerkev na Ptujski gori, ki dobrih 50 let kasneje po Strassenglu pri Grazu ponovi v malem tip dunajskega sv. Štefana, četudi motiv obokanja tako v apsidalnem zaključku kot srednji ladji odločno spominja na praškega sv. Vida. Mojster Ptujске gore prav tako uvede v apside srednje ladje motiv zvezdastega oboka, po temenu srednje ladje pa razplete motiv dvojne kite. Ves arhitektonski izraz se tu opira na jasnost konstrukcijskih členov. S Ptujsko goro je na začetku XV. stoletja pri nas prvič uresničen tudi koncept dvorane, če izvzamemo edinstveno arhitekturo na Gradu pri Slovenjem Gradcu. Prav tako kot pri Ptujski gori so rodbinske zveze odločale o izbiri delavnice, ki je na Dolenjsko presadila v ustaljenem konceptu kartuzijanske cerkvene prostornine v Pleterjah pod Gorjanci, štajersko vplivan arhitektonski izraz in prvič uvede v Šentrupertu na Dolenjsko zvezdasti obočni sistem.

Visoko, podr. cerkev sv. Nikolaja
(Foto I. Komelj)

Škofja Loka, notranjščina cerkve proti zahodu
(Foto I. Komelj)

Četudi ta smer v širšem smislu prvokrat uvede k nam zvezdasti obok, postane prav tako zanimiva ugotovitev križnatega oboka tako v pleterski kartuzijanski cerkvi kot v kapeli Žalostne Matere božje v Celju. Obok v kartuzijanski pleterski cerkvi kot tudi celjski je gotovo posledica, da gre v obeh primerih za idejo enotne izrazito v podolžno smer usmerjene prostornine, kateri bolje ustreza motiv tedaj že konservativnega preprostejšega križnatega oboka. Celjska kapela je sicer nastala kot stavbni tip po vzoru oddaljene sorodnice Sainte Chapelle v Parizu, tipu cerkvenega prostora, ki pri nas — kot kažejo danes ohranjeni spomeniki — ni bil nikdar, razen v kartuzijanski arhitekturi izveden, četudi tak tip botruje pri oblikovanju dolgega kora beraških redov in kasneje dolgih meščanskih korov. Bližnje idejne vzore za celjsko kapelo pa iščemo tako od Sainte Chapelle, capelle speciose v Klosterneuburgu pa do graške Lechkirche, sodobnice danes le v ostankih poznane stare križevniške cerkve v Ljubljani.

Gradbeni program je še vedno skromen. Omejuje se predvsem na manjše naloge, s katerimi se stare obstoječe stavbe spremenjajo zaradi funkcionalnih ali estetskih zahtev, kar v veliki meri vpliva na širjenje in udomačenje gotskega stila. Enotno zasnovanih konceptov vsaj v ambicioznejših stavbnih tipih je malo. Z uvedbo dolgega kora se je spremenilo ravnotežje romanske pretehtane notranjščine, uvajanje gotskega oboka,

ki se kaže ponekod že v obokanju ravnostropanih notranjščin, pa zabrisuje v cerkvenih prostorninah spomine na romanski in od tega ne dosti po izrazu različen zgodnjegotski stil v enoladijskih ali bazilikalnih dosledno ravnostropanih prostorih. Estetski ideal romanskih cerkva se maje. Docela ga omaje pa šele poznogotska doba. V zadnji četrtini XIV. in na začetku XV. stoletja nastajajoči zvezdasti oboki bi bili nerazločljivi kot tudi nekateri že omenjeni samostojni koncepti brez direktnih zmanjnih pobud in naročnikove volje. Kolikor te spomenike ne veže globlja delavniška sorodnost, jih veže isti stilski utrip, ki v vseh primerih izraža napredne tokove srednjeevropske arhitekture XIV. in začetka XV. stoletja in ki je v primeri z bližnjim severnim prostorom vse do Dunaja takrat najnaprednejši, četudi se manifestira le v redkih in izbranih spomenikih. Primat pri utemeljevanju gotskega stila gre nesporno Štajerski.

Po sredini, predvsem v drugi polovici XV. stoletja se teža prevesi na ozemlje, ki dotlej sploh še ni pomembno poseglo v razvoj. To pot stopi v ospredje Gorenjska. Slikoviti izraz v arhitekturi se stopnjuje. Temu služi tudi barvita, včasih morda barvno celo prepestra polihromacija, kamnoseški okras, ki se razcveta na vseh konstruktivnih členih, kapitelih, sklepnikih, konzolah. Floris sam pa ni bogve kaj napredoval. Še vedno oklepa

Marija Snežna nad Avčami, presbiterij od vzhoda
(Foto I. Komelj)

prezbiterij troje stranic pravilnega osmerokotnika z vzdolžno stranico v obsegu ene ali dveh obočnih pol, pri triladijskih pa se razmerje med stranskima ladjama navadno spremeni v korist stranskih, ki se prav tako poženeta kvišku, da dosežeta višino srednje, s čimer pa se tudi bistveno že spremeni prostor. Zvezdasti ali celo mrežasti obok se uveljavlja, dinamična napetost popušča, umiril se je med nosilnimi stebri ali stenskim konzolami. Tudi razmerje naročnika do nove arhitekture se spremeni. Popolnoma se je uveljavil meščan. Dolgi kor je simboliziral meščansko samozavest in veljavo. Meščan pa sedaj ni več naročnik, marveč postane z vso gotovostjo predvsem izvrševalec del. V naših mestih se javljajo stavbarske in kamnoseške delavnice, organizirane v podjetja; izvršujejo naročila tudi za podeželje, ki se šele tedaj pričinja izvijati iz dolgotrajnega pozno-romanskega izročila. Se pravi, da tudi izključno estetski ali pa celo samo modni razlogi zahtevajo izmenjavo dotlej kratkih, po vsej verjetnosti še romanskih oltarnih prostorov za dolgi, visoki predvsem zvezdasto okrašeni prezbiterij. Redkim v XIV. stoletju sporočenim imenom stavbarjev se pridruži cela vrsta novih imen domačih stavbarjev, kot na primer Tomaža v Loki, Andreja iz

Loke, Jurka v Crngrobu, Junaverja v Škofji Loki, mojstra Petra iz Ljubljane in Štefana v Praprečah. Tudi sedaj ostane pobudnik novih smeri predvsem tisti, ki ima zveze z zunanjim svetom. Tako je na primer po posredovanju freisinške Loke prišla k nam ideja dvoranske cerkvene prostornine, četudi je razvojna splošna tendenca gotskega stila ta, da teži k uresničitvi enotnega samostojnega prostora. Po drugi strani pa ugotavljamo, kako je v drugi polovici XV. stoletja stiški samostan s turjaškimi gospodi vred pobudnik — sicer le v okviru njihove lastne zemljiške posesti — naprednejših stavbarskih smeri na Dolenjskem.

Ni izključeno, da posebni gorenjski gotiki stoji ob strani Freising, ki preko širokega vplivnega radija škofjeloškega mesta vpliva tudi na podeželje. Škofja Loka je z vso gotovostjo posredovala idejo cerkvene dvorane, ostane kot mesto kamnoseško in stavbarsko izurjenih mojstrov nekaj časa tudi vodilna. S svojim vplivom obvlada del Gorenjske, poseže v Posočje in še preko v Beneško Slovenijo. Sedaj postane prav tako ali važnejše mecenatstvo meščanov, obrtnikov, združenih v posamezne cehe. Ti sedaj odločajo v glavnem o izbiri mojstra, materiala in celo stavbnega načrta. Tako je zavest meščanov na Gorenjskem rodila troje monumentalnih spomenikov, mestnih cerkva in morda celo več romarskih, ki pa so vse do neke mere še vedno kompromis med starim in novim.

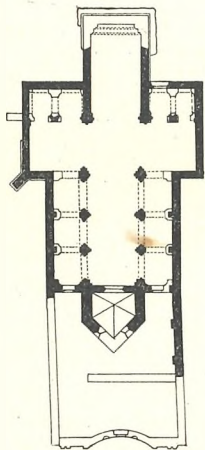
Stavbne naloge se sedaj ne omejujejo več samo na spremembe prezbiterija. To pot gre za popolnoma novo koncepcijo cerkvenega prostora, za spremembo prostora, ki je izključno namenjen zbiranju. Koncepcija tega prostora je po osnovni ideji tako nova, da lahko z njo karakteriziramo pozno razvojno stopnjo domače gotike. Gre za dvorano, vernikom namenjeno. Šele tedaj pa prično tudi na gorenjskem podeželju zamenjavati romanske, ponekod morda tudi že zgodnjegotske kratke oltarne prostore z dolgimi poznogotsko zvezdasto obokanimi prezbiteriji. Pozna gotika se pričinja razcvetati tudi na podeželju ne toliko z novimi zasnovami kot prezidavami ali preobokavanji. Čeprav je zvezdasti obok realiziran na Gorenjskem že v prvi polovici XV. stoletja in se utegne kamnoseški okras s figuralno ali sploh plastično motiviko prej pojaviti na obokih majhnih cerkva, je gotovo vzor velikih dvoranskih cerkva tako vplival na svojo vplivno okolico, da je v 50 letih odstranil vse sledove starejše gradbene po večini še romanske pričevalnosti. Zgodnjegotsko stavbarstvo je dokumentirano le z redkimi spomeniki (Breg, Mače, Bohinj).

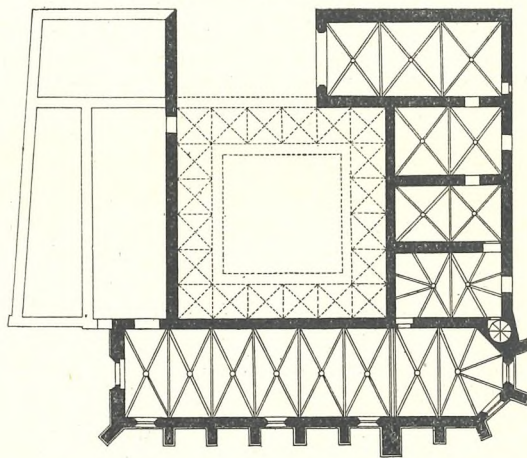
Dvor pri Polhovem Gradcu, portal
(Foto dr. Fr. Stelè)

Poleg majhnih podružnih cerkva, na katerih zasledujemo že določene stavbeniške skupnosti, organizirane v posamezne stavbarske ali kamnoseške delavnice, pa se pozna gotika na Gorenjskem izraža s tipom cerkvene dvorane, to je dvo- ali triladijske cerkvene prostornine (Kranj, Škofja Loka, Radovljica, Begunje, Sv. Primož, Crngrob, prezbitერიj). Zvezdasti obočni sistem, obogaten z bogato plastiko figuralnih, rozetnih,

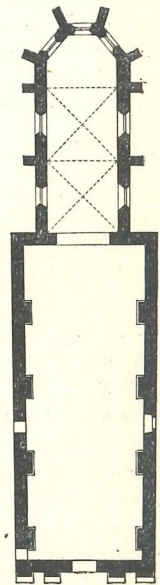
prostora na teh področjih tudi drugače uveljavlja, pri čemer gre predvsem za novo prostorsko rešitev (Brunk, Mali Ločnik). Čeprav je ideal docela obokane notranjščine praktično zmagal v župnih cerkvah ter nekaterih romarskih tudi na podeželju, ideja docela obokane notranjščine vseeno ni bila tako močna, da bi se močnejše pokazala v tedanjem podeželskem stavbarstvu. Ravnostropna ladja malih podeželskih cerkva še vedno

Kostanjevica,
samostanska cerkev,
tloris

Pleterje, tloris

Ptuj, minoritska cerkev,
tloris

heraldičnih ali samo ščitkastih sklepnikov sploh, se opira na vitke osmerokotne ali v izjemnih primerih na okrogle nosilce, med katerimi se dvo- ali triladijski prostor mirno prelija in dosega v vseh ladjah enako višinsko razmerje. Če je tip majhne podeželske cerkve v glavnem le ponovitev že poznane tradicionalnega enoladijskega prostora z dodanim zvezdasto obokanim ter poligonalno zaključenim prezbitერიjem, predstavlja dvoranska cerkev izrazito novo, vendar v razvoju domače kot tuje cerkvene arhitekture povsem logično rešitev. Tendencia po poenotenju cerkvenega prostora od bazilike preko stopnjevanje cerkvene prostornine se je uresničila tudi na domačih tleh. Tako postane Gorenjska vsaj za del Slovenije vodilno žarišče poznogotskega stavbarstva. S trdnimi vezmi je povezano s Posočjem in še naprej z Beneško Slovenijo, proti jugovzhodu pa se odraža posredno ali pa neposredno. Ideja dvorane se sicer osredotoči predvsem na Gorenjsko, vendar pa v posameznih primerih prodre tudi na Dolenjsko (Šentrupert) in Notranjsko (Cerknica), kjer tudi sicer opazimo, da se razvojna tendenca po poenotenju

zadovoljuje estetske in praktične potrebe. Šele barok z novimi estetskimi ideali je postal zahtevnejši in neizprosnejši in je prekinil tako z romanskim kot gotiskim stavbnim izročilom. Le v izjemnih in celo zelo redkih primerih dotlej ravnostropne podeželske notranjščine preobokavajo. Prav tako pa so redki popolnoma novi docela obokani prostori, saj se pri majhnih podeželskih stavbah novi arhitekturni izraz omejuje, — podobno kot v časih zgodnje gotike pri monumentalnih — na najvažnejši stavbni del, to je na prostor za oltar.

Poznogotska doba je docela spremenila podobo naše arhitekture: podeželje se razkazuje z majhnimi stavbami naprednih, pa tudi manj naprednih oblik, kot pač ustreza krajevnim in geografskim pogojem. Župnijske, predvsem mestne cerkve je povsem spremenila, četudi ostaja v nekaterih, posebno štajerskih primerih tlorisna osnova in vertikalna razdelitev ponekod še stara. Težnje druge polovice XV. stoletja se nadaljujejo še v XVI. stoletje, vendar nekateri novi stavbni koncepti, ki so nastali spet iz posebnih votivnih ali naročniških razlogov, nam pojasnjujejo

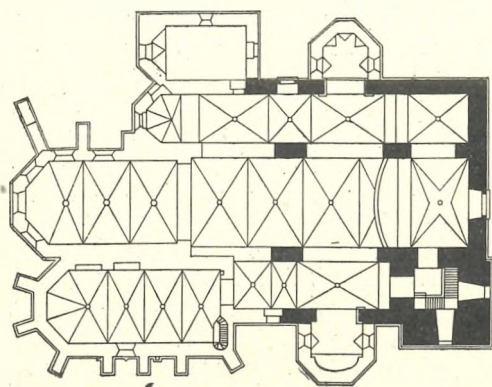
razvojne tendence, v katere je arhitektura zašla, četudi spet le v redkih in izbranih primerih. Razvojne tendence po poenotenju prostora, ki se kažejo tako v večladijskih kot v enoladijskih notranjščinah, se okrepijo. V arhitekturi popolnoma prevlada statična uravnovešenost, dotlej mistično porazdeljena svetloba se nadomesti z bolj intenzivno; nosilci stropa imajo izrazito funkcionalno nalogo, nosijo samo strop, ne razdeljujejo pa več prostora. Tudi v prezbiteriju majhnih podeželskih cerkva so očitne spremembe. Ni več sledu o gotski strumnosti, napetosti, četudi so gotski stavbni členi še vedno v veljavi. Konzole so visoko v steni, med njimi pa se kot ponjava razpenja iz že povsem kompliciranih sestavljenih reber igračkasti obok. Cerkevni obok je napravil razvoj od preprostega šestdelnega ali križnatega preko pravilne zvezdaste konstrukcije pa do igračkasto speljanih reber in mrež, ki že popolnoma samostojno pokrivajo prostor in pri tem niso več konstrukcijsko potrebni gotsko speljani in v steno zasidrani konzolni ali polstebni nosilci. Prostor se ne poganja več kvišku, se je umiril, četudi je doba najbolj nemirna, doba turških vpadov, kmečkih puntov in bližajoče se renesanse. Renesansa trka na vrata. Gotska tradicija pa še ne preneha, četudi se nove stilne tendence uveljavljajo že v gotskih prostorninskih koncepcijah. Renesancijski elementi se pojavljajo tudi že v stavbnih členih.

Enotno razvojno pot gotske arhitekture do sredine XV. stoletja v glavnem v okviru celotne Slovenije pa moramo kljub logičnemu zaključku, ki ga doseže gotska arhitektura v tako imenovani »gorenjski« posebni gotiki z dvoranskimi cerkvenimi prostorninami, ali z uresničitvijo cerkvene dvorane v Dvoru pri Polhovem Gradcu ali renesančno koncepcijo župnijske cerkve v Leskovcu pri Krškem, kot tudi posebni »slovenjgoriški« gotsko-renesančni arhitekturi, v njeni poznogotski dobi obravnavati vsekakor po posameznih pokrajinah. Gotski stil se je utrdil, ni več samo izključna posledica tujega priliva, marveč je že rezultat predvsem aktivne domače likovne ustvarjalnosti. Gotsko stavbarstvo, ki doseže na gorenjskem prostoru višek na Slovenskem in posebno inačico srednjeevropske gotske arhitekture z zvezdastim dosledno kamnoseško okrašenim obokom in stalnim tlorisnim ali prostorskim razmerjem, četudi je ta posledica sožitja dveh stilnih oblik in ustvari na takem občutju grajeni dvoranski troladijski prostor, se na Dolenjskem razvija v bolj skladnem razvoju. Zgodnji primeri gotskega stavbarstva, ki se na dolenjskem prostoru uresničujejo ne samo v

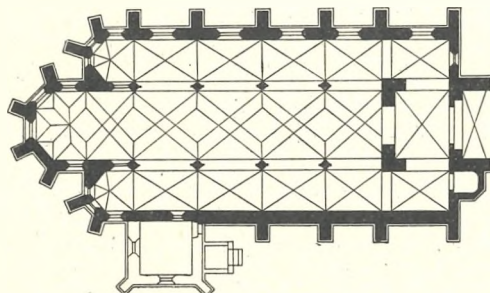
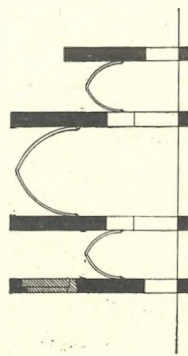
izraziti monumentalni arhitekturi, ki predstavlja sploh domače viške v stavbarskih dosežkih, postanejo vzor za vso kasnejšo gotsko ustvarjalnost. Križnati obok je ideal dolenjskega gotskega stavbarstva, utemeljen v prvih uresničitvah gotskega stila na Dolenjskem, ostane tudi kasnejši vzor. Naprednejše oblike, ki sporadično pljuskujejo kot naročila imovitejših in uglednejših naročnikov od XIV. stoletja dalje, ostanejo izoliran in na določeno zemljiškoposestno vplivno področje omejen pojav. Celjski grofje, sam Friderik kralj, predvsem pa stiški samostan s Turjačani so posredovalci teh modernih oblik, ki uhajajo na dolenjska tla preko Save iz sosednje Štajerske, predvsem pa po naravni poti in zvezah stiškega samostana preko Notranjske direktno iz domovine kamnoseške obrti, s Primorja in Krasa v širšem smislu.

Tesno z Gorenjsko je v pozni gotiki povezano Posočje. Poleg romanskega tipa z v širini ladje vključenim ravno zaključenim prostorom, nahajamo predvsem zvezdasto obokane prostore v prezbiteriju, okrašene s sklepniki in konzolami. Podobno kot na Gorenjskem se je tudi tu izvršila temeljita gotizacija, ki sicer izhaja iz enakih stilnih pobud, vendar je kljub »gorenjsko« pojmovani stavbni dekoraciji ohranila gotovo v romanski tradiciji pogojeno posebnost, slavalok s kapiteli. Poleg podružnih cerkva, ki jih družijo kamnoseški okras zvezdastega oboka v prezbiteriju, ne nahajamo večjih monumentalnejših stavb enotnega liva. Tudi docela obokanih prostornin ne nahajamo. Izreden spomenik pa je fasada stolnice v Kopru iz 60 let XV. stoletja s slepimi šilastimi arkadami in listnatimi kapiteli, ki kažejo na ožje benečansko vplivno področje, kot že dve sto let prej ostanek nekdanje frančiškanske cerkve z beneško oblikovanim oltarnim prostorom. Beneška arhitektura, ki vpliva sicer na istrska mesta, s svojim vplivom ne poseže v širše istrsko zaledje. Tako ostaja zaledje izključno pod vplivom severa, četudi le-ta prihaja morda iz samega centra Pazina, kjer je že od 1441. leta severnjaška gotska župna cerkev. Istra, Kras in del Posočja je domovina kamnoseške obrti in tega tudi ne zanika arhitektura, ki se predvsem izraža v skrbni obdelavi zunanjščine in stavbnih členov.

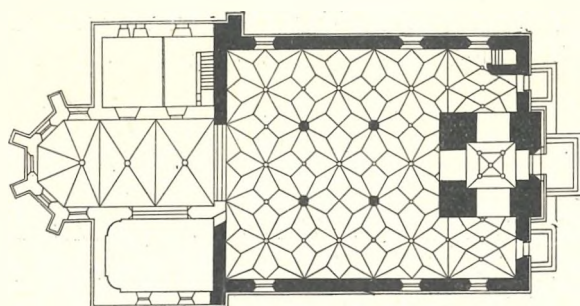
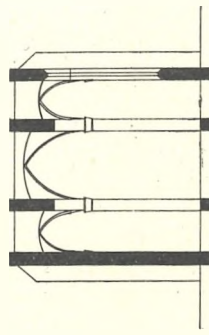
Pri vsem tem je zanimiva ugotovitev, kako se posamezne pokrajine in človek v njih oglašajo na pojav gotskega stavbarstva. Gorenjska se je odzvala razmeroma kasno, romanski stavbni vzori služijo praktičnim potrebam še globoko v XV. stoletje, zato pa je s svojim »posebnim« poznogotskim razcvetom zabrisala dosledno vse priče starejše

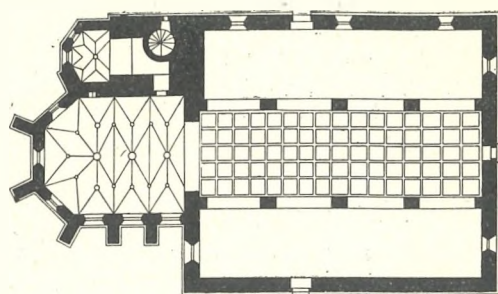
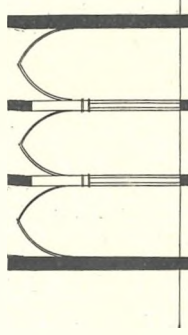
Celje, opatijska cerkev

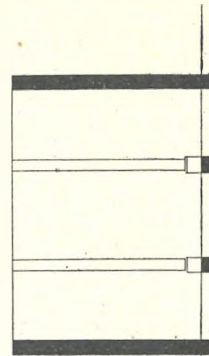
Ptujška gora

Kranj

Dvor pri Polhovem Gradcu

Na izbranih primerih tlorisov je prikazana tendenca razvoja gotskega prostora od bazilikalne, prvotno ravnostropne, vendar že gotške zasnovane cerkvenega prostora v Celju, stopnjevanje notranjstve v cerkvi na Ptujski gori, pa do klasične cerkvene dvorane v Kranju in gotskorenesančne inačice cerkvene tniladijske dvorane v Dvoru pri Polhovem Gradcu.

gradbene dejavnosti kot malokatera druga pokrajina. V dolenjskih spomenikih opazamo doslednejši in enakomernejši razvoj, vendar se ne more izviti iz prvih zgodnjih gotskih stilnih oblik, ki postanejo stavbni ideal celo v pozni gotiki. Od časa do časa se oplaja z direktnimi zunanji pobudami, ki pa so rezultat posrednih ali neposrednih posredovanj iz kulturno močnejših žarišč, katerih nosilci so še vedno vplivni naročniki. Goriški in Krasu daje posebno obeležje kamnoseška kultura, četudi ima goriški prostor z gorenjskim dovolj stičnih točk, se ni mogel celo v kasni gotiki izogniti nekaterim v romanski stavbarski tradiciji pogojenim posebnostim. Štajerska ima pri uvajanju gotskega stila nesporen primat. Sicer pa je njena arhitektura še najbolj monumentalna, gotovo zato, ker je bila odvisna od bogatejših in ugled-

nejših naročnikov in so se ji prav v pozni gotiki postavile nove gradbene naloge, ki jih rešuje v velikopoteznih konceptih v tako imenovani »slovenjegoriški posebni« gotiki. Koroške vplive igrivih netektonskih in na slikovitost lupine preračunanih zunanjščin pa opazamo v okviru današnje republike Slovenije, kamor smo predvsem uperili naš pogled, le na ozkem področju Dravske doline, sporadično pa njeni vplivi posegajo posredno ali neposredno celo v globlje zaledje.

Opomba: Podrobno citiranje literature v tem članku opuščam iz dveh razlogov: prvič zato, ker je le-ta prvi del obsežnejšega spisa o gotski arhitekturi v Sloveniji in bo zato navedena literatura skupaj ob zaključku člankov, drugič zato, ker se v tem članku omejujem le na okvirni oris razvoja gotske arhitekture in se ne podajam v nobene specialne podrobnosti.

I. K.

TRST IN NJEGOVO NEPOSREDNO ZALEDJE V PRVIH TREH DESETLETJIH XVIII. STOLETJA

JOŽE SORN

1. RAZVOJ TRSTA V BOLJ RAZGIBANO PRISTANIŠČE

Čeprav je bilo mesto skozi ves srednji vek važno pristanišče za neposredno zaledje, ni tja do začetka XVIII. stoletja razvilo niti svojih lastnih večjih obrtniških in manufakturnih sil niti si ni ustvarilo velike mornarice.¹ Znano je, da se je Trst že leta 1513 potegoval za svobodno plovbo po Jadranu,² vendar se misel ni mogla iz raznih razlogov (ne nazadnje zaradi hude konkurence Benetk) uresničiti. Šele pod vplivom merkantilističnih teženj se je izoblikovala v Trstu leta 1709 konkretna misel o tem, naj se mesto proglasi za svobodno luko^{2a} (prvič celo že leta 1675³). Od takrat dalje je postajala ta želja vedno bolj živa. Nadaljnjo oporo je dobila v tem, da je bil še v času avstrijsko-turške vojne (1715–1718) objavljen 2. junija 1717 patent o svobodni plovbi po Jadranu.⁴ Temu dogodku so hitro sledili novi: dne 18. marca 1719 sta bila določena po daljšem oklevanju in izbiranju med več pristanišči končno le Trst in Reka za svobodni luki;⁵ avstrijska Orientalna kompanija, ki je imela sedež na Dunaju, delovala pa je v Trstu, na Reki, v Bakru in drugje, je bila utemeljena 27. maja 1719;⁶ z letom 1720 so pričeli vneteje popravljati ceste v zaledju Trsta. S tem so bile dane možnosti za uspešnejši razvoj mesta; treba bi jih bilo samo temeljito izkoristiti.

V tem času je imel Trst manj kot 7000 prebivalcev⁷ (to je skoraj toliko kot sodobni Koper, Milje in Izola skupaj^{7a}), medtem ko jih je imela Ljubljana morda že 7700,⁸ Reka ne še 4000;⁹ nekako toliko tudi Maribor, Celje le okoli 2000.¹⁰ Mornarica je bila šibka: šele leta 1743 je imel Trst 60 večjih in manjših ladij.¹¹ Tudi manufaktur je bilo malo; menda je bilo na tržaškem ozemlju še najbolj razvito svilarstvo. Leta 1744 so naštehi 13 fornolov¹² (pečic za sviloprejko). Vsekakor je bil že nekaj stoletij glavni izvozni predmet iz Trsta v zaledje — sol. V osemletju 1717–1725 je uvozila Kranjska iz obmorskih krajev okoli 3901 tona soli povprečno na leto, od tega približno 1547 ton iz Trsta, z Reke nekako 784 ton, soli iz Barlette skoraj 1260 ton, iz nekaterih manjših krajev še ca. 311 ton soli.¹³ Takoj moram opozoriti na dve dejstvi: kontrabant, ki je bil zlasti močan iz benečanskih istrskih mest v zaledje zaradi cenejše soli, količinsko ni znan in zato ni vštet v zgornji podatek; pred letom 1690, pred vpeljavo solnega apalta (zakupa), je bil izvoz soli še večji.

Še manj vemo o količini blagovnega prometa v tržaškem pristanišču. Šele za leto 1744 zvemo, da je bilo odpeljano iz Trsta v enem letu približno 6325 ton blaga.¹⁴ Podatek nam pove pravzaprav zelo malo. Ne vemo, ali je bilo blago odpeljano iz Trsta čez

morje, ali iz Trsta v zaledje; nikakor si nismo na jasnem, če je všteta tu tudi sol ali drugi domači proizvodi. Morda vsebujejo številke res celotni blagovni promet (uvoz, izvoz, lastna proizvodnja). Na vsak način bomo morali dobiti še več podatkov o prometu in za različna leta te dobe.

2. GOSPODARSKO STANJE ZALEDJA

A. Mesta

Če bi bila mesta na Kranjskem takrat bolj razvita, bi bila njihova trgovinska oziroma gospodarska težnja, ki se je že stoletja kazala v tem, da bi si zaledje ekonomsko pomagalo k napredku, še močneje usmerjena na morje in bi učinkoviteje zaktivirala Trst. Toda ko podrobneje študiraš trgovinske sile teh mest, te preseneti njihovo siromaštvo. Če vrednotiš njihovo gospodarsko moč po tem, koliko davka so plačevala in kako so ga plačevala, dobiš porazno sliko. Nek izvelek dolgov iz konca leta 1722 pravi namreč za deželnoknežja mesta naslednje:¹⁵

Mesto	Dolguje davek oz. kontribucijo za čas	gld	kr	pf
Ljubljana	ne dolguje nič			
Radovljica	ne dolguje nič			
Kočevje	ne dolguje nič			
Kranj	za l. 1678 in 1679	1.109 48	8 6	2 1
		1.157	14	5
Kamnik	od 1676 do 1722	9.881 952	5 33	1,5 2
		10.835	38	3,5
Kostanjevica	od 1710 do 1722	795 614	54 15	
		1.410	7	
Krško	od 1660 do 1722	12.994 9.674	15 8	2 3,5
		22.668	24	1,5
Višnja gora	od 1608 do 1722	26.919 11.262	17 19	2 1
		38.181	36	3
Novo mesto	od 1644 do 1722	62.178 12.029	35 12	
		74.207	47	1,5
Lož	od 1699 do 1722	5.800 2.015	23 6	
		5.815	29	1
Metlika	od 1673 do 1722	5.637 3.908	36 3	5
		9.545	39	3
Črnomelj	od 1668 do 1722	2.598 1.188	28 40	1 3
		3.787	9	
Skupaj		167.607	7	0,5

Preračunati to vsoto v današnjo valuto, je problem zase. Določeni predmeti in usluge so bile dražje, druge cenejše. V splošnem gotovo ne pretiravam, če trdim, da je veljal takratni goldinar najmanj današnjih 1000 din.

Potemtakem so dolgovala deželnoknežja mesta gotovo okoli 170.000.000 din, kar je spričo takratnega skromnega narodnega dohodka na Kranjskem velikanska vsota.

Številke, ki sem jih navedel zgoraj, bi se — če bi jih preračunali na eno leto — ne ujemale s tistimi, ki jih bom sedaj navedel in ki kažejo uradno letno davčno obremenitev teh mest za čas okoli leta 1725:¹⁶

Mesto	Pfund-geld			Hiše			Letni davek			Skupaj		
	gld	kr	pf	gld	kr	pf	gld	kr	pf	gld	kr	pf
Ljubljana	666	40		512	40		2636	3	1	3615	23	1
Novo mesto	555	40		117	45		1251	33	3	1702	58	3
Kranj	216	40		126	2	2	899	28		1242	10	2
Kamnik	106	40		70	10		457	1	2	635	51	2
Krško	45	5		115	38	1	340	11		498	54	1
Višnja gora	84	40		36	8		356	31	2	493	19	2
Metlika	42	11	3	68	24		251	53	2	362	31	1
Radovljica	60			25			228	15		311	15	
Kočevje	40			35			185	5		236	5	
Črnomelj	21			32	35		125	24	1	177	19	1
Lož	20			28	45		112	38	2	161	45	2
Kostanjevica	12	20		26	40		88	26		128	26	
Skupaj	1649	56	3	1005	7	3	6928	53	1	9583	57	3

Tako so na primer plačali Črnomelj, Lož ali Kostanjevica manj davka, kot je znašala letna plača stanovskega trobentača Čeha v Ljubljani (197 gld), Radovljica nekaj manj, kot je znašala v Ljubljani letna plača stanovskega računskega uradnika Rozmana (320 gld).

Ob neki priložnosti je zapisal stanovski knjigovodja, da morajo poslati zavoljo pobiranja davkov v Kostanjevico vojaško eksekucijo, da pa kljub temu iztisnejo iz nje komaj 20 gld, in da so se v Krškem umaknili meščani iz mesta v vasi. Govorilo in pisalo se je, da ni imel v tem času Kamnik niti polovice toliko hiš kot nekdanj, da je v Kranju praznih do 200 hiš (po viru, ki se je gotovo zmotil; pravilneje bi bilo 20 hiš), da sta Lož in Kostanjevica že čisto razpadla, da Krško propada in da so na isti poti tudi Višnja gora, Novo mesto in Metlika. Kočevje je imelo še leta 1749 samo 33 celih hiš, od tega 10 popolnoma pustih.¹⁷ Na drugem mestu čitamo, da postajajo marsikje meščani kmetje, kmetje pa meščani.

Na posebni konferenci, ki je bila poleti 1733 v zgornještajerskem Gradcu in je obravnavala boj za kmečko trgovino in proti njej na Kranjskem,¹⁸ so se izjavila proti kmečkemu trgovanju mesta Ljubljana, Kranj, Kamnik, Novo mesto, Krško, Lož, niso mu pa nasprotovala Metlika, Črnomelj, Radovljica, Višnja gora in Kostanjevica. Torej je bila skoraj polovica deželnoknežjih »mest« indiferentna do vprašanj, ki so bila ali naj

bi bila zanje življenjskega pomena. Te velike, na pol vaške naselbine z nekaj štacurnarji, gostilničarji in rokodelci, ki so sicer imele vse mestne pravice, niso nikoli bile napreden element pri razvoju komercija in merkantilizma, začetnih oblik kapitalizma.

B. Finance kranjskih deželnih stanov

Nekaj kratkih desetletij po zmagi proti-reformacije in knežjega absolutizma je bila kranjska dežela prisiljena iz dvora ven k odplačevanju nenavadno velikih in nepredvidenih davkov.¹⁹

Stanovski dohodki so obstajali v glavnem iz treh delov: 1. »Redni dohodki« so bili posvečeni oskrbi granic; 2. »Izredni dohodki« so bili namenjeni dvoru ali tako imenovani kontribuciji; 3. Odvajanje obresti od davčnega bremena in deželne potrebe so bile tretji del finančnega poslovanja.²⁰

Za uspešno poslovanje bi bil potreben zelo sposoben finančnik. Prav kmalu se je izkazalo, da niso niti stanovi kot kolektiv niti glavni blagajnik dobri finančniki ali vsaj sposobni organizatorji finančne administracije; že od leta 1633 dalje namreč čitamo pritožbe, da kontribucijski računi »vise v zraku«. Zaradi zaostajajočih prejemkov in iz leta v leto večjih izdatkov je bila sklicana v Gradcu leta 1674 posebna konferenca; vendar niso mogli priti do nobenega sklepa. Preračunavanje je bilo preloženo na neko drugo sejo. Končno so leta 1675 izdelali tako imenovani ekonomski statut za izboljšanje razmer.

Ko so stanovi razpravljali na seji 15. junija 1694 o neznosnem davčnem bremenu — saj so morali plačati za preteklo leto samo kontribucije v višini 72.273 gld — so naročili glavnemu blagajniku, naj nabije tržaškemu mitninskemu uradu v plačilo novih 20.000 gld davka, ljubljanskemu enako vsoto, kraškim in premskim mitnicam 13.000 gld (vrhovnih cesarskih mitninskih uradov je bilo v tržaškem zaledju pet: Vransko, Ljubljana, Gorica, Reka, Trst). Primer jasno kaže, da se je nabralo največ mitnin na relaciji Trst—Ljubljana!

Računski uradniki niso mogli spraviti v red svojih računov tja do leta 1697. Takrat so znašali stanovski dolgovi (brez dvornega dolga) že preko 1.000.000 gld, medtem ko so bili cesarju dolžni preko 200.000 gld. Da bi stanovi kakorkoli prišli do denarja, so 26. avgusta 1698 sklenili privoliti v to, da je postal trgovec na velike razdalje Peter Anton Codelli član kranjskih deželnih stanov (da je dobil »deželanstvo«) proti posojilu 12.000 gld za 10 let po 5 % in s pogojem, da bo njegov

bodoči dedič tudi deželan, in v to, da je dobil menjalec Jakob Schellenburg za posojilo 70.000 gld v zakup ali eksploatacijo vrhovni mitninski urad v Trstu.²¹ Kar tu naj opozorim na dva momenta: prvič, da je veljal urad v Trstu za najdonosnejšega (ali vsaj enega izmed najdonosnejših), drugič, da je bilo zakupništvo mitnic zelo zanesljiv vir za akumulacijo kapitala.

Ker se je kmalu nato Avstrija zapletla v vojno za špansko nasledstvo, je računsko delo zopet zagrnila anarhija; ni se delala nobena bilanca in uradniki se niso držali nobenih instrukcij. Tako je bil izdelan leta 1717 nov, drugi ekonomski statut. Iz računskih postavk naj bi črtali zlasti vse nepotrebne izdatke; nekateri plemiči so na primer prejemali nekdanje nagrade iz častnih razlogov, sedaj iz eksistenčne nuje.²² To je bilo precej podobno korupciji.

Nas zanima gibanje deželnih prejemkov in izdatkov prav v času povečane merkantilistične dejavnosti. Če si ogledamo deželno gospodarjenje iz bližine, bomo zagledali naslednjo porazno sliko: dne 30. aprila 1717, v trenutku proglasitve svobodne plovbe po Jadranu in uveljavitve ekonomskega statuta, so skupno znašali dolgovi 2,124.022 gld 53 kr 2,5 pf, potem pa so naraščali takole:

v osemletju 1717—1725 porasli	za nadaljnjih	57.715 gld 57 kr 3 pf
v petletju 1725—1730 porasli	za nadaljnjih	64.258 gld 45 kr 2 pf
v šestletju 1730—1736 porasli	za nadaljnjih	211.550 gld 50 kr 1,5 pf
Skupaj 1717—1736		333.282 gld 53 kr 2,5 pf

Na ta način so znašali dolgovi na dan 30. aprila 1736 kar 2,457.305 gld 47 kr 1 pf.²³ Največji je bil porast ravno po letu 1730, nekako 3,3-krat večji kot v petletju 1725 do 1730. Porast dolgov je vsekakor v zvezi s povečano merkantilistično dejavnostjo (stroški za popravilo cesta, mostov in rek, za stanovsko suknarno in podobno) in s pripravi na protiturško vojno (1736—1739).

Na koncu naj še dodam, da so stanovi kaj radi dajali nekatere naklade, ki bi jih morali sami pobirati, v zakup. Kmalu se je izkazalo, da so zakupi dovolj velika nevarnost za deželo, »ker se pobirajo prestrogo«. Zakupniki so torej brezobzirno izkoriščali svoj vir dohodkov. Zato so sklenili stanovi dne 22. februarja 1706, da bodo pobirali mesni krajcar v lastni režiji, enako tobačni zakup.²⁴

5. TRGOVINA

Dasi je trgovanje kot gospodarska panoga enoten pojav, namreč menjavanje dobrin, je bilo za fevdalni družbeni sistem značilno,

da je ostro razlikoval med »kmečkim trgovanjem« in trgovanjem poklicnih mestnih trgovcev. Že na prvi pogled vidimo, da ima razlikovanje med dvema podvrstama istega ekonomskega pojava globlje sociološke korenine, da je to karakteristikum trgovanja v fevdalni družbi.

Zdi se mi primerneje, da najprej orišem razvoj ene izmed zelo starih oblik trgovanja in — specifično za nas — povezave zaledja s Trstom, Reko in drugimi pristanišči, razvoj kmečkega trgovanja, in se šele pozneje dotaknem razvoja poklicne trgovine.

A. Kmečka trgovina

Borba za kmečko trgovanje in proti njemu je potekala skoraj tri stoletja: polovico XV., vse XVI. in XVII. ter več kot polovico XVIII. stoletja. Medtem ko se je trudila sredina XVI. stoletja, da bi reglementirala trgovanje s policijskim redom iz leta 1552, pa vnaša začetek XVIII. stoletja modernejšie elemente: dvig komercija in vpeljavo manufaktur. S tem se prekinja tradicija in klasična srednjeveška manira, kmečka trgovina, se je znašla na začetku svojega konca.

Okoli leta 1715 so nastopili namreč novi momenti: cesarski patenti iz let 1717 in 1719 so pospeševali v smislu merkantilizma komercij, trgovanje. Kako sedaj tretirati kmečko trgovanje? Trst in Reka sta kot svobodni pristanišči postala svobodni luki za vse trgovce, dosledno torej za poklicne mestne in »nepoklicne« kmečke. Ni dvoma, da je ta proglasitev Trsta in Reke ugodno vplivala na pospešitev trgovine v zaledju in z zaledjem. Kazno je torej, da smo prav tu na prelomni dobi med starim in novim, med stanovskim pojmovanjem trgovanja in modernim, ki uvaja svobodo trgovanja za vse. Toda staro tretiranje trgovanja je prevladovalo še nekaj desetletij, preden je dokončno zmagal gospodarski liberalizem.

Da bi se bolje razvila trgovina mestnih trgovcev, je cesar velel na priporočilo kranjskih mest, naj se razširi veljavnost štajerskega patenta proti kmečki trgovini z dne 14. maja 1721 še na Kranjsko.²⁵ Kmalu po uveljavitvi leta 1725 so ugotovili poznavalci razmer, da imajo mitnice letno najmanj za 12.000 gld nižje dohodke, »ker se platno ne prodaja več dobro«.²⁶

V boju proti kmečki trgovini je izmed mest prednjačila prav Ljubljana, ker je imela najmočnejši in najbolj razvit trgovski stan. Ko je zasedala poleti 1733 v Gradcu posebna komisija zastran rešitve problema kmečke trgovine, sta zastopala kranjska mesta in trge ljubljanski trgovec in solastnik svilar-

ske manufakture Ludvik Anton Reja ter ljubljanski župan in trgovec Matija Christian; kranjske stanove in kmečko trgovino sta branila grofa Barbo in Strassoldo.²⁷

Štiri leta po tej konferenci je bil objavljen patent, ki je dokaj važen dokument za načelni študij o razvoju trgovine. Priča nam o novih pojmovanjih te vrste gospodarske aktivnosti v navedeni prelomni dobi. V dokumentu se energično zahteva, da zginejo iz dežele tuji prekupčevalci in krošnjariji ter da se tedenski sejmi dovoljujejo samo mestom; kmečko trgovanje naj opusti prekupčevanje in naj se omeji samo na trgovanje s kmečkim blagom. Poklicnim trgovcem se prepoveduje, da bi težili po pridobitvi monopolov in propolov. Patent ni zadeval blaga, ki je šlo iz obeh svobodnih pristanišč skozi Kranjsko v druge predele Avstrije. V smislu tega patenta (in že drugih podobnih pred njim) je bilo vsakomur dovoljeno kupovati v svobodni luki v Trstu. S tem so se pravzaprav odprla vrata svobodni trgovini in konkurenci. Podložniki so novo nastali položaj dobro doumeli in se lotili prehodne trgovine, torej trgovine na velike daljave. Za ta in poznejša leta je dokazano,²⁸ da so podložniki tovorili iz Trsta v Avstrijo in na Ogrsko olje, riž, suho grozdje, limone; ribniški in kočevski podložniki so tovorili špecerijo iz Trsta na Dunaj in usnje iz Maribora v Trst — itd.

Pozneje so oblasti večkrat izjavile, naj se vsi »krepko drže« patenta iz leta 1737. Toda vse zaman. Še naprej so obstajali monopoli, krošnjarjenje, kontrabant in trgovanje kmečkih trgovcev na velike daljave. S proglasitvijo Trsta in Reke za svobodni luki in s forsiranjem komercija je trgovanje v tržaškem zaledju močno naraslo in je bilo znatno večje kot prej. Delitev na trgovanje kmečkih in mestnih trgovcev je bila le formalna stanovska delitev in z bistvom samim, s povečanjem trgovine v splošnem, ni imela dosti skupnega. Bližina svobodnih pristanišč in deklariranje svobodnega trgovanja je potencirano delovala na vse trgovce. Diferenciacija na vasi je zaradi tega potekala še hitreje.

B. Poklicna trgovina

V drugem desetletju XVIII. stoletja je nastopila torej nova doba za poklicno trgovanje. Merkantilizem kot nekakšna gospodarska »doktrina« tiste dobe je namreč trdil, da je komercij (torej trgovanje poklicnih trgovcev oziroma menjavanje gospodarskih dobrin sploh) osnova gospodarskega napredka in da so manufakture enako pomembna ustanova za povečanje narodnega dohodka.

Res je, da se je o komerciju in manufakturah mnogo govorilo in pisalo nekako od leta 1715 dalje, vendar moram pripomniti, da to ni prvi datum za pojav obeh elementov v naših krajih. Prvo poročilo, da so stanovi na Kranjskem uradno obravnavali ta dva modernejša gospodarska elementa, datira v leto 1699: dne 20. maja so namreč obravnavali na svoji seji poleg obtoka denarja tudi dvig komercija.

Večjo aktivnost v smeri dviga komercija in vpeljav manufaktur uvaja šele dvorna pisarna; tu so govorili o tem na seji dne 29. januarja 1714. S tem so spodbodli tudi visoke notranjeavstrijske urade v Gradcu in preko njega po deželah k temu, da bi se lokalne oblasti same močneje zanimale za ta dva zgodnjekapitalistična elementa in da bi jima olajšali zakoreninjenje v deželi.

Vsi so vedeli, da je treba pospeševati manufakture, ki jih do takrat skoraj ni bilo, toda največje preglavice je delal prav odgovor na vprašanje, kako in kje začeti z delom. V tem smislu so dne 22. januarja 1715 graški tajni svetniki zahtevali od kranjskih stanov poročilo o tem, kako in zakaj je začel komercij v tako slabo stanje in kako bi se temu odpomoglo. Gradec je naprosil tudi Janža Adama Erberga in Petra Antona Codellija, naj povesta svoje mnenje o komerciju v notranjeavstrijskih deželah.²⁹

Stanovsko in Erbergovo poročilo mi nista znani. Codelli pa je pokazal v svojem pismu z dne 28. februarja 1715 ves svoj široki gospodarski horizont. Trdil je, da so za dober komercij potrebne tri stvari: 1. mir; 2. svoboden uvoz in izvoz blaga z zmerno carino in mitnino; 3. ureditev dobrih cest. Prepričan je bil, da bi si trgovina zelo opomogla s proglasitvijo Trsta in Reke za svobodni pristanišči z določenimi pogoji. Tuje ladje naj bi plačale ležarino le od prodanega, ne pa tudi od odpeljanega blaga. Nujno je, popraviti vse ceste, ki vodijo iz pristanišč v zaledje. V dveh mestih ob plovnihih rekah, na primer v Pečuhu in Osijeku, naj se dovolita letno dva prosta sejma. Poudaril je, da morata vladati v trgovstvu zvestoba in zaupanje (= kredit) in da je treba zlorabe iztrebiti, če se hoče doseči kak napredek.³⁰

In res je za začetek patent z dne 2. junija 1717 jamčil za varno prosto navigacijo po Jadranu; obljubljal je tudi uvedbo trgovskega in meničnega prava.³¹

Kot rezultat številnih takih impulzov je bila v Gradcu sredi julija 1717 seja glavne komerčne komisije, ki je imela zelo širok program: posvetovali so se o posebnem trgovskem svetu, konzulatih, reparaciji cest, po-

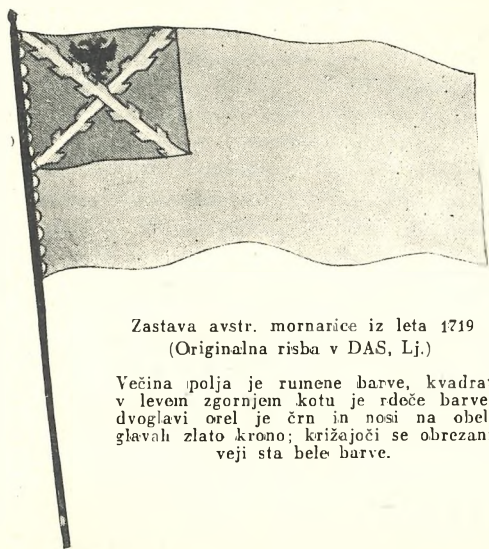
pisu gozdov, mitnini, tujih trgovcih, patentu za trgovanje; sprožili so vprašanje ustanovitve prvoinstančnih sodišč za menično pravo v Ljubljani in Celovcu zaradi dviga prometa in komercija.

Bolj zaradi pritiska po uradni instančni poti kot zaradi vzpodbud iz vrst grosistov so kmalu nato govorili tudi v Ljubljani o nujni vpeljavi meničnega sodišča zaradi ugodnega geografskega položaja tega mesta. Za člane sodišča so predlagali glavnega stanovskega blagajnika Ivana Daniela grofa Gallenfelsa, dva menjalca, Franca Jakoba Schmidthofena in Petra Antona Codellija, dva trgovca, Lovra Tomšiča in Matijo Warnusa, ter Ivana Isepha.

Merkantilistično geslo »dvig komercija in vpeljava manufaktur«, o katerem so sedaj govorili tako rekoč vsak dan, je sprostilo še druge zahteve. Ko so stanovi razpravljali dne 18. januarja 1720 o manufakturah in manufakturstih, so odgovorili dvoru, od koder je prišla iniciativa o tej debati, da so manufaktursti sicer zaželeni, da pa jim je treba *prej dati svoboščine in ukiniti cehe*.³² Morem trditi, da je bil s tem boj s cehi načelno že pričet, čeprav je potem trajal še nekaj desetletij. Nedvomno bi komercij hitreje napredoval, če bi bilo dane več svobode in opore privatni iniciativi. Zaradi knežjeabsolutistične birokracije in centralizacije tudi trgovinske politike se je razvoj zaviral: privativni privilegiji so se dajali počasi in previdno, posojila in sploh zaščita manufakturstom, ki so se bolj in bolj množili, so bila zelo redka.

Marca 1721 je sklenila glavna komerčna komisija v Gradcu, da bo povabila s Kranjske za svojega člana Žigo grofa Wagensperga, da bo dalje organizirala prvoinstančna menična sodišča v Celovcu, Ljubljani, Trstu in na Reki.³³ Dejansko so bila ustanovljena šele spomladi 1731 v Gorici, Gradiški, Trstu in na Reki, torej na sami meji med beneško republiko in avstrijskimi pokrajinami.

Nedvomno je bil eden izmed najnaprednejših kranjskih plemičev deželni glavar in tajni svetnik Wolf Weikard grof Gallenberg. Vso svojo mentaliteto je pokazal v odgovoru na cesarsko resolucijo iz zadnjih dni septembra 1722. Tu se mu naroča, naj izroči dvoru predlog o delovnem območju novega trgovskega uradnika, tako imenovanega komercialnega reprezentanta, ki bi bil potreben za dvig in rast trgovine v pristaniščih. Ta naj bi uvedel prosto trgovanje ter z nasveti in dejanji pomagal negociantom ter manufakturstom. Prav Gallenberg naj bi izdelal načrt za delo in avtoriteto komercialnega reprezentanta. V svojem odgovoru je pisal

Zastava avstr. mornarice iz leta 1719
(Originalna risba v DAS, Lj.)

Večina polja je rumene barve, kvadrat v levem zgornjem kotu je rdeče barve, dvoglavi orel je črn in nosi na obel glavah zlato krono; križajoči se obrezani veji sta bele barve.

1. decembra 1722, naj se, vsaj kar se tiče Kranjske, pazi na zboljšavo cest, na zadosten dovoz lesa iz zaledja v ladjedelnice ter da naj se uvede korespondenca z vsemi kompanijami v Trstu, na Reki in v Bakru. Komercialni reprezentant naj rešuje spore med trgovci; njemu naj bodo podložne tudi vse manufakture. Dopusti naj se popolnoma prosto trgovanje. Predlagal je ukinitve vseh monopolov in cehov, češ da manufakture in trgovina ne bodo cveteli vse dotlej, dokler bodo obstajali cehovski mojstri s svojimi privilegiji.³⁴

Danes je težko ugotoviti, koliko je njegovih in koliko tujih nazorov. Vemo to, da so imeli Gallenbergi veliko privatno knjižnico, kjer bi mogel najti množico merkantilističnih knjig, ter številne prijatelje med grosisti in negocianti sploh. To je gotovo vplivalo na samo Gallenbergovo mišljenje in delovanje. Sicer pa je postajal merkantilizem bolj in bolj »splošna lastnina«; vsi so bili merkantilisti: plemstvo, meščanstvo, kmečki trgovci.

Vendar moram pripomniti, da so stanovi že 14 dni pred njegovim odgovorom obravnavali vpeljavo manufaktur na seji 18. novembra 1722, ko so razpravljali o deželnem proračunu za leto 1723. Ugotovili so, da vpeljava ni odvisna od njih; komercij in manufakture ne bodo cvetele toliko časa, dokler ne bo vzpostavljeno sploh svobodno trgovanje in odpravljeni cehi.

Nekako pol leta pozneje, dne 26. maja 1723, so stanovi zopet sejali in zopet govorili o vpeljavi manufaktur na Kranjskem. V primeri s prejšnjo debato se opazi sedaj znaten napredek: odbor je svetoval, naj se ustanovita na Kranjskem suknarna in platnarna; mogla bi se »introducirati« tudi preja svile in gojitev murv pri podložnikih.³⁵

Zadeva s suknarno kranjskih deželnih stanov, največjo manufakturo tekstilne stroke na Kranjskem, je dobila resno oporo še na seji graške glavne komerčne komisije dne 9. julija 1723. Ko jo je glavar Gallenberg omenil, je takoj povzel besedo Kristijan Schuberth, direktor avstrijske Orientalne kompanije, in zelo priporočal, naj se ustanovi, češ da gre v Benečijo za graničarsko sukno letno preko 30.000 gld denarja. V debati so jo priporočili tudi drugi udeleženci; vsi so se ogrevali še za osnovanje platnarne in svilogojstva na Kranjskem.³⁶

Naslednjega leta so stanovi res organizirali suknarno; pričela je z delom leta 1725. Ta uspeh jim je dal polet: ko so obravnavali na seji 9. maja 1726 koncesijo za platnarno, ki je bila dana koroškimi stanovom, so sklenili, da bodo zahtevali, naj se platnarna prepusti njim, kranjskim stanovom, če je Korošci ne bodo postavili v dveh mesecih.³⁷ — Do tega ni nikdar prišlo.

Za vso to aktivnostjo niso zaostajali niti poklicni trgovci. Le-ti so hoteli organizirati v Ljubljani po zgledu drugih mest trgovsko kompanijo in ji izposlovati cesarski privilegij.³⁸ V osnutku, ki je bil napisan 17. novembra 1726, se zahteva prepoved trgovanja in preprodavanja tujim kramarjem, češ da nosijo denar iz dežele in jo s tem slabe. Prepoved naj bi zadela Karniele, Benečane, Savojarde, Francoze, Milančane in kar je še drugih takih tujih kramarjev. Svoboda trgovanja se ne sme vzeti Furlanom, Tržčanom in Rečanom, torej domačinom. Kmečko trgovanje naj se seveda tudi prepove. Trgovska kompanija naj bi dobavljala surovine za ljubljansko suknarno (tu je že imel skoraj monopol Peter Anton Codelli) in trgovala s koroškim železom in jeklom (tu je imel podoben položaj Michel Angelo Zois). Kompanija ni nikdar zaživela, ker se ni mogla in znala uveljaviti nekaj spricho raznih monopolov in zato odpora glavnih grosistov, ki so videli v kompaniji nevarno konkurenco, nekaj zaradi tega, ker ni našla poti do organizacije in združitve posameznih teženj svojih članov v močno kolektivno silo.

Medtem je gospodarska sila Trsta zložno, a neprekinjeno rasla. Pristanišče je bolj in bolj navezovalo nase trgovske sile zaledja in s tem zbujalo k delu do sedaj skrite gospodarske sile. Za še večji dvig komercija je bila ustanovljena dne 26. maja 1731, torej v času, ko je bila avstrijska Orientalna kompanija v zenitu svojega delovanja ali pa ga je morda celo že prešla, in v času, ko je svobodni letni sejem v Trstu zbiral na svojem prostoru trgovce iz raznih dežel, pomembna Intendenza Commerciale. Vodil jo je capo

ali sopraintendente. Ustanovljena je bila za posredovanje trgovine med nemškimi in italijanskimi deželami. Pospešila naj bi pomorsko trgovino Furlanije, Goriške in Gradiščanske, Kranjske, Istre in Hrvatske preko Trsta, Reke, Bakra, Karlobaga in Senja. Pričeli naj bi se trgovci vseh nacij, zlasti Nemci, Čehi, Italijani, Levantini; podpirali naj bi se domači trgovci, Judi pa ne ovirali.³⁹

Poudarim naj, da so bili imenovani dne 19. junija 1731 za sopraintendenta glavar W. W. Gallenberg, za prvega asistenta komornik grof Arrivabene, za drugega asistenta Franc Rakovec-Reigersfeld, — torej ljudje iz zaledja. To zveni tako, kot da Trst sam ali druga pomorska mesta niso imela dovolj sposobnih ljudi za organizacijo in vodstvo komercija. Po drugi strani se vidi, da so takratni merkantilisti pojmovali našete zaledne pokrajine in pristanišča kot nekakšno gospodarsko zaključeno enoto.

Tej dobi dajejo splošen pečat ponavljajoči se napori, da bi izboljšali mitninski sistem, izločili slab denar iz dežele, pritegnili trgovce vseh nacij, uvedli nove manufakture. V zvezi s Trstom in dvigom komercija često čitamo v virih geslo »mare duplicat sortem« — morje podvoji pridobitek. Sami fevdalni stanovi so večkrat, tudi dne 19. maja 1749, svečano deklarirali, da imajo svobodo trgovanja za bazo napredka in da se o svobodi govori takrat, kadar so prepovedani monopoli in propoli.

Monopoli seveda niso bili prepovedani in odpravljeni. Petra Antona Codellija in Michel Angela Zoisa sem, ne da bi navajal druge, že omenil. Dodam naj samo še monopol za nakup in prodajo volov. Dne 11. avgusta 1702 je dobil Simon Millesi, beljaški trgovec z volmi, koncesijo ali apalto za nakup volov v vseh treh notranjeavstrijskih deželah. Naslednja pogodba je bila sklenjena 8. aprila 1724 z brati Matijo, Izidorjem in Simonom Millesijem za izvoz volov na štiriletni rok. Po tem terminu so jo podaljšali. Šlo je za izvoz volov iz Notranje Avstrije razen Koroške, iz Ogrske, Moldavije in Valahije. Določeno je bilo, da bodo bratje izvozili iz Spodnje Štajerske in Kranjske 1800 volov v Benečijo (cent po 7 gld). Pogodba z njimi je bila sklenjena še 26. novembra 1735 z določbo, da smejo izključno sami izvoziti iz Zgornje Štajerske 650 volov, iz Spodnje Štajerske in Kranjske 1150, iz Koroške 1600 volov. Izvažali bi preko Trbiža ali Gorice — torej bi se izognili Trstu.⁴⁰

Končno naj navedem vzpon Franca Tomaža Grošlja kot klasičen primer tega, kako je pritegoval Trst ljudi iz zaledja in omogočil nekaterim hiter in izdaten dvig. Rojen

je bil v Kropi na Gorenjskem okoli leta 1700 in je izhajal iz rodu znanih fužinarjev Grošljev. Kakih 23 let pozneje je prišel v Ljubljano. Tu je prejel mestne pravice dne 1. marca 1723 in postal trgovec in lastnik manjšega lokala na Bregu.⁴¹ Kmalu po letu 1730 je odšel v Trst.⁴² Že kot tamkajšnji trgovec je prosil junija 1740⁴³ v družbi z Jeanom Godardom, po rodu iz Bruxellesa, in Vicenzom Belanom, rojenim Francozom, za izdajo patenta za plovbo (Schiff-Patent). Tik pred vložitvijo prošnje je namreč kupil od Angleža Viljema Godsava manjšo ladjo tipa chechia, ki je imela 70 ton nosilnosti in jo je imenoval »L'Aurora«. Bila je ena izmed 60 ladij tržaške mornarice. Navigacijo je izročil tržaškemu Sicilijancu Konradu Torresu, ki je imel patent za plovbo že nekaj let. Patente so navadno podeljevali za 2 do 3 leta proti plačilu 4 species dukatov. Grošelj je kmalu postal ugleden, če že ne vodilni tržaški trgovec. Najpozneje leta 1744 je namreč že podpisoval skupaj s Friderikom Österreicherjem spise za Corpo mercantile in Trieste. Oba sta se podpisovala skupaj kot Capi del Corpo mercantile.⁴⁴ Zadnje poročilo o njem, ki mi je do sedaj znano, nosi datum: Ljubljana, 7. oktobra 1749. Tu piše, da je imel fužino za baker na Fužinah pod Ljubljano Franc Grošelj iz Trsta in da je dobival surovine zanjo iz Koroške. Sedaj (sc. 1749) da je fužina že ruinirana.⁴⁵ O nadaljnji Grošljevi usodi mi ni nič znanega.

Tudi Friderik Österreicher, ljubljanski trgovec,^{45a} je imel, seveda že kot tržaški trgovec, ladjo tipa chechia, in se je imenovala »Santa Anna«. Dne 28. septembra 1736 jo je prodal Dubrovčanu Antonu Despotu z vso opremo.^{45b}

Svojo ladjo je imel ljubljanski grosist in fužinar Michel Angelo Zois. Bila je tipa nava in se je imenovala »San Bonaventura et Anime del Purgatorio«. Dne 19. maja 1745 jo je prodal kapetanu Petru Tomaševiću s Pelješca. V času prodaje je bila ladja zasidrana v tržaški luki.^{45c} Leta 1746 je prodal neko drugo svojo ladjo Davidu Luzzattu.^{45d}

* 4. ORIENTALNA KOMPANIJA

Že neki uradni dopis Dunaja Ljubljani z dne 2. marca 1717 govori o prosti navigaciji po Jadranu, o zaščiti »avstrijskih« ladij in o tem, naj le-te izobesijo cesarsko zastavo (glej sliko).

Neki drug dopis iz Gradca z dne 12. novembra 1718 priporoča, naj se »za dvig komercija« osnujejo v Gradcu in drugih mestih na Koroškem, Kranjskem in v avstrijski Furlaniji trgovske kompanije po vzoru raz-

nih trgovskih mest tujih držav.⁴⁶ Kako je ta akcija potekala v Ljubljani leta 1726, nam je že znano: iz vsega ni bilo nič. Pač pa je bila utemeljena na Dunaju 27. maja 1719 privilegirana avstrijska Orientalna kompanija. O njej je pozneje pravil⁴⁷ direktor Kristijan Schubert, da so takoj po sklenitvi miru s Turki v Požarevcu leta 1718 predlagale oblasti dunajskim trgovcem, naj bi izkoristili svoboščine, stipulirane v mirovni pogodbi, in ustanovili kompanijo za trgovanje z vzhodom. S turškim komercijem naj bi stopili v stik po suhem in po rekah. Zato da je bilo oktobra 1719 zgrajeno skladišče v Beogradu in približno ob istem času še v Carigradu. S tem komercijem naj bi se okoriščale zlasti dedne dežele, ne pa samo Benetke in še druge nacije. Kmalu je imela kompanija štiri ladje. Promet da je bil največji v desetletju 1720 do 1730. Potem je pričel padati. Nato je našel Schubert kompanijine manufakture in pomorske zveze z drugimi deželami ter končal takole: »Iz tega sledi, 1. da je bila kompanija zgolj dvorna institucija, 2. kar je ukrenila, se je zgodilo z vednostjo in privolitvijo dvorne komerčne komisije, 3. povzročila je samo stroške.« Te splošne, delno celo malodušne Schubertove besede moram precizirati s konkretnimi navedbami.

Sedem mesecev po utemeljitvi so bili odobreni Orientalni kompaniji statuti. Po njih je bila kompanija organizirana kot delniška družba. Vsak delež te prve avstrijske delniške družbe⁴⁸ je znašal 1000 gld. Pri občnih zborih je imelo do 9 delnic le en glas, od 10 do 19 delnic dva glasova, 20 delnic ali več tri glasove. Več kot toliko glasov ni mogel imeti noben delničar, pa naj je imel delnic kolikorkoli že. Družbo je vodil odbor 15 delničarjev; eden med njimi je bil direktor, dva pa asistenta. Cesar Karel VI. je bil supremus protector družbe.⁴⁹

Začetno navdušenje in protežiranje kompanije je bilo znatno. Že dne 29. avgusta 1721 so pričeli z loterijo, da bi se ji povečali denarni dohodki.⁵⁰ Dalje je na en sam dan, 20. maja 1722, prejela naslednje privilegije: 1. da sme graditi zase privativno dvajset let v Trstu, na Reki ali v Bakru preko 60 čevljev dolge ladje in postaviti obrate za izdelavo jader, sider, smole in katrana, vrvi in železnih topov; 2. da sme postaviti v katerem koli pristanišču rafinerijo sladkorja; 3. da sme zgraditi obrat za izdelavo bakrene posode; 4. da sme privativno trgovati 15 let s Portugalsko in zahodnimi državami.

Pravzaprav je bil prvi kompanijin obrat manufaktura sveč, organizirana leta 1721 na Reki. Ustavila pa je delo še pred letom 1730. Šele njej je sledila vrvarna, postavljena leta

1722 na Reki; obratovala ni prav dolgo časa. Novembra 1722 je kupila kompanija veliko manufakture volnenih izdelkov v Linzu. Končno je prejela januarja 1726 privilegij za napravo manufakture za barhent in koton v Schwechatu.⁵¹

Za gradnjo ladij so poklicali v primorje graditelja vojnih ladij iz tujine; pisal se je Focke Gerssen. V Ljubljano je prispel 5. maja 1719, še pred utemeljitvijo Orientalne kompanije. Najprej je zastran primernege lesa pregledal gozdove na Kranjskem in Goriškem,⁵² potem pa se je lotil dela. Še tega leta je bila zgrajena prva kompanijina ladja »Il Primogenito«. Njej so sledile samo še tri nove.⁵³ Kar tu naj navedem, da se omenja leta 1739 graditelj ladij Matija Makovec,⁵⁴ vendar je vprašanje, če je gradil ladje za pomorsko plovbo; morda so to bili le večji čolni za rečno plovbo.

Junija 1723 je kompanija prvič navezala stike s Portugalsko. S tremi kompanijinimi ladjami in dvema vojnima je tja odpotoval kot vodja flotilje Franc Rakovec-Reigersfeld. Med drugim je prodajal na Portugalskem tudi kranjsko platno (8 bal loškega platna).⁵⁵

Kljub vsem naporom ni mogel komercij tako napredovati, kot bi bilo to želeli. Ko sta potovala skozi Ljubljano in se tu zadrževala v dneh od 21. do 23. novembra 1722 direktor Kristijan Schubert in inženir general Schmettau, so ju vodilni gospodarski krogi v Ljubljani spraševali o kompaniji in komerciju. Schubert se je pritoževal, da nikakor ne upreduje trgovina z lesom za gradnjo ladij (les so vozili iz zaledja v pristanišča kranjski podložniki), general pa je izjavil, da je sicer ugodna priložnost, povečati negocij, da pa manjka dobrih negociantov; ti, ki so, namreč ne znajo kaj več kot blago tehtati ali meriti na vatl. Oba sta tudi opozarjala na to, da je švedsko železo, ki nevarno vdira v Sredozemlje, znatno boljše od koroškega ali štajerskega in — tudi cenejše.⁵⁶ Kmalu se je pojavila še nova konkurenca v Italiji — rusko in bosensko železo.⁵⁷

Pri vsem tem ne smemo pozabiti, da je kompanijino tranzitno trgovanje skozi naše kraje povečalo prevozniško in tovarniško dejavnost. Po specifikacijah, ki so ohranjene⁵⁸ za čas od 1. februarja 1723 do 13. avgusta 1725 za mitninske urade Ljubljano, Trbiž, Kóren in zgornještajerski Gradec, je razvidno, da je največ blaga tranzitiralo skozi Ljubljano, najmanj skozi Gradec. Kompanija je tovorila v tem času iz Trsta skozi Ljubljano 731 tovorov olja, 11 tovorov platna, svile, sladkorja, čaja itd., v nasprotni smeri 3124 tovorov železa in železnih izdelkov (v obe smeri skupaj torej nekako 985 ton),

skozi Gradec v istem času le 266 tovorov blaga, od tega 170 tovorov olja, 96 tovorov pa tkanin, bakra, mandljev in drugega.⁵⁹ Pri tranzitiranju je uživala kompanija znaten popust pri plačilu mitnin (do ene tretjine). Izmed železa in železnih izdelkov, ki so šli skozi Ljubljano v pristanišča, je bilo več koroškega in manj kranjskega blaga, ker so Korošči proizvajali več železa kot Kranjci.

Ko je Orientalna kompanija že prešla zenit svoje prosperitete, so nekako novembra 1732 Angleži in Holandci predali na Dunaju osnutek načrta o prevzemu oziroma zakupu te kompanije s sledečimi pogoji: Orientalna kompanija naj odstopi vse svoje svoboščine in manufakture njim proti gotovini; novi družbi bi moralo biti za deset let dovoljeno uvažati koton, barhent in druge tkanine ter rafinirati sladkor na Reki (to je bilo dovoljeno Holandcem leta 1750). Dalje naj bi smela sama žgati žganje na Ogrskem in Hrvatskem in ga izvažati preko morja. Delnice nove družbe bi smel kupiti sleherni državljani v Avstriji. Spori bi se reševali samo pred kompanijino vrhovno direkcijo z izključitvijo vseh drugih sodišč. Angleška nacija naj bi smela svobodno izvajati svojo religijo. Za mitnino in drugo bi družba letno plačala državi 600.000 gld; za varnost oziroma jamstvo bi vložila v Dunajsko banko 4.000.000 gld.⁶⁰

Jasno je, da bi vstop anglo-holandske družbe v Avstrijo ne pomenil samo dvig komercija, ampak že poskus zakoreninjenja kolonialne velesile v tem delu gospodarsko zaostale Evrope. Dunaj je kolonialistični poskus odklonil.

5. CESTNO IN VODNO OMREZJE

Ena izmed osnovnih zahtev merkantilizma se je glasila: za pospešenje in povečanje komercija je potrebno izboljšano cestno in vodno omrežje, da se bo mogel odvijati promet hitreje in udobneje.

Široko tržaško zaledje je dočakalo sredino XVI. stoletja z istim cestnim omrežjem in z isto kvaliteto cest, kot so jo imela pretekla stoletja.⁶¹ Šele leta 1558 so z dvora ukazali vsem gosposkam, da je treba izboljšati ceste in jih razširiti na 4 navadne klaftre; pri razširjanju da naj se ne pazi na noben grunt ali lastno korist (sc. teh gruntov).⁶²

Popravljali so v glavnem s tlačansko delovno silo. Čestokrat slišimo pritožbe, da delo ni učinkovito in da poteka počasi zato, ker hodijo na cestno tlako večkrat pretežno ženske, starci in otroci, ki težkemu delu niso kos. Da delo ni bilo kaj prida učinkovito, sklepam iz dejstva, da so izdali za popravilo cest na Kranjskem v petnajstletju 1637—1652

skupaj le 4887 gld ali letno povprečno 326 gld (manj kot 1 gld dnevno).⁶³ Dokaz o slabem popravljanju cest nam nudi patent za reparacijo cest, izdan v Ljubljani 14. aprila 1684.⁶⁴ V njem se ugotavlja, da so ceste marsikje tako slabe, da se po njih ne more več voziti, ampak samo še tovoriti, in da so zopet druge življenjsko nevarne. Mostovi, ki so se zrušili, se vrsto let niso več popravili.

Vsekakor so bile v središču pozornosti ceste, ki so vodile čez Kras v Trst. Njim so bili namenjeni še posebni dekreti, eden med njimi dne 1. avgusta 1689.⁶⁵ Ta ne toliko zaradi slabega stanja, kolikor bolj zaradi velikega oziroma večjajočega se prometa v smeri Ljubljana—Trst ali Ljubljana—Reka.⁶⁶ Leta 1690 niso pozabili ukazati popravilo cest na Gorenjskem in Dolenjskem, še posebej spet na Krasu v smeri Preval—Reka.

Novi obsežni, načrtni in sistematični prijem za popravilo cest so se ukrenili šele leta 1713.⁶⁷ Ko so stanovi obravnavali 27. junija 1713 cestni projekt v deželi,⁶⁸ so prvi patent za vso Kranjsko izdali že 21. julija tega leta, naslednjega 12. februarja 1714, tretjega 18. septembra 1714. Šele tem so sledile — tri leta po Martinuzzijevem pregledu cest od Ljubljane do Reke⁶⁹ — tudi cesarske odredbe: 27. oktobra, 13. novembra in 18. decembra 1717 ter 25. septembra in 5. novembra 1718 — torej v glavnem po proglatitvi svobodne plovbe po Jadranu. V letu 1718 je Kranjska postavila za vodstvo cestnih del štiri komisarje. Za Kras je bil določen Franc Anton Steinberg, ki je izdelal kmalu nato, leta 1720, dosti pregleden in poučen zemljevid cest na svojem področju.⁷⁰ Za eno izmed reparacijskih del, ki so potekala 21. marca 1719, se zahteva sekani smodnik. To je do sedaj prvi, meni znan podatek o tem, da so uporabljali učinkovitejša in modernejša sredstva za planiranje cestišč.

Kako so napredovala cestna dela, kaže naslednji stolpec:

leta 1717 so potrošili	258 gld
leta 1718 so potrošili	1.594 gld
leta 1719 so potrošili	1.620 gld
leta 1720 so potrošili	3.962 gld
leta 1721 so potrošili	3.502 gld
leta 1722 so potrošili	6.275 gld
leta 1723 so potrošili	7.422 gld
leta 1724 so potrošili	6.515 gld
leta 1725 so potrošili	3.539 gld
leta 1726 so potrošili	2.400 gld
leta 1727 so potrošili	3.230 gld
leta 1728 so potrošili	7.757 gld
leta 1729 so potrošili	20.195 gld

Vidimo, da so pričeli intenzivneje popravljati ceste po proglatitvi Trsta in Reke za

svobodni luki in da je bil višek dosežen nekako v času, ko je bila tudi aktivnost Orientalne kompanije na višku.

Dodam naj, da je deželna blagajna posebej vodila rubriko za popravilo mostov. Ta je precej zapletena:

leta 1724 so izdali	278 gld
leta 1725 so izdali	25 gld
leta 1726 so izdali	500 gld
leta 1727 so izdali	25.632 gld
leta 1728 so izdali	151 gld
leta 1729 so izdali	25 gld

Pred letom 1724 sploh niso vodili posebne rubrike za mostove. Presenečajo tudi zelo nizke in neenakomerne vsote; izjema je leto 1727. Menim, da so vsote za mnoge mostove skrite v stroških za ceste, da pa je za leto 1727 tako visoka morda zato, ker se je konec leta 1723 pričel graditi most čez Savo pri Črnučah blizu Ljubljane (do takrat je prevažal brod). Most je moral biti za takratne čase tehnična posebnost, ker je bil dolg 165 klafter.⁷¹

Tako rekoč na dnevnem redu so bile pri- tožbe, da so ceste na mnogih krajih tako ozke, da se ne moreta srečati dva voza, čeprav so širino voza računali na 4 čevlje (= približno 130 cm). Konec decembra je zato sporočil komisar Steinberg, da razširja ceste v svojem področju na 12 čevljev (= nekako 400 cm); za dva voza je računal 8 čevljev, 4 čevlje je bilo »hodnika« za voznike. Ko so bile ceste okrog leta 1723 za silo popravljene, so poročali, da vlečejo 4 konji sedaj toliko, kolikor prej 6 konj.⁷² Marca 1726 je postal vrhovni direktor komornih cest z nalogo inspekcije deželni glavar W. W. Galenberg.

Vodna pot je bila pravzaprav ena sama: Sava od Zagreba do Zaloga, Ljubljana od Zaloga do Vrhnike. Savo so pričeli regulirati pozneje kot ceste. Sicer slišimo že leta 1715 glas, da more služiti za dvig komercija s Turčijo Sava, ki da je plovna od Ljubljane (!) do Beograda, vendar ni poročil, da se je reka tudi dejansko regulirala. Dalje so stanovi govorili še 10. julija 1732 o plovnosti Save.⁷³ O večjih vsotah beremo šele leta 1736. Takrat so dali za ta dela 20.000 gld, vendar dodaja pisec, da bi bila potrebna vsota 80.000 goldinarjev, da pa jo do takrat še niso »našli«.⁷⁴

V splošnem lahko rečemo, da merkantilizem ni zanemarjal cestnega problema. Da je vsota za regulacijo Save visoka, je vzrok tako v tem, da so regulirali naenkrat, kot v tem, da je bilo za to potrebnega mnogo smodnika in poklicnih delavcev.

5. VALUTNO VPRAŠANJE

Ne da bi se tu historično in analitično podrobneje spuščal v problematiko valutnih razmer sploh in v prvi polovici XVIII. stoletja še posebej, naj na kratko poudarim, da so imeli vsi tisti predeli tržaškega zaledja, ki so mejili na ozemlje beneške republike, svojevrstne težave zaradi vdiranja njenega denarja na to ozemlje. Avstrijsko primorje (področje Ogleja, Trst s svojim distriktom, Reka s Trsatom, Kraljevica, Karlobag in Senj s svojimi področji),⁷⁵ Goriška in Kranjska so bili v najožjih trgovskih zvezah z republiko že nekaj stoletij. Naši trgovci, ki so vozili blago tja, so prejeli izkupiček seveda v beneški valuti. Ker ga niso na povratku nikjer menjali niti ni bilo na mejah učinkovite avstrijske finančne kontrole, so soldo zlahka poplavljali tržaško zaledje in postali sčasoma prav tako kuranten novc kot krajcarji in goldinarji. Kljub mnogim poskusom ni tja do druge polovice XVIII. stoletja uspelo izriniti iz zaledja tujo valuto. Benetke so bile gospodarsko pač superiornejša sila in so via facti vplivale na valutne razmere v gospodarsko inferiornejših obmejnih avstrijskih pokrajinah.

Že leta 1574 so bili na tej strani meje prepičani, da vdira beneški denar sem zaradi visokega kontrakta (zaradi ozkih zvez) domačih trgovcev s tujimi. Menili so, da bi bilo prav, če bi popolnoma ukinili ta visoki kontrakt. Storili niso nič in problem je postajal vse bolj nevaren, ker so ljudje v zaledju plačevali že dnevne življenjske potrebščine med seboj v soldih.⁷⁶

Stanovi so na zasedanju dne 22. novembra 1692 določili poseben odbor, ki naj bi na Kranjskem vpeljal nemško valuto in odpravil »domačo veljavo«, to je, tu krožeče beneške solde. Da bi jih izrinili, so sklenili, držati se programa, ki so si ga sestavili in je obsegal 9 točk. Ena izmed njih je naročala stanovskemu blagajniku, naj dobavi za 4000 ali 5000 gld krajcarjev, cvajarjev (dvojač) in pfenigov⁷⁷ (sc. da jih bo razpečal na Kranjskem in tako spodrinil solde!).

Intenzivneje so se ukvarjali z valutnim vprašanjem od leta 1725 dalje. O tem priča znatna množina privatnih in uradnih spisov, ki se nanašajo na valutne razmere, ne nazadnje korespondenca o tem, kje naj se postavijo tako imenovana menjalna sodišča. Novčna instrukcija, objavljena 1. julija 1717, se bolj tiče kovanja, teže in izdelave kot pa enotnosti valute. Pač pa so kranjski stanovi napravili korak naprej, ko so na seji dne 5. aprila 1727 govorili o ukinitvi kranjske veljave⁷⁸ na ta način, da bi na Kranjskem

vzpostavili lastno menjalnico ali banko (Münzbank).

Okoli leta 1730 je dala republika kovati nove srebrne novce po 5, 10, 15 in 30 soldov. Ti poslednji so bili po zrnu za okoli 25 % slabši kot cesarske sedemnajstice, vendar so cirkulirali po zaledju tako kot avstrijski novci (1 sedemnajstica = 30 soldov). V Avstriji so hoteli leta 1735 zlo odpraviti na ta način, da so izkovali v Gradcu cesarske solde in jih poslali v pokrajine tržiškega zaledja v upanju, da bodo ti spodrinili beneške. To zmede ni odpravilo, ampak še povečalo. Šele terezijanski in zlasti jožefinski čas s svojimi reformami sta vnesla v te nezdrave valutne razmere več preglednosti in izboljšav.

Nedvomno niso šle take razmere v prid dvigu komercija. Prav neurejene valutne razmere pojmujem kot eno izmed šibkih točk takratnega merkantilizma in vseh njegovih finančnih teorij. Poleg tega se praktično ne dá izračunati, koliko škode, izražene v goldinarjih, je utrpelo zaledje in z njim vsa Avstrija zaradi aziotaže v škodo avstrijske valute.

6. MERKANTILISTI - TEORETIKI

Če bi pregledali knjižnice naših plemičev in meščanov, ki so živeli proti koncu XVII. in v prvi polovici XVIII. stoletja, bi na marsikateri knjižni polici našli merkantilistično literaturo. Tako bi našli poleg drugih del, ki so jih napisali Hugo Grotius (1583—1645), Jean Barbeyrak (1677—1744; *Discours du pouvoir des souverains*), Samuel baron Pufendorf (1632—1694; jurist in zgodovinar; *Le droit de la nature, De statu imperii germanici*), Benedikt Carpzov (1595—1666; pravnik), Jožef baron Sonnenfels (1732 do 1817; pravnik; *Politische Abhandlungen*) in drugi, še naslednje knjige: *Frankreich über alles, wenn es nur könnte*; *Österreich über alles, wenn es nur will* (Hörnigk, 1684); *Becher* (1635—1682), *Politischer Diskurs*; *Jacques Savary* (1622—1690), *Le parfait négociant* (1675); njegov sin Jacques, imenovan *Savary des Brûlons* (1657—1716), *Dictionnaire universel de commerce* (1723); *Von Manufacturen und Commerci* (brez avtorja); *Zinken, Cammer- und Finanzwissenschaft*, *Cammeralisten Bibliothec*, *Economisches Lexicon*; *Francisci Phillipi Florini Economus prudens et legalis* (1701); zelo dobro je bil zastopan *Johann Heinrich Gottlob von Justi* (1720—1771) in to z naslednjimi deli: *Finanzsystem*, *Ökonomische Schriften*, *Politische und Finanzschriften*, *Grundriss einer guten Regierung*, *Der handelnde Adel*, *Abhandlung von den Manufakturen und Fabriken*, *Ergänzung zur Manufakturen, Grundsätze*

der Polizeiwissenschaft; končno naj še navedem *J. Hubner, Handlungslexicon*⁷⁹ in pa *Tyrolisches Münzgespräch*... Anno 1736.⁸⁰ Knjižnice so dokaz, da so sodobniki kazali zanimanje za merkantilizem in da so ga dokaj dobro poznali. Od teoretičnega znanja do praktične dejavnosti je sicer še dokaj velik korak, toda znanje je le postajalo množično in s tem ustvarjalo pogoje za splošen napredek.

Problemi, nesoglasja in nesorazmerja, ki so nastajala in rasla v zvezi z nesomernim razvojem merkantilističnih maksim v praksi, so izzvala nekaj ljudi k manj ali bolj globokim razglabljanjem. Nedvomno je naš največji merkantilist-teoretik znani praktik Franc Rakovec-Reigersfeld (1697—1760). Na nekem drugem mestu sem povedal,⁸¹ da je pričel pomorsko-trgovsko kariero z lastno ladjo na Reki v letih 1719—1720, jo nadaljeval pri avstrijski Orientalni kompaniji, se po nekajletni odsotnosti iz Trsta spet vrnil tja leta 1731 kot asistent komercialne intendance in se končno po vnovični prekinitvi še zaposlil v Trstu, kjer je dolgo časa opravljal razne pomorske in trgovske posle. Imel je široko znanje, velik ugled in znaten vpliv med številnimi prijatelji in v družbi, kjer se je sukal. Kot praktik, ki je dobro spoznal vrednost morja in mornarice, se je zelo trudil, da bi Avstrija bolje razvila svojo pomorsko trgovino. V tem smislu je poleg drugega predlagal tudi to, naj bi iz zaledja, iz Kranjske, prišlo služiti za mornarje več mladine. Koliko učinka je imel ta njegov predlog, se ne dá ugotoviti. Kot teoretiku so mu bili napredek komercija, dobro urejene finance in policija vir blagostanja. Sam navaja, da je bral v originalu razna francoska dela, preštudiral pa je tudi Schröderja, Becherja, Hörnigka in druge.⁸²

Njegov sodobnik je bil Filip grof Rosenberg, merkantilist finančne smeri. Rosenbergi so bili koroški grofje, ki so se oglasili že leta 1652, da bi radi postali kranjski deželani.⁸³ Imeli so posestva tudi na slovenskem etničnem ozemlju v zgornjem Rožu in okoli Železne Kaple. Eden izmed Rosenbergov, Wolf Andrej, je prodal leta 1681 imenje Hagenegg pri trgu Kapli fužinarju Mazzugonu. Pozneje, leta 1772, je neki drug Rosenberg, grof Orsini, obnovil propadle fužine v zgornjem Rožu, ki so bile znane po tem, da so proizvajale specialno jeklo za novce, ki so ga pošiljali posebno v Salzburg.

O merkantilistu Filipu grofu Rosenbergu je veliko vprašanje, če je sestavil svoj spis v kakršni koli zvezi s problemi, ki jih obdelujem v tej razpravi. Z veliko verjetnostjo domnevam, da ga je sestavil na Dunaju, ne

pa kje na Koroškem in da ga moramo prištevati med »koroške« merkantiliste kvečjemu po poreklu. Svoj obsežni rokopis (96 strani), ki ga je sestavil leta 1726, je naslovil »Cammeral Systema«. Spisal ga je samo v deset izvodih in jih poklonil cesarju Karlu VI., Evgenu princu Savojskemu, kanclerju grofu Sinzendorfu in drugim voditeljem države.⁸⁴ Izvod, ki je ohranjen pri nas, je po vsej verjetnosti prepis. Če sta bila Rakovec in Rosenberg osebna prijatelja, je še odprto vprašanje.

Kratka vsebina spisa, ki ima tri dele, je naslednja: v prvem delu se kritizira slabo gospodarjenje države, v drugem se razpravlja o načinih varčevanja in o reformi izdatkov. Tretji del je najvažnejši, je bistvo spisa. Za kovanje novcev, pravi avtor, je najprimernejše srebro. Toda njegova vrednost se spreminja sorazmerno s količino v državi. Zato predlaga, da bi se izdajal papirnat denar, bankovci, ki bi imeli hipotekno kritje, kajti zemlja ima, po njegovem, konstantno vrednost, dá, celo večja se, ker se zemljišča stalna zboljšujejo. Spis je močno zanimiv in zelo važen zlasti zato, ker je poln merkantilističnih misli in maksim ter prikazovanja gospodarskega stanja v državi. Njegove misli sicer niso originalne, toda bralec se more prav dobro poučiti iz njih o takratnih dosežkih avstrijske merkantilistične teorije, zlasti kar se tiče pojmovanja denarja.

Kot odgovor na izvajanja v Cammeral Systemu je bil nekaj pozneje sestavljen krajši rokopis nekega drugega neznanega avtorja, ki podaja odgovore in pojasnila k Rosenbergovemu sistemu.

Naslednji pomembnejši merkantilist iz tržaškega zaledja je bil Tomaso de Gerardi.⁸⁵ O njem vem za sedaj samo to, da je sestavil leta 1735 ali 1736 spis na 160 straneh z naslovom Progetto di Commercio. V njem propagira komercij, mornarico ter pomorsko trgovino. Obravnava vse zahodnoevropske orientalne kompanije in njihovo aktivnost od XVI. stoletja dalje. Po vsem videzu sodeč bi mogel biti Gerardi celó Tržačan.

Kot poslednjega merkantilista tega časa, čeprav ne zadnjega, navajam barona Eggersperga in njegov manjši spis »Guttachten in materia des Münzwesen«. Kot že naslov pove, se pisec ukvarja izključno z novčnimi in valutnimi zadevami. Rokopis je iz let okoli 1740.⁸⁶

OPOMBE

Kratice: SSA — Starejši stanovski arhiv; RS — Reigersfeldovi spisi; GS — Gallenbergovi spisi; KR — Kamera in reprezentanca; BS — Breckertfeldovi spisi; Zap. inv. — Zapuščinski inventarji; Carn. pragm. — Carl Seyfrid von Periz-

hoffen, Carnioliae pragmatica (v dveh knjigah). Vse te fonde hrani DAS (Državni arhiv LR Slovenije, Ljubljana). — Malj — Mestni arhiv ljubljanski.

1. Elio Apih, *La società triestina nel secolo XVIII*. Ed. Einaudi, 1957, str. 55 (Studi e ricerche, 6). — 2. Zgodovina narodov Jugoslavije, II, Ljubljana 1959, str. 775 (pisec odstavka Fran Zwitter). — 2a. Attilio Tamaro, *Storia di Trieste*, II, Roma 1924, str. 158. — 3. Josip Zontar, *Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja*, Ljubljana 1957, str. 16 pod črto (SAZU, Dela 11, Institut za zgodovino, 3). — 4. SSA, fasc. 29 in Emporio e portofranco di Trieste, Trieste 1864, str. 87–89. — 5. Emporio e portofranco di Trieste, str. 115–116. — 6. SSA, fasc. 29. — 7. Renato Fuchs, *Lo sviluppo demografico di Trieste dalle origini della città ai giorni nostri* (Rivista mensile della città di Trieste, 1954, V/7, str. 6–9). — 7a. Po arhivskih izpiskih, ki mi jih je tovariško posredoval profesor Ferdo Gestrin. — 8. Vlado Valenčič, *Prebivalstvo Ljubljane pred 200 leti*, Kronika II/1954, str. 200. — 9. Zlatko Prikril-Zdenko Kolacio, *Urbanistički razvoj Rijeke* (Rijeka, Zbornik Matice Hrvatske, I, Zagreb 1953, str. 189). — 10. Hans Pirchegger, *Geschichte der Steiermark 1740–1919 und die Kultur- und Wirtschaftsgeschichte 1500–1919*, Graz-Wien-Leipzig, 1934, str. 266. — 11. Apih, op. cit., str. 55. — 12. Zontar, op. cit., str. 20. — 13. RS, fasc. XXXVI. — Pisec meri vso količino soli v tržaških starih. Na nekem drugem mestu (RS, knjiga Copia lettere, I, 1722–1723, str. 661) izračuna, da je imel en tržaški star, ki je bil podoben ljubljanskemu, 4 mernike, benečanski star le 3 kranjske mernike. Na tretjem mestu (DAS, Rokopis št. 81 [I. 3d]) trdi, da je slo v benečanski star 135 funtov dunajske teže. Na ta način se dá ugotoviti, da je vseboval beneški star približno 76 kg, kranjski ali ljubljanski mernik nekako 23 kg, tržaški star circa 100 kg. Ker pise: trdi, da je bilo odpeljano iz Trsta po 15.466 tržaških starov soli, iz Reke po 7843 trž. starov, soli iz Barlette po 12.594 trž. starov soli in ostale po 3111 trž. starov soli, se dá zlahka vse pretvoriti v tone. — 14. RS, fasc. V. — Pisec navaja količino 112.905 centov blaga (ena tona vsebuje približno 17,85 centov). — 15. GS, fasc. XX. — 16. RS, fasc. XX. — 17. DAS, Rokopis št. 81 (I. 3d). — 18. Prim. podrobni opis pri Ivanu Vrhovcu, Ljubljanski meščanje v minulih stoletjih, Ljubljana 1886, str. 173–200. — 19. Prim. moj članek Ljubljana in kmečki upor v letu 1635 (Kronika 1955, III/1, str. 22–25). — 20. RS, fasc. XX. — 21. Carn. pragm., I, Prot. No 34, t. 65. — 22. Vrhovec, op. cit., str. 200–206. — 23. RS, fasc. XX. — 24. Carn. pragm., I, 38/135. — 25. SSA, fasc. 78. — 26. Ibidem. — 27. Vrhovec, op. cit., str. 173–200. — 28. SSA, fasc. 78. — 29. SSA, fasc. 28. — 30. Ibidem. — 31. Ibidem in Emporio e portofranco di Trieste, str. 87–89 in 90–92. — 32. Carn. pragm., I, 42/83. — 33. SSA, fasc. 28. — 34. Ibidem. — 35. Carn. pragm., I, 44/38. — 36. SSA, fasc. 29. — 37. Carn. pragm., I, 44/68. — 38. SSA, fasc. 28. — 39. Ibidem. — 40. Ibidem. — 41. Malj, sodni protokol za leto 1723. — 42. Poslednjič se ga omenja v mestnem davčnem urbarju (Malj) za leto 1730, toda že s pripombo »auszulassene; morda je odšel v Trst že tega ali pa najpозnejše naslednjega leta. — 43. RS, fasc. V. — 44. Ibidem. — 45. KR, Commerc. Commission 1747–1763. — 45a. SSA, fasc. 323; v aktu z dne 1. avgusta 1740 piše, da vozi papir iz Benetk v Ljubljano ljubljanski trgovec Friderik Osterreicher. Iz tega se more sklepati, da je tudi ta prodal ladjo in prišel v Ljubljano za trgovca (če je seveda to isti Osterreicher). — 45b. Josip Luetič, *O pomorstvu Hrvatskog Primorja i Istre u XVIII. stoljeću* (Jadranski zbornik, I, Rijeka–Pula 1956, str. 246). — 45c. Ib., str. 251. — 45d. Zontar, op. cit., str. 30. — 46. SSA, fasc. 29. — 47. RS, fasc. XXVII. — 48. Valenčič, *Sladk. industrija v Ljubljani*, Lj. 1957, str. 49 (Knjižnica Kronike, 3). — 49. Fr. M. Mayer, *Die Anfänge des Handels und der Industrie in Oesterreich und die orientalische Compagnie*, Innsbruck 1882, str. 41–42. — Emporio e portofranco di Trieste navaja na strani 142, da je bil glavni direktor kompanije Schubert na Dunaju, njeni agenti pa Colomb, Orlando (sc. trgovska hiša na Reki), naš znanec Reigersfeld, Osterreicher (tržaški trgovec?), Falch, Ghersen (graditelj ladij?). — 50. Mayer, op. cit., str. 45. — 51. SSA, fasc. 29 in Mayer, op. cit., str. 47–49, 59. — 52. SSA, fasc. 527 b in 585. — 53. Mayer, op. cit., str. 75. — Emporio e portofranco di Trieste, navaja na str. 138, da je bil imenovan leta 1722 Girolamo Davanzo za kraljevega konstruktorja ladij (Gersena ne pozna, razen v zvezi, ki jo navajam v opombi 49 na koncu). — 54. Carn. pragm., II, 46/432. — 55. RS, fasc. V. — 56. SSA, fasc. 29. — 57. Hermann Wiessner, *Geschichte des Kärntner Bergbaues*, III. Teil, Kärntner Eisen (Archiv...), 41. und 42. Band, Klagenfurt 1953, str. 88. — 58. SSA, fasc. 29. — 59. En tovor = 3 cente ali okoli 168 kg. Železo in železne izdelke so zelo radi računali tudi v »meilerjih; en »meiler = 3 tovore ali okoli 9 centov (po podatkih prof. Ferda Gestrina, ki mi jih je sam posredoval). — Torej je pasiralo Ljubljano kompanije blaga v času, navedenem v tekstu, nekako 985 ton. — 60. RS, fasc. XXIV. — 61. Ludovik Modest Golia, *Razvoj cestnega omrežja na Kranjskem in Primorskem v 16. in 17. stoletju* (ZC VI-VII, 1952–53, str. 612–617). — 62. SSA, fasc. 527. — 63. Ibidem. — 64. Ibidem. — 65. Ibidem. — 66. Za trgovanje Zagrebčanov preko Trsta prim. Rudolf Bičanić. Važnost Rijeke u ekonomskom životu Hrvatske (Rijeka,

Zbornik Matice Hrvatske, I. Zagreb 1955, str. 123). — 67. SSA, fasc. 527a. — 68. Carn. pragm., I, 43/51. — 69. Miroslava Despot, Historijat trgovačkih putova između Rijeke i zaleđa u XVII. i XIX. stoljeću (Rijeka, Zbornik Mat. Hrv., I, Zgb 1955, str. 125). — 70. SSA, fasc. 527a. — Steinberg računa 5885 korakov za eno miljo in 14.708 korakov za poltretjo miljo. — 71. SSA, fasc. 527d. — 72. SSA, fasc. 527b. — 73. Carn. pragm., I, 44/46. — 74. Carn. II, 47/28. — 75. BS, fasc. V. — 76. Carn. pragm., I, 2/5. — 77. Ibid., 53/56. —

78. Ibidem, 44/75. — 79. Za knjižnice: Zap. inv., fasc. XIII, št. 10; fasc. III, št. 65; fasc. IV, št. 75 in 100 itd. — 80. RS, fasc. I. — 81. Prim. moj članek Merkantilist Franc Rakovec-Reigersfeld (1697–1760), Kronika 1955, III/2, str. 81–87. — 82. RS, fasc. XXIV. — Tu navaja Rakovec, da je bral tudi neko knjigo, ki jo je izdal na Dunaju leta 1705 Heinrich Boden. Nisem mogel ugotoviti, kdo je avtor in kaj je vsebina knjige. — 83. Carn. pragm., I, 16/5. — 84. RS, fasc. I. — 85. RS, fasc. III. — 86. RS, fasc. V.

LUXURIA Z VISOKEGA POD KUREŠČKOM

EMILIJAN CEVC

Med našimi srednjeveškimi umetnostnimi spomeniki spada cerkvena sv. Nikolaja na Visokem pod Kureščkom med najmikavnejše. Kot svetla pastirica se je zleknila na hribu nad visoško vasjo, od koder se med poljskim cvetjem in grmičjem spogleduje na eni strani s Kureščkom in na drugi strani s turjaškim gradom, od katerega jo loči le globoka grapa, v daljavi pa ji božajo oči barjansko ravmino in gore onkraj Ljubljanskega polja. Stoletja samuje na svoji vzpetini, kjer so ji najzvestejši obiskovalci martinčki in ptice, in zvesto varuje preproste, a lepe zaklade, ki jih ji je darovala davna preteklost: lesen poslikan strop iz zgodnjega XVII. stoletja v ladji, poznogotski krilni oltarček sv. Gregorija iz sedemdesetih let XV. stoletja, ki je nastal v Škofji Loki, v tristrano zaključenem prezbiteriju zlati oltar iz XVII. stoletja, predvsem pa freske, ki krase prezbiterij, slavolok in še severno zunanjo steno. Prav te freske so poglobitna slava te sicer skromne dolenske podružnice, kajti niso samo datirane, ampak tudi podpisane s slikarjevim imenom. Na obrobem pasu šilastega slavoloka bremo tale napis: »Anno domini millesimo quadringentesimo tercia completum est hoc opus in vigilia sancti Mathei apostoli per manus Johannis concivis in Laybach filii magistri Friderici pictoris in Villaco«. Na cerkvenem pročelju pa je bila votivna freska, na kateri je, kot dokazuje slikarski grb treh rdečih ščitkov na belem polju, upodobil slikar tudi sam sebe. Leta 1920 je bilo še videti spodnji del postave klečečega moža in zraven del napisa: »... n. malar von Villach purger zu Laybach«. Danes je na tem delu omet že skoraj popolnoma odpadel. — Napisa nam torej povesta, da je cerkev poslikal leta 1443 slikar Janez Ljubljanski, sin beljaškega slikarja Friderika, — torej isti mojster, ki je leta 1456 poslikal cerkev na Muljavi in leta 1459 cerkev na Kamnem vrhu nad Ambrusom in o čigar čopiču že pred tem pričajo freske v Stični, na Koroškem in celo v salzburškem Lungauu v cerkvi Maria Pfarr.¹

Toda zdajle nas zajema le ena od visoških fresk. Desno od velike, skoraj celo višino

severne zunanje stene ladje obsegajoče freske sv. Krištofa je še druga slika, ki meri v višino 1,20, v širino pa 1,10 m. Pred nevtralnimi, belkastimi ozadjem je upodobljena mlada, gola ženska v labilni stoji. Z levo nogo se opira na vrat ležeče moške figure, od katere se je ohranila le še glava, desno nogo pa je pomaknila naprej kakor v plesnem koraku, pri čemer se ji je vse telo lahno v loku usločilo nazaj in s tem zadobilo neko melodiozno eleganco in poudarjeno slokost. Do pasu je zajeto telo v profilu, zgornji del pa vidimo v eni face. Kakor v obupu si sega dekle z desnico k rahlo na desno ramo nagnjeni glavi, kakor bi si hotelo ruvati na hrbet razpuščene lase. Z levico drži za rep kačo, ki jo pika v levo dojko, druga kača pa se ji ovija okoli desne nadlakti in jo grize v desno stran prsi, tako da obe kači učinkujeta kakor pošastna, ohlapna ogrlica. Obraz je sicer miren in ljubeč, le oči se ozirajo na dekličino levo stran. In tu je zbrana vsa grozota! V desnem spodnjem kotu podobe zija pošastno peklensko žrelo, podobno znamenju gobcu z ostrimi zobmi. Iztegnilo je dolg jezik in ga ovilo dekliču okoli desnega kolena, hoteč ga potegniti vase, za jezikom pa opazimo še ostanke kozla z dolgimi rogovmi, ki preži na dekle. Ne, ni ji več rešitve, kajti vrh peklenskega gobca se je utaboril še velik zelen hudič, ki je otvezel nesrečnico z verigo čez pas in jo zdaj vleče z desnico v peklo, zraven pa se še norčuje iz nje in ji s prsti levice kaže pred rilcem osla. Med hudičevo in ženino glavo se vije napisni trak, na katerem moremo razbrati le še nekaj posameznih črk, toda iz njih ni mogoče več izluščiti smiselnega teksta; vse drugo je izpral čas. Dr. F. Stelè je še lahko razbral: »poydi... er la(?)ba m(?)o«, toda še pri teh črkah je možen dvom.² Na žalost je freska precej poškodovana. Omet je tako razpokal, da se nam zdi na prvi pogled, kakor bi bila slika sestavljena iz mozaičnih kamenčkov, večji deli ometa in barve pa so tudi že odpadli. Tako je izginila razen glave vsa figura moža pod ženinimi nogami, uničen je večji del spodnje čeljusti pekla, prav tako ves

spodnji del kozla in žemina desna noga od kolena navzdol; tudi hudič je močno razpraskan. Še najbolj je ohranjena ženska figura, mladostni ženski akt, čigar modelacija in izraz obraza dobro označujeta Janezov slikarski princip; akt, čigar nogi sta nekoliko predolgi, je oblikovan zelo plastično z mehкими barvnimi gradacijami in brez notranjih kontur (sl. 1).

Odkar je bila freska prvič omenjena v strokovni literaturi, ni nehala raziskovalcem postavljati uganke svoje vsebine. Že častni konservator Ladislav Benesch jo omenja leta 1889 v poročilu dunajski Centralni komisiji za varstvo spomenikov kot nenavadno sliko, na kateri je upodobljena krepost, ki jo omrežuje pregreha.³ Isti poročevalec je nekaj let kasneje razlago spremenil, češ da gre najbrž za pregreho ali nečistost, ki pada v peklenško brezdno.⁴ Matej Sitar, ki je fresko prvi popisal v slovenščini,⁵ je mislil, da je upodobljen peklenšček kot zapeljivec mladine. Napisa na traku tudi Sitar ni več mogel razbrati, začudi pa nas trditev, da se je tudi okoli ženske ovijal neki napisni trak, ker njegovih sledov danes nikjer ne opazimo. Paul Hauser⁶ omenja sliko samo kot dokaz, da se je Janez Ljubljanski poskušal tudi v slikanju skoraj naravno velikega ženskega akta, čeprav človeške figure ni trdno obvladal; ikonografsko se Hauser freske ni do-

Sl. 1. Visoko

Sl. 2. Moissac

taknil. Leta 1912 je poročilo Centralne komisije ponovno omenilo našo podobo med skicami fresk, ki jih je že leta 1890 poslal na Dunaj L. Benesch,⁷ in jo razlaga kot žensko figuro, ki jo muči zob vesti. Poročevalec si je torej kači razlagal kot grizočo vest.

Dr. France Stelè je pri prvem popisu⁸ zapisal, da je podoba »nedvomno etično pedagoškega, če ne morebiti tudi alegoričnega značaja, ker kaj pomeni glava pod nogo in kače? Napis bi mogoče govoril tudi za alegorijo Prudentije«. V Monumentih I.⁹ domneva, da spada slika gotovo v idejni krog Zadnje sodbe, da pa je sicer njena vsebina še nepojasnjena. V legendi pod sliko 78. jo imenuje kar »Pogubljena devica«.

In res je slika etično pedagoškega in alegoričnega značaja. Najbolj se je rešitvi njenega ikonografskega pomena približal L. Benesch z mislijo o »pregrehi ali nečistosti, ki pada v peklenško brezdno«. Če namreč analiziramo njen ikonografski sestav in vse njene attribute, se nam freska razkrije kot upodobitev Luxurije — Razvratnosti.

Peklenško žrelo ne potrebuje nobene razlage. Tako, kot je na naši freski, srečamo v srednjeveški ikonografiji kaj pogosto, posebno na slikah Zadnje sodbe. Zelo zgovorni rekviziti so poleg hudiča še kozel, kače,

glava pod nogami in končno ženina nagota sama.

Gola ženska in kača sta v srednjeveški predstavi skoraj vedno simbol hudega in greha, torej nasprotno kot v antičnem svetu, kjer kačo doječa žena pomeni mater Zemljo (Terra); upodobitve Zemlje s kačo srečamo

Sl. 5. Vézelay

pogosto n. pr. v južnoitalskih Exultet rotulih in ta predloga naj bi vplivala tudi na srednjeveško predstavo Luxurije.¹⁰ Antični vpliv bi veljalo še posebej poudariti pri bizantinski, v helenistični tradiciji zakoreninjeni ikonografiji. Res vidimo ženo s kačami večkrat v kompleksu Zadnje sodbe na freskah v pravoslavnih cerkvah — prim. le fresko v Sopočanah! — in ni izključeno, da je motiv prišel na Zahod prav s posredovanjem bizantinske umetnosti. Toda pri tem motivnem prenosu se je v temelju spremenilo moralno in estetsko razmerje do človeškega telesa. Žena, ki nastopa kot simbol Luxurije, ni več plemenita »Terra«, hranilka življenja, ampak odbijajoče, grdo žensko bitje, simbol greha, kakršno opisujejo tudi srednjeveški cerkveni spisi. Tako pripoveduje n. pr. v prvi polovici XII. stoletja Honorius Augustodunensis v svojem »Speculum Ecclesiae« o mladeniču, ki se mu je prikazala grda ženska zapeljivka, kar ga je ozdravilo poželenja po strasteh sveta.¹¹ Hildegarda iz Bingena popisuje v XII. stoletju v nekem pismu posvetno ljubezen kot nagubano žensko z rdečim in s črnim obrazom.¹² Tej enačbi, da je grehota vedno grda, se pokoravajo tudi najstarejše upodobitve Luxurije na zahodnoevropskih tleh. Ne najstarejši, toda morda najzgovornejši je

relief Luxurije na ostenju levega preddvora katedrale v Moissacu iz druge polovice XII. stoletja. Golo ženo v labilni stoji, ki dviga roki od komolcev navzgor in se ji lasje spuščajo čez ramena, ovijata po telesu dve kači in jo pikata v prsi, po sramu pa ji leze kraštača. Z leve strani se ji bliža fantastičen hudič kakor zapeljiv snubec in jo grabi za roko, kot bi jo hotel speljati na ples. Žraven tega reliefa je drugi, predstavljajoč skopuha z mošnjo okoli vratu, na ramenih pa mu okobal čepi hudič in ga grabi za lase (sl. 2). Gre torej za upodobitev Skopušta — Avaritije, ki je pogost ikonografski spremljevalec Luxurije.

»Ženska s kačami« je torej personifikacija razvratnosti in nečistosti ali kratko: Luxuria. V romanskem času srečamo njeno upodobitev zelo pogosto na Francoskem in Španskem, poredkeje pa nastopa na Nemškem in v Italiji. V Nemčiji jo srečamo n. pr. na fasadi sv. Jakoba v Regensburgu, v Italiji na fragmentu vratnega podboja v Monopolu (gola, s kačami ovita ženska), na evropskem severu pa priča zanjo relief v levem ostenju portala cerkve v Väte na otoku Gotlandu.¹³

Na kapitelu iz konca XI. stoletja v portalu južne prečne ladje cerkve Saint-Sernin v Toulouseu je Luxuria spet izklesana kot gola ženska s kačami okoli telesa, ob njej pa ne manjka tudi Avaritia.¹⁴ Na cerkvi Sainte-Croix v Bordeauxu je upodobljena Luxuria — poleg Avaritije — kar šestkrat v slepih arkadah ob arhivoltah glavnega portala. Čeprav tu ne nastopa gola, ima vendar prsi

Sl. 4. Autun

razgaljene, na njih pa kače in krastače; štirikrat je ob njej tudi hudič, ki jo grabi.¹⁵ Na kapitelu v kraljevski kapeli v San Isidoro (Léon, Španija) ovija velika kača dve goli ženski.¹⁶ Zelo pogost je motiv Luxurije tudi v burgundski romanski plastiki. Na zunanjem portalu preddvora Saint-Fortunata v Charlisu — iz časa okoli 1140 — vidimo na levem podboju žensko, ki drži v eni roki krastačo, v drugi pa kačo, ki se ji zagrizujeta v prsi,¹⁷ in v cerkvi v Bourg-Argentalu (Loire) žensko s kačama na prsih, medtem ko se ji tretja ovija okoli nog.

Seveda je clunyska cerkvena reforma vplivala tudi na ikonografske predstave, ki so se mogle opreti na novo reformno literaturo. Tako n. pr. opat Hugo de Flavigny, ki je kot menih živel v samostanih Saint-Vannes in Saint-Bénigne (Dijon), prežetih z najstrožjim clunyskim duhom, pripoveduje v svoji kroniki, kako se je zamaknil v pekel in nato kakor kasneje Dante opisuje različne muke kot kazen za pregrehe. Med drugimi se Luxuriatrapa v ledenomrzli vodi in prsi nečistnic napadajo kače.¹⁸ Zato ni čudno, da na reliefu kapitela v clunyski cerkvi Ste.-Madeleine v Vézelayu nastopa Luxuria spet s kačami okoli golega telesa in na drugem kapitelu kot gola ženska, ovita s kačami, ki jo hudič v peklenem plesu razbrzdano grabi za prsi ter se ozira nazaj proti muzikantu, ki trobi v rog¹⁹ (sl. 3).

Bolj zapleten je relief na kapitelu v autunski katedrali, na katerem nastopata, obrnjena drug proti drugemu s hrbtoma, hudič s sekuro v roki in gola ženska. Hudič grabi z levico nekoliko niže stoječega moža, ki je prekrizal roki kakor v strahu pred prsmi in se ozira proti ženski. Le-tej se dvigajo lasje kot plameni (hudičeva žena!); v desnici drži menda velik meč, v levici pa nekaj, kar je podobno kamnu. Mož je padel torej v mrežo vraga in ženske, ki nad njim poplesuje.²⁰ Ikonografska vsebina Luxurije se je tu obogatila in se prelila kar v drastično narativnost (sl. 4).

Že dosedanje ikonografske primerjave bi nas lahko prepričale, da imamo tudi na visoki freski opravka z Luxurijo. Kače na prsih in hudič, ki vleče žensko na verigi v pekleno žrelo, ustrezajo popolnoma temu, kar smo

srečali že doslej na upodobitvah Luxurije. Veriga, v katero je vpeto dekle, pomeni verigo suženjstva (greha), s kakršno so navadno opasani pogubljeni. Tudi na naših srednjeveških freskah objema zavržence v peklu pogosto veriga, tako n. pr. na freski sv. Nedelje v Crnogrobu, ki je nastala celo v krogu Janeza Ljubljanskega, na freski Zadnje sodbe na Krtini in drugod. Vragovemu prizadevanju pomaga še peklo samo, ki ovija s svojim jezikom ženino nogo in jo vleče vase.

Zelo zgovoren pa je tudi kozel ob ženinih nogah.

Kozel kot žival z močnim spolnim gonom je veljal že v antiki kot atribut Afrodite in Dioniza. Večkrat je Afrodita — Venera upodobljena, kako jezdi na kozlu ali ovnu. V krščanskem svetu pa je postal simbol Luxurije in hudiča. Zato Luxurijo mnogokrat upodablja ob kozlu ali odeto v kozlovo kožo. Kot gola ženska jezdi na kozlu na kapitelu slopa iz začetka XIV. stoletja v preddvorju magdeburške stolnice. Isti ikonografski tip srečamo v XIV. stoletju na reliefu na zunanjsčini prečne ladje katedrale v Auxerreu. Najbrž je za predlogo služila antična upodobitev Venere na kozlu, ne zdi pa se mi verjetna domneva Richarda Hamanna,²² da bi šlo pri tem za upodobitev planetar Venere. Proti temu bi pričala tudi sicer mlajša freska Pojezde pregreh v cerkvi na Montegrazie pri Porto Maurizio (Imperia), ki sta jo naslikala leta 1483 Tommaso in Matteo Biasaccio. Pregrehe jezdijo na živalih, s katerimi so simbolično povezane: Superbia na konju, Ira na merjascu, Invidia na kuni, itd., Luxuria pa seveda na kozlu. Vsaka od figur je označena z napisnim trakom, vse pa imajo vratove vknepene v skupno verigo, na kateri se pomikajo proti odprtemu peklenškemu žrelu na levi.²³ Za razloček od naše, je Luxuria na Montegrazie oblečena, pač pa ima razgaljeno koleno (sl. 5). — V Freiburgu im Br. je v preddvorju stolnice kip gole ženske, odete v kozlovo kožo — Luxurije, ob njej pa kip mladeniča, ki je veljal nekoč za »kneza sveta«, čeprav bo primernejše ime zanj »Calumnia«²⁴ (sl. 6). V rokopisu za Luiso Savojsko jezdi Luxuria v boju s Čistostjo spet na kozlu in prav tako na lesorezu iz let 1480–90 v Albertini na Dunaju. Na sliki Hieronima Boscha »Vrt pozemeljskih strasti« v Escorialu nastopa v plesu pohotnežev tudi kozel.²⁵ Vsaj od XIII. stoletja dalje je torej kozel skoraj stalen spremljevalec Luxurije.

Bolj problematična je moška glava (ali moška figura) pod dekletovimi nogami. Najbrž bi smeli ob njej ponovno opomniti na že

Sl. 5. Montegrazie

Sl. 6. Freiburg im Br.

znani nam kapitel iz Autuna z upodobitvijo moža med vragom in Luxurijo, le da je v našem primeru moški upodobljen že kot premaganec pod žensko peto. Zdaleč bi se pri tem morda smeli spomniti tudi na španski motiv »žene z lobanjo«, kakršnega najdemo na Puerta de las Platerias katedrale v Santiagu de Compostela (levi portal): pošastna, na nekakšnem kurulskem stolu sedeča ženska s spačnim obrazom in z razpuščenimi lasmi drži v rokah lobanjo; je sicer oblečena, toda desna stran prsi in leva noga sta ji goli, kar gotovo poudarja pregrešnost upodobljene figure. Weisbach²⁶ enači tudi to upodobitev z Luxurijo, posebno ker srednjeveški romarski vodič po katedrali pripoveduje ob njej moralizujučo, sekundarno nastalo zgodbo o nezvesti ženi, katere ljubcu je prevarani mož odrezal glavo, ki jo je morala nato žena vsak dan dvakrat poljubiti. Podoben motiv srečamo v Španiji tudi na cerkvi Santa-Marta de Tera (Benevente, Zamora) kot okenski okras in na zunanjščini cerkve San Martin v kastiljski Frómisti.²⁷ — Vsekakor smemo našo figuro tolmačiti kot premagano žrtev pregrehe.

Toda če smo doslej segali po geografsko in časovno precej oddaljenih komparacijah, dodajmo na tem mestu še nekaj bližnjih upodobitev Luxurije.

Na konzoli v severozahodnem oglu ladje pokopališke cerkve sv. Ane v Murauu na Zgornjem Štajerskem je izklesana mlada gola ženska, držeča v rokah krstačo in kačo, ki jo grizeta v prsi (sl. 7). Na nasprotni konzoli v jugozahodnem oglu pa je upodobljen hudič v teku.²⁸ Tudi če obe konzoli nista v dopolnjujoči se zvezi, je vendar gotovo, da nam kaže »Lasterweibchen« tipično Luxurijo in sicer iz začetka XV. stoletja, torej le nekaj desetletij starejšo od Janezove na Visokem. To pa pomeni, da v XV. stoletju motiv na Štajerskem in pač tudi na Koroškem ni bil neznan, čeprav se sicer v nemških deželah ne pojavlja prepogosto, ali bolje: tod njegova razpredenost še ni dovolj raziskana.

Prav mikavno upodobitev nam razkriva tudi Hrvatsko Zagorje na freski Pregreh v cerkvi Marija Gorska pri Loboru.²⁹ Med drugimi figurami je tudi gola ženska, ki si z levico v obupu ruje lase in obrača glavo navzgor. V prsi jo grize kača, ki se ji ovija tudi okoli telesa. Pred sramom ima krstačo. Sosednja oblečena moška figura ima okoli vratu mošnjo — torej spet Avaritia.

In končno naj opomnim še na neki koroški slikarski spomenik, ki pa je ikonografsko

Sl. 7. Murau

bolj zapleten. V župni cerkvi sv. Lamberta na Radsbergu je na severni notranji steni freska Zadnje sodbe iz začetka XVI. stoletja,³⁰ ob njej pa manjša freska oblečene žene, ki ima na glavi venec s križem, v prsi pa jo pikata dve kači, ki se ji zvijata ob ramah. V desnici drži žena jabolko, z levico pa sega proti golemu otroku, stoječemu ob strani. Ob hoku se izza žene kaže menda kozlovska glava in spodaj še ena kača. Fresko poznam le po skopi risbi, zato vseh podrobnosti ne morem prekontrolirati (sl. 8). Prof. dr. Otto Demus mi je v razgovoru dejal, da gre gotovo za upodobitev Luxurije. Toda mnogi momenti to misel zavračajo: žena je oblečena in na glavi ima venec s križem. Kaj pomeni otrok ob strani? Ali gre tu morda za prav nasprotno kot pri Luxuriji — za zmago nad napadajočo pohotnostjo?³¹ — Mislim pa, da se snemo poslužiti neke druge razlage: Alberichova vizija, nastala leta 1129 v Italiji, ki popisuje peklenske muke, pripoveduje, kako je Alberich v neki dolini pekla videl ženske, viseče na ostrih drevesih, razparane prsi pa so jim sesale kače. Kazen jih je doletela zato, ker niso hotele dojeti osirotelih otrok.³² Torej: križ na vencu lahko pomeni, da je ženska umrla, kozel in jabolko v roki zapeljivosti sveta, ki se jim pokojna v življenju ni odrekla in pri vsem tem ni imela usmiljenja do sirotnih otrok ter jih ni podojila — zato golo dete ob strani. Za kazen jo po smrti sesajo kače! Tako spada ta podoba kot nekako dopolnilo k sosednji freski Zadnje sodbe. Pri tem je mikavno poudariti, da motiv žene, ki ni hotela otrok, pa mora zato po smrti dojeti kače, pozna tudi koroška pripovedka iz Mežiške doline.³³

Tako je freska Janeza Ljubljanskega na Visokem končno razkrila svojo vsebinsko uganko. Sredi XV. stoletja je bila v Janezovem slikarskem repertoarju še živa tista predstava Luxurije, ki jo je poznalo že XII. stoletje kot »ženo s kačami« in jo je XIII. stoletje obogatilo še s figuro kozla. Toda po-

polnoma se je spremenilo estetsko razmerje do golega telesa, pa čeprav naj bi to personeficiralo pregreho. Romanski čas je poznal le klavrne ženske nakaze pretegnjenih udov in zoprnega obraza, kakršne smo srečali na francoskih reliefih, toda že v Freiburgu je okoli leta 1300 nastopila v kozlovo kožo oblečena lepota, ki se nam zdi kot odmev prebujenega antičnega lepotnega čuta. In na Visokem nas svari pred pregreho mlado dekle, tako ljubko, da so raziskovalci ob njej pomišljali na devico, ki jo ogroža greh ali kar na samo ljubo, nepokvarjeno krepost. Res da je njeno telo še gotosko krhko in sloko, vendar diha iz njega že prebujajoča se renesančna vedrina in lepota, ki zna biti celo do greha kavalirska. Koga bi le mikala že na prvi pogled grda pregreha? Poznogotski realizem vdira tudi že v Janezovo umetnost, pa čeprav tiči ta s koreninami še v tradicijah idealističnega »mehkega sloga« začetka XV. stoletja. Toda prav ta srednjeevropski »mehki slog« je bil obenem tudi vzporednik italijanske zgodnje renesanse in njenih lepotnih zakonov.

Ob vsebinski spekulativnosti upodobitve — pa naj je bila to Janezova lastna ali naročnikova domislica — ne smemo pozabiti, da je slikar izšel iz istega slikarskega kroga kot njegov koroški sodobnik in prav tako Friderikov učenec — Tomaž iz Beljaka, »koroški Apeles«. Tako za Tomaža kot za Janeza je značilna »težnja po mistični poglobitvi in didaktični nazorni obogatitvi ikonografskih konceptov«, kot je poudaril dr. F. Stelè ob ikonografsko nič manj zapleteni sliki sv. Nedelje v Crngrobu, ki je nastala prav tako v krogu Janezove delavnice.³⁴ Po bogati ikonografski kompleksnosti bi lahko postavili crngrobski sv. Nedelji ali visoški Luxuriji ob stran fresko Marije zaščitnice s plaščem na zunanjščini stolnice v Grazu ali »Živi križ« v koroškem Thörlu, ob katerem postava gole Eve vabi celo k primerjavi z našim dekliškim aktom.

Visoška Luxuria spada resnično med didaktično moralizujoče in simbolične upodobitve. Njena govorica ali bolj krepka pridiga je bila taka, da so jo tudi preprosti ljudje celo brez večje razlage razumeli in si jo vtisnili tudi v spomin. Toda — ali tudi v srce? Če so bili očitki, ki jih dobrih sto let kasneje tako drastično in grmeče našteva Primož Trubar na hrbte grešnih romarjev svetnega in duhovskega stanu v uvodu v »Katehismus z dvejma izlagama« iz leta 1575,³⁵ vsaj na pol resnični, potem je bila taka svarilna upodobitev kaj na mestu. Sred-

Sl. 9. Eksemplarske barve

njega veka si namreč ne smemo predstavljati kot čas spokornikov in svetu umaknjenih pobožnežev, ampak kot zelo realistično razdobje, polno prvinskega življenja, neukročenih strasti in največjih skrajnosti. Moralno življenje je bilo pogosto tako, da bi ga tudi največji širokosrčnež ne mogel več zagovarjati. In to gotovo ne velja samo za določene družbene sloje in samo za tiste dežele, o katerih nam vedo pisani viri povedati kaj več kot o naši domovini. Že če pogledamo določbe ljubljanske reformne sinode v Ljubljani iz leta 1448 — torej pet let po nastanku naše freske — lahko zaslutimo, kakšne razrvane npravne razmere so vladale tudi v našem XV. stoletju.³⁶ Zelo mikavna bi bila seveda misel, da slika Luxurije ne krasi slučajno tiste cerkvene stene, ki gleda proti turjaškemu gradu, v čemer bi se utegnil skrivati kanec ljudske kritike nad življenjem grajske gospode podobno kot v nekaterih baladičnih ljudskih pesmih — toda te direktne osti najbrž ne bomo mogli nikoli dokazati, čeprav je bil opomin Luxurije namenjen gradu prav toliko kot kmetu, meščanu ali duhovniku.

V cerkvi sami navadno ni bilo prostora za Luxurijino slavo; največkrat se je morala umakniti v ikonografski sestav cerkvenih portalov in preddvorov. Zelo značilno je na primer njeno mesto v murauski cerkvi sv.

Ane: skupaj s hudičem je nameščena v obeh zahodnih kotih ladje — kakor svarilo, da se onkraj cerkvenih vrat začenja svet in njeno vladarstvo. Na Visokem so ji odkazali mesto na zunanji steni poleg freske sv. Krištofa, varuha pred nesrečno smrtjo in zapeljivostjo sveta, ki jo je sam pogumno premagal. In povrh je freska še na severni steni, ki je pomenila najbolj izpostavljeno mesto. Sever je veljal kot domovina temnih sil že od prazgodovine in tudi v srednjem veku.

In končno — predstava nečistnice, ki jo v peklu grizejo kače, med ljudstvom ni izginila vse do praga naših dni. Tako n. pr. v prepisu slovenskega prevoda »Eksemplarskih bukev«, poljudnega pridigarsko vzgojnega kompandija, ki je našteval trpljenje pogubljenih in zglede zveličanih, še leta 1863 med primitivnimi ilustracijami najdemo tudi upodobitev »dekelce, ki se ni uprla rasvojsdanosti tega sveta«, pa jo zato v peklu v družbi rogatih »mladenčev« ovijajo in grizejo kače.³⁷ Torej motiv Luxurije, ki pa je prenesen na konkreten »eksempel« pogubljene razposajenke (sl. 9).

OPOMBE

1. F. Stelč, Slikar Johannes concivis in Laybaco, ZUZ I, Ljubljana 1920, str. 1 sq; Isti, Cerkevno slikarstvo med Slovenci I, Celje 1937, str. 196 sq; Isti, Monumenta artis slovenicae I, Ljubljana 1935, str. 9 sq; M. Witternigg, Neu aufgedeckte Fresken in der Pfarrkirche zu Maria Pfarr in Lungau, Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege I, Wien 1947, str. 54 sq. — 2. Slikar Johannes concivis..., o. c. str. 19. — 3. »Die Umgarnung der Tugend durch das Laster«, MDZK NF XV, Wien 1889, str. 268. — 4. MDZK NF XXI, 1895, str. 198. — 5. Podružnica sv. Nikolaja na Visokem pod Kureščkom, IMK VI, Ljubljana 1896, str. 217. — 6. Die Filialkirche zu Muljava und der Freskomaler Hans von Laibach, MDZK III, Folge 1911, str. 601. — 7. MDZK III, Folge XI, 1912, str. 221. — 8. Slikar Johannes concivis..., o. c. str. 19. — 9. Str. 21. — 10. Prim.: Jean Adhemar, Influences antiques dans l'art du Moyen âge français, London 1937, str. 197 sq. — 11. Migne, Patrol. Lat. 172, c. 1058. — 12. W. Oehl, Deutsche Mystikerbriefe des Mittelalters, str. 101. — 13. W. Weisbach, Religiöse Reform und mittelalterliche Kunst, Einsiedeln — Zürich, copy, 1945, str. 80 sq. in op. 112, str. 204. — 14. Ibid. str. 84. — 15. Ibid. str. 96. — 16. Ibid. str. 116, sl. 20. — 17. Ibid. str. 135. — 18. »Harum mamillas, anteriora quoque et posteriora per horrenda multi generis monstra et cohabitantium maxima multitudo acceperant devoranda«. Nadangel Mihael ga na vprašanje pouči: »Hac sunt meretrices, quas vides, quarum mamillas tortines lacerant serpentes, quia peccaverunt per carnem et adulteria adulteraverunt magnas«. Malo bolj naprej prestajajo muke skopuhi, kar je spet analogno ikonografskim družtvam Luxurije in Avaritije. — Mon. Germ. Hist. VIII, str. 389; W. Weisbach, o. c. str. 214, op. 237. — 19. Ibid. str. 139. — 20. Ibid. str. 140. — 21. V IX. stoletju piše Rhabanus Maurus: »Hircus, motus luxuria, ut in lege: Tollite hircum pro peccato, id est, extinguite in nobis luxuria motum; hircus, carnis immunditia, ut in Psalmis: Offeram tibi boves cum hircis, id est, ad honorem tuum mactabo in me superbiā mentis cum petulantia carnis«. Migne, Patrol. Lat. 112, c. 955) in spet: »hoedus appetitus carnis« (Ibid. c. 954). — 22. The Girl and the Ram, Burlington Magazin 60, 1932, str. 91 sq. — 23. P. Rotondi, Per Tommaso e Matteo Biasacci da Busca, II. Gli affreschi nel Santuario di Montegrazie (Imperia), Rivista Ingauna e Intemelina, NS XI, Bordighera 1956, str. 58, sl. 14. — 24. St. Beissel, Nochmals »der Fürst der Welt« in der Vorhalle des Freiburger Münsters, Freiburger Münsterblätter X, Freiburg im Br., 1914, str. 23 sq. — 25. Za poglavje o kozlu glej zlasti: Liselotte Stauch, »Bock« v: Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, Stuttgart, 20. snopič, str. 963 sq. — 26. O. c. str. 113, sl. 16. — 27. Ibid. op. 174, str. 209. — 28. Inge Mayer, Überblick über die Kunstgeschichte der Stadt Murau, Beiträge zur Geschichte von Murau, Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, Sonderband 3, Graz 1957, str. 94, sl. 36. — 29. Po

Lj. Karamanu so froske še iz XIV. stolotja. (O umjetnosti srednjeg vijeka u Hrvatskoj i Slavoniji, Historijski zbornik I, Zagreb 1948, str. 108.) — 30. W. Frodl, Die gotische Wandmalerei in Kärnten, Celovec 1944, str. 118. — 31. Bolj zapleteno »teološko« razlago, ki pa v glavnem pove isto, je podal slikar T. Melicher v članku P. Grueberja, Die Kirche am Radsberge in Kärnten, MDZK NF XXVII, 1901, str. 151. — 32. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Band IV, Berlin—Leipzig 1931—32, str. 243. — 33. V. Müderndorfer, Koroške narodne pripovedke, Celje 1946,

str. 119. — 34. Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu, Razprave filozofsko-filološko-historičnega razreda SAZU II, str. 433. — 35. M. Rupel, Slovenski protestantski pisec, Ljubljana 1934, str. 123. — 36. J. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci v 15. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije, Ljubljana 1908, str. 30 sq. — Prim. tudi: J. Mal, Stara Ljubljana in njeni ljudje, Ljubljana 1937, str. 38 sq. — 37. »Eksemplarske bukve iz slovenskiga rokopisa prepisane od Miha Turšiča(?) v Cirknice 1865«. Podoba 15. — Rokopis je v zasebni lasti v Ljubljani.

OB STOLETNICI PROGE PRAGERSKO—KOTORIBA (—VELIKA KANIŽA—BUDIMPEŠTA)

JOZE JENKO

UVOD

Načrtovanja in graditve železnic v avstro-ogrski monarhiji nam kažejo verno sliko vsakokratnega gospodarskega, finančnega in političnega položaja ter mednarodnih dogodkov. Prav zato zasledimo od prvega začetka nastajanja železniških prog pa do razpada te srednjeevropske države v letu 1918 posamezne dobe, ki označujejo način in veličino razvoja teh prometnih poti. Toda časovni predeli, ki zamenjujejo drug drugega, so v osnovi popolnoma različni.

V začetku gradenj (1851—1841) so železnice pretežno gradili le privatniki. Tako je obstajalo na koncu navedene dobe železniško omrežje 473 km; od tega je zgradila država komaj 95 km.¹

Po cesarski naredbi z dne 23. decembra 1841 je bilo odrejeno, da gradi odslej železniške proge država sama ter izda posameznikom izjemna dovoljenja za določene trase.² V zvezi s tako odločitvijo je država gradila v raznih pokrajinah gospodarsko potrebne proge, pri nas n. pr. južno železnico preko Celja do Jadrana. Toda ta naredba ni pribito držala. »Zakon o železnicah«, ki je bil izdan dne 16. novembra 1851, je že predvideval nekaj olajšav, prepustil iniciativo tudi privatnikom ter možnost njihovega udejstvovanja pri gradnji železniških prog.

Doba gradnje samo državnih železnic je trajala do 14. septembra 1854, ko je izšel koncesijski zakon. Ta je dovolil načelen povratak zasebne pobude z navodilom, da morajo železnice ustrezati gospodarskim potrebam. Toda zasebni posamezniki in tudi zasebne družbe so se le malo zanimale za nastavljeni vabo. Nasprotno pa je državna uprava finančno povsem onemogla, kajti v dobi šestih let (1848—1854) je narasel državni primanjkljaj na 315,5 milijona konvencijskih goldinarjev.³ Toda širjenje železniškega omrežja v sosednih državah je močno ogrožalo avstrijski tranzitni promet, ki bi ga mogle ločiti tuje železniške uprave s siste-

matično urejenimi zvezami. Zato je bilo potrebno nuditi privatnemu sektorju vse mogoče olajšave pri načrtovanju in gradnji katere koli nove železniške trase.

Ob izdaji koncesijskega zakona je znašala dolžina obstoječih avstrijskih železnic 1433 kilometrov; od tega je bilo komaj 994 km državnih.⁴ Toda graditi nove zveze je bila glavna naloga trgovinskega ministra Brucka. Po njegovih načrtih je bila nujna potreba vzpostaviti kulturne in gospodarske stike po vsej državi. Zadal si je nalogo dokončati važno dvotirno progo do Trsta ter spopolniti obstoječe omrežje na Češkem, v severnih italijanskih provincah in tudi na Ogrskem. Toda kje vzeti denar? Kajti najtežavnejša je bila v prvem deceniju vladanja cesarja Franca Jožefa I. ureditev financ. Te bi bilo mogoče sanirati le s sodelovanjem vsega prebivalstva, ki pa ni bilo naklonjeno vladnim nameram. Celo narodna banka je spomladi leta 1848 ukinila izplačevanje suhega denarja. V Italiji so si vojaški poveljniki pomagali z rekviriranjem denarja in drugih vrednosti, z zaplenitvijo premoženja in diktiranjem denarnih kazni. Enaka sredstva so vpeljali tudi na Madžarskem, kjer so potrebovali za dosego miru in reda ogromne vsote. Denar pa je bil v rokah židovskih bank, ki so bile med ljudstvom brezmejno osovražene tako, da so si mnogi rešili življenje le z begom. Država je reorganizirala finančni in davčni sistem, ki naj bi omilil položaj in prinesel rešitev. Razkošnost na dvoru, vojaška pripravljenost in nova vpeljava orožništva so zahtevale denar, denar in zopet denar. Leta 1852 se je država zadolžila z Rotschildovim posredovanjem za 116 milijonov goldinarjev. Istčasno sta posodila Frankfurt in London vsak po 35 milijonov goldinarjev. Naslednje leto dvignjeno posojilo je porabila državna uprava za kritje tekočih potreb in za stalno naraščajoči proračunski primanjkljaj. V dobi petih let, to je od 1849—1854 je znašalo posojilo 365 milijonov goldinarjev. Razni

sporazumi med vlado in narodno banko niso prinesli finančnega zboljšanja. Ponovna posojila v Parizu in Londonu so bila komaj kaplja v morje. Pod največjim pritiskom je prebivalstvo podpisalo nad pol milijarde goldinarjev ljudskega posojila. Toda od tega denarja je prevzela eno tretjino narodna banka.⁵ Kajti samo vojni stroški so narasli v letu 1855 na 257 milijonov. Posledica tega je bil primanjkljaj 238 milijonov goldinarjev.

Avstro-ogrška država je bila prisiljena, da je začela prodajati raznim privatnim družbam že zgrajene železniške proge. Tako preidemo v novo obdobje že obstoječih in gradečih se železnic. Trajalo je v presledkih od 1. januarja 1855 pa do 23. septembra 1858, ko so družabniki-koncesionarji, finančni in trgovski ministri podpisali pogodbo za prevzem državnih južne železnice Dunaj—Trst z vsemi stranskimi progami.⁶

Najprvo je kupila pariška akcijska družba »Société générale du crédit mobilier« za 200 milijonov frankov severno na Češkem in jugovzhodno državno železnico na Madžarskem s pripadajočimi posestvi in gozdovi v izmeri ca. 120.000 ha zemlje, zgradb in rudnikov v Banatu. Pridobljene železnice so vodili pod naslovom »C. kr. priv. družba avstrijske državne železnice« oziroma s kratico »Steg«.⁷

V severni Italiji je obstajalo železniško omrežje v dolžini 402 km brez medsebojne zveze med posameznimi progami. Prav zato so bile te železnice pasivne. Zadolženi avstrijski upravi je bila všeč ponudba kreditnega zavoda za trgovino in obrt, da odkupi obstoječe proge ter jih poveže v medsebojno celoto. Ta inozemski zavod je izplačal zahtevano vsoto v znesku 100 milijonov avstrijskih lir = 33.333 milijonov konvencijskih goldinarjev s plačilnimi olajšavami. Tako je bila prodana kot druga skupina železnic dne 14. marca 1856 ter so jo vodili kot »akcijsko družbo lombardijsko-benečanskih železnic«.⁸

Kod zadnje in najvažnejše omrežje je prišla v nakup glavna proga Dunaj—Trst s priključenimi železnicami, državna proga Inomost—Kufstein v severni Tirolski, proga Verona—Bozen v severni Italiji oziroma v južni Tirolski. Po kupni pogodbi je moral kupec zvezati navedene proge z lombardijsko-benečanskimi železnicami ter dokončati koroško progo (Maribor—Beljak), hrvaško progo (Zidani most—Zagreb z odcepom do Karlovca in Siska) ter progo Pragersko—Kotoriba—Velika Kaniža—Budimpešta. Kupni znesek je bil 100 milijonov goldinarjev avstrijske veljave in se je odplačeval v obrokih skozi več let.⁹

PRIPRAVE ZA GRADNJO PROGE PRAGERSKO—KOTORIBA

Za razumevanje predzgodovine proge Pragersko—Velika Kaniža—Budimpešta je potrebno, da poznamo razmere prvih treh dob v zgodovini edinstvenih dogodkov, ki so se dogajali v času od leta 1850 do 1860. Prav zato sem sestavil prednje odstavke in skušal orisati razmere, v katerih se je spočela zamisel in dogradila ta tako važna proga.

Prvo pobudo za gradnjo proge iz zahodne Madžarske preko Štajerske z zvezo v Špilju na glavno dvotirno progo Mürzzuschlag—Gradec—Celje, zgotovljeno 2. junija 1846, je dalo mesto Velika Kaniža že leta 1850. Mestni občinski odbor je sklenil sporazumom z okoliškimi naselji, da odstopijo v primeru, če bi tekla železnica iz mesta, vanj ali mimo njega, zastoj potreben svet za vse naprave. Razen tega so trgovci mestnega okrožja bili pripravljeni državi dobaviti les, opeko in še drug gradbeni material po najnižjih lastnih cenah. Marca 1853 je mesto predlagalo vladi, da se priključi nova železnica glavni progi v Špiljah preko Radgone, Murske Sobote in Lendave v Kanižo. Kjer koli bi speljali to zvezo, bi petični posestniki sledili zgledu mesta Kaniže in podprli gradnjo z vsemi sredstvi. To željo je vlada upoštevala v koncesijskem zakonu dne 14. septembra 1854. V načrtu obsežnega programa novih prog je bila predvidena tudi proga Velika Kaniža—Maribor. Ni trajalo dolgo in že se je pojavila družba z nalogo, da sporazumno s trgovskimi gremiji v Veliki Kaniži, Gradcu, Ptujem in Mariboru pospešuje gradnjo te proge in pridobiva mejaše bodoče železnice za izdatno podpiranje podjetja. Na sestanku vodečega odbora dne 26. in 27. avgusta 1855 v Gradcu so navzoči sklenili, da se trasira proga med Mariborom in Ptujem in ob obeh dravskih bregovih. Istočasno je trgovska in obrtna zbornica v Šopronju na Madžarskem priporočala, da se zvežeta mesti Šopronj in Velika Kaniža tako, kakor si jo je zamislila dunajsko-novomeška-šopronjska železniška družba. Spričo tega je ustanovilo 16. decembra istega leta pet ogrskih magnatov ustrezno železniško podjetje »Šopronj-Kaniža«. Toda predvidena zveza naj bi po mnenju zastopnika mesta Kamenec (Steinamanger) ne ostala lokalnega pomena, marveč ena glavnih prog, ki naj veže Dunaj preko Pečuha—Osijeka—Beograda s Carigradom. Prvotno je bila smer določena preko slovenske Štajerske. Vse se je navdušilo za to idejo. Izvoljen je bil 24-članski odbor z nalogo, da ustanovi akcijsko družbo, ki naj izvede ta načrt.

Prebivalstvo je z navdušenjem sprejelo ta projekt in zagotovilo vso pomoč. Razširjeni

ustanovni komite je pridobil za ta načrt dunajske, francoske in angleške kapitaliste, ki so nameravali po vsej južni in zahodni Ogrski zgraditi obsežno železniško omrežje.¹⁰

DRUŽBA

»CESARJA FRANCA JOZEFA ORIENTALNA ŽELEZNICA«

Do zdaj smo že dvakrat omenili koncesijski zakon. Nismo pa ga obravnavali in omenili njegove posledice za porast železniških prog. Državna blagajna je povsem omagala. Ta položaj so izrabili domači bogataši, prav posebno pa inozemske banke. Videli so potrebo in nujnost graditi železnice. Posamezne družbe so si izbirale tiste smeri in pota, ki so bila predvidoma najbolj rentabilna. Državni aparat se je obvezal že začete proge dokončati, graditi pa le tiste, za katere se ne bi potegovali privatniki.

Leta 1850 ustanovljena »permanentna centralna utrditvena komisija« je razglasila dne 10. nov. 1854 v uradnem listu načrt za gradnjo železniškega omrežja v dolžini ca. 10.000 kilometrov na območju cele monarhije. V tem omrežju so predvideli 3 glavne proge v smeri zahod-vzhod in enako število istega ranga smeri jug-sever. Vsaka linija bi morala povezati na svoji poti ne samo najvažnejša mesta, marveč tudi druge sosedne kraje. Načrt naj bi uresničili v 20 letih, gradbenih stroškov so predvideli ca. 400 milijonov goldinarjev, ki naj bi jih nudili privatniki. Tem je država zajamčila razne ugodnosti, predvsem pri nabavah gradbenih sredstev iz inozemstva.

Ker je ta program važen tudi za nas, hočem naštetati le tiste projekte, ki se tičejo naše zemlje. Med drugimi projekti so tile:

Velika Kaniža—Maribor,

Sv. Peter na Krasu (Pivka)—Reka,

Celovec—Maribor,

Celovec—Beljak—Videm (Udine) in

Velika Kaniža—Zagreb.¹¹

Trdi se, da je celotni načrt sestavil znani graditelj naših železnic ing. Ghega.¹²

Na podlagi tega razglasa so se začele zbirati razne bogate družbe z rodoljubnimi navedbami. Družba, ki se je zanimala za našo jubilancko, se je imenovala po namenu in smeri, kakor smo jo imenovali v odstavkovem naslovu.

KONCESIJA IN VARIANTE

Člani ustanovnega komiteja za jubilejno progo, ki ga je sestavljalo 41 grofov, baronov in kapitalistov mnogih narodnosti, so sprejeli od viteza Toggenburga, takratnega ministra za trgovino, obrt in javna dela, od cesarja podpisano odredbo št. 3226 z dne 26. avgusta 1856, ki jim da dokončno in trajno

dovoljenje za gradnjo in obratno opravljanje tehle prog:

a) Dunaj—Šopronj—Velika Kaniža—Osijek;

b) Uj—Szöny—Stuhlweissenburg—Osijek;

c) Budimpešta—Velika Kaniža s priključkom na glavno progo v Poljčanah;

č) Osijek—Zemum.

Ako bi pod a) in b) navedeni progi ne šli skozi Pečuh, potem bi se morala graditi posebna stranska proga, ki bi dosegla ta cilj. Družba je bila oproščena plačevanja polovice carine za material, ki bi prihajal za potrebe gradnje in obrata koncesioniranih prog.¹³

Dne 8. oktobra 1856 je cesar potrdil novo koncesijsko listino imensko spremenjeni in številčno zmanjšani družbi za gradnjo istih prog. Koncesija je veljala za dobo 90 let pričnši s 1. januarjem 1862. Z njo je država garantirala 5,2 % za obresti in amortizacijo faktično porabljenega kapitala, ki pa ne sme presegati vsote 100 milijonov goldinarjev. Vse koncesionirane proge morajo biti gotove v desetih letih.¹⁴

Družbeni statuti so veljali od 14. februarja 1856 dalje. Za pridobitev potrebnega kapitala je bilo dovoljeno izdati za 60 milijonov delnic in zadolžnic.

Za vodjo je družba določila strokovnjaka, ki je glede na obsežnost načrta, razpolaganje denarnih sredstev in tehničnih pripomočkov predlagal, naj bi se istočasno ne gradile vse proge, marveč le posamezne, ki bi imele takoj zvezo z že obstoječimi železnicami in s tem tudi že večje dohodke. V tem smislu je bilo zaprošeno, da se koncesija redigira.¹⁵

Trdi se pa tudi, da je bila družba le špekulativna korporacija, ki ni bila nikdar delniška, niti ni bila kdaj ustanovljena in ni imela nikakršne delniške glavnice. Ves inventar je sestavljalo nekaj kosov pohištva, raznih risb in načrtov ter neplasiliranih tiskanih delnic. Vse to »veliko« premoženje je prevzela južna železnica po sporazumu z dne 11. januarja 1858 za neznano ceno.¹⁶

V dobi 1856—1857 so gradbeniki trasirali proge v že dogovorjenih trasah. Le pri prvotno določeni liniji Maribor—Kaniža, ki naj bi imela priključek v Poljčanah, so ji določili kot izhodno točko v postaji Pragersko. Med Mariborom in Ptujem naj se eventualno gradi posebna proga.¹⁷ Te obveznosti je bila družba bodoče južne železnice kot pravna naslednica koroške proge oproščena in na podlagi koncesijske listine z dne 23. septembra 1859, ko je prevzela velik del na jugu in zahodu obstoječih državnih prog. Pač pa je družba privolila v tarifno olajšavo s tem, da je bila osnova v vsakem primeru le direkt-

na razdalja med Mariborom in Ptujem, čeprav so vlaki vozili na ovinku preko Pragerskega.¹⁸

Avstrijski polom v Italiji je tudi na južno železnico slabo vplival. Na mirovni konferenci leta 1866 je utemeljevala svoje želje in se ji je tudi posrečilo doseči izbris obveznosti za gradnjo stranskega krila iz Ptuja v Maribor. Kot odškodnino se je zavezala računati tarifo po zračni črti, kajti razdalja te relacije via Pragersko znaša 36 km, medtem ko je zračna pot za 11 km krajša. Ta razlika je vplivala tudi na kilometražo za vse vzhodno od Ptuja ležeče edince ter je veljala do 1. oktobra 1925, ko naša jugoslovanska železniška uprava ni bila več vezana na dogovore in obveznosti bivše južne železnice.

Obstoječa ugodnost ni odtehtala zamudnega odklona preko Pragerskega. Že leta 1869 se je v Mariboru osnoval odbor z nalogo, da se zgradi med Mariborom in Ptujem neposredna železniška zveza. Aprila istega leta je vlada obvestila mariborski občinski odbor, da sta Janez Todain in Henry Francis Hewitt prosila za dovoljenje za tehnična predhodna dela bodoče železnice. Trgovinsko ministrstvo je z odlokom od 1. aprila 1869 prosilcema v smislu železniškega koncesijskega zakona z dne 14. septembra 1854 dovolilo šestmesečno trasiranje, a s pogojem, da po eventualni dograditvi proge pripada južni železnici po obstoječih dogovorih pravica za njen obrat, ker se na dveh koncih priključi na njene obstoječe proge (Maribor in Ptuj). Podvig prej omenjenih prosilcev je rodil prvi uspeh. Mariborski odbor je pričakoval rešitev vloge in odobrenje načrta, ki sta bila že decembra 1869 predložena resornemu ministru. Kot začetna točka 2,5 milje (19 km) dolge proge je bilo 5 km južno od Maribora ležeče naselje Bohova s končno in priključno edinico med Kidričevim in Hajdino. Predvidenih je bilo 869.647 goldinarjev gradbenih stroškov.

Uprava južne železnice pa je hotela preprečiti uresničenje te zamisli. Leta 1871 je zaprosila pri odločujočem ministrstvu za dovoljenje trasirati zvezno železnico med postajo Rače in takrat odprtim izogibalščem in sedaj obstoječim postajališčem-nakladiščem Strnišče. Ta zveza bi predstavljala nekoliko daljšo, a vendar za 7,3 km krajšo pot kakor čez Pragersko. Toda to vse je bila potegavščina in naši potniki so se morali zadovoljiti z zveznim lokom, zgrajenim dne 20. marca 1872 na Pragerskem, ki skrajša razdaljo med Mariborom in Ptujem za 2 km, ako vlak ne vozi v prehodno edinico Pragersko.¹⁹

Svet, kjer naj bi tekla vzhodnoštajerska proga od ogrske meje do Ptuja, je podrobno

preiskal Amadeus Demartean. Na podlagi tega je bila leta 1857 trasa od ogrske meje do Ptuja odobrena.²⁰ S tem je propadla že prej omenjena zamisel mesta Velike Kaniže speljati progo proti Radgoni s priključkom v Špiljah.

Ko so Varaždinci zvedeli za ta načrt, so se potegovali, da bi proga tekla mimo bogatega in trgovsko razvitega njihovega mesta. Toda v tem primeru bi ostala proga ves čas od Ptuja dalje proti vzhodu na desnem bregu Drave ter nadaljevala pot pod Halozami mimo Borla in Zavrča po ravnini do Varaždina ter tekla mimo Perlaka, Kotoribe, Kereštura, do Velike Kaniže in dalje ob Blatnem jezeru do Budimpešte. Toda vpliv Velike Kaniže je bil odločnejši in odločilnejši tako, da se železnica tesno dotika Čakovca, Ormoža in Ptuja.²¹ Vendar moremo ugotoviti, da je manjkalo v Varaždinu sposobnih mož, pa tudi špekulantov, ki bi se zavzemali, da bi to mesto vključili v evropsko železniško omrežje. Paralela med Čakovcem in Varaždinom je govorila brezpogojno v prid položitve trase preko Varaždina. Terenskih težav na poti skozi Varaždin je bilo malo. Zato bi bilo treba zgraditi samo en most preko tega sektorja, medtem ko sta nastala v sedanji trasi dva. Z gradnjo mostu pri Zakanyju preko Drave je bil odvečen leseni most pri Drnju, ki je služil komaj 24 let (1870—1894). Razlike ne bi bilo nobene, toda vpliv Madžarov, posebno pa grofa Festetiča, veleposestnika v Medjimurju, je bil v absolutistični eri le premajhen. Izrastki Maceljske gore niso bili ovira. Vendar Varaždinci niso prerasli zagrebških mestnih očetov, ki niso hoteli dati svojih polj in travnikov, medtem ko je bil kolodvor za druge predaleč zunaj mesta.²²

Takoj po dovršenih pregledih terena so pričeli leta 1857 odkupovati potrebna zemljišča. Veleposestniki in občine so držali besedo in brezplačno odstopili za železniške potrebe odmerjeni svet. Trasa leži v ravnem in ugodnem terenu. Zamudna in dražja dela so bila obrežna zavarovanja pri Ormožu in mostova čez Dravo pri Ptuju in Muro vzhodno med našo obmejno postajo Kotoribo in Murskim Križiščem.

Dolgo vrsto kilometrov je dajala smer glavna rimska cesta, od katere se je odcepila med Humom in Presiko na desno še ena cesta, ki je šla od sedanjega središkega trga proti Čakovcu, kjer je pa najbrže krenila na levo in se nekje pri današnjem Murskem Središču, ob prehodu čez Muro združila s prvo; druga proga pa je nadaljevala po Medjimurju proti sedanji Kaniži v pokrajino Valerijo in dalje proti Osijeku. (Mursa.) Tej cesti po ravnem polju

je okoli Središča Drava deloma zatrla sled, deloma morda služi za podlago današnji veliki cesti. Imela pa je po priliki tisto smer kakor sedaj južna železnica do Kotoribe oziroma stranska proga od Čakovca proti Spodnji Lendavi.²⁴

ODLOČILNI DOGODKI PRED ZAČETKOM GRADNJE PROGE

Finančno stanje avstrijske uprave se je že toliko poslabšalo, da se je odločila prodati še poleg obeh tirolskih prog tudi dvotirno progo Dunaj—Trst z vsemi že dograjenimi priključnimi železnicami in komaj začeto progo Zidani most—Zagreb—Sisak z odcepom proti Karlovcu. To je bila že tretja prodajna oddaja prometnih naprav. Toda le pogojna, če prevzame vse proge samo ena družba, ki bi mogla izgraditi in končati omrežje v območju avstrijskih pokrajin na desnem bregu Donave. Zato je moralo takšno veliko podjetje pridobiti zase koncesijo družbe »Cesarja Franca Jožefa orientalna železnica« in »C. kr. priv. koroška proga«.

Finančni minister Bruck se je z vso vnemo prizadeval združiti razcepljena podjetja. Ta namera se mu je posrečila s podporo kapitalistov lombardijsko-benečanske družbe. Ustanovili so novo podjetje, v katerem so bili knez Ivan Adolf Schwarzenberg, Maks Egon Fürstenberg, zastopnik avstrijskega kreditnega zavoda za trgovino in obrt, A. S. pl. Rothschild v svojem in v imenu pariške in londonske hiše, Paulin Talabot in drugi. Navedeni konzorcij je bila osnova za pri nas do leta 1923 gospodujoče »Južne železnice«. Z družbo za koroško progo so se pogodili v septembru 1858; združitve z orientavno družbo pa se je posrečila po dolgih pogajanjih šele 10. novembra oziroma 11. decembra navedenega leta.²⁵

Zdaj šele je prevzela ustanovljena mednarodna družba, ki si je nadela do l. 1859 naslov ces. kr. priv. južno-državno-lombardijsko-benečansko in centralno-italijanska železniška družba vse navedene že zgrajene in še nedokončane proge. Poleg plačilnih pogojev je važno dejstvo, da se je družba obvezala zgraditi posamezne še načrtne in v gradnji nahajajoče se proge do obveznega termina. Za našo vzhodnoštajersko progo je bilo določeno leto 1861.²⁶

GRADNJA IN OTVORITEV NOVE ŽELEZNIŠKE PROGE

Že 1. maja 1857 je bila odrejena in aktivirana gradbena sekcija za ustvaritev c. kr. priv. ces. Franca Jožefa orientalne železnice v mestu Ptuj, čeprav sta se trgovinski minister in najvišja vojna komanda sporazu-

mela šele 1. novembra istega leta za gradnjo proge Velika Kaniža preko Ptuja z zvezo na obstoječo glavno progo. Spričo tega srečamo prvič obhodno komisijo dne 27. novembra v predmestju Kaniže pod vodstvom komisarja mariborskega okrožja Stefana Klom-schitza. Priprave so že toliko napredovale, da je bila dne 17. decembra zasajena prva lopata v neposredni okolici Ptuja nasproti bivšim opekarnam ob cesti Ptuj—Ljutomer. Istega dne je bilo odločeno, da se spoji nova proga z obstoječo dvotirno progo v Pragerskem namesto v Mariboru oziroma v Poljčanah.²⁷

Linijo bodoče proge so razdelili v tri gradbene sekcije, medtem ko je gradilo most pri Studenčicah poleg Ptuja in tudi oba mosta čez Muro na današnji državni meji podjetje Higersperger, Jochem in Kofler. Vsa dela na celem poteku pa je nadziral inšpektor Asimont s sedežem v Ptuj.

Gradbena sekcija Ptuj je obsegala progo Pragersko—Trgovišče pri Veliki Nedelji v dolžini 109.210 čevljev = 18.201 $\frac{1}{4}$ sežnja (1,9 m). Vodil jo je sekcijski inženir, ptujski rojak Thommen.

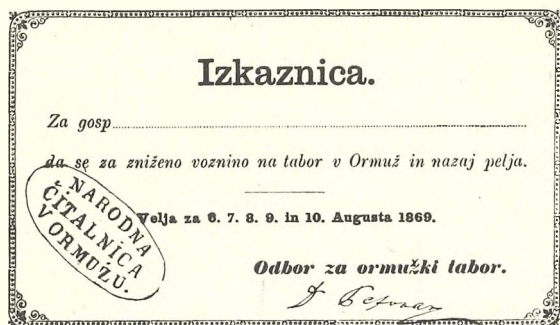
Prvo sekcijo so razdelili v tri delnice s takim obsegom:

1. Območje Pragersko—Breg pri Ptuj v dolžini 8.718,3 sežnja, ki jo je gradilo podjetje Detsi in Schwarz za 154.568 fl 10 kr. V postaji Pragersko so načrtovali poslopje z enim peronom in okretnico. Zemeljska dela in visoke stavbe je prevzelo podjetje Fröhlich za 12.783 fl 4 kr. Kasneje so še dogradili postajno zgradbo, vodno postajo, skladišče in remizo na celotni površini 16 oralov. Stroški so znašali 80.000 fl. Na tej delnici je načrtno zgradila 11 čuvajnic firma Kohl in Pfeffer za 22.970 fl.

2. Mostovi preko Studenčice na 16 kozah v predmestju Breg—Kaniža pri Ptuj levo potoka in nasip v dolžini 316,7 sežnja s 352.901,30 fl stroškov. Vsak posamezen mostič je bil 500 čevljev dolg in tehtal 500 starih stotov. Most čez Dravo meri 750 čevljev v teži 7.000 stotov. Mostovi so bili zgrajeni po amerikanskem sistemu. Gornji ustroj na tej delnici je izvršila tvrdka Siegel in Matensen. Oba mostova in nasip so stali 716.835 fl 30 kr.

3. Ta delnica je obsegala svet od Kaniže pri Ptuj do Trgovišča pri Veliki Nedelji 9.166,7 sežnja. Gradnjo je prevzelo podjetje Bistak in Fröhlich za 499.217 fl 21 kr.

V tej delnici je najvažnejša edinica Ptuj, ki je stala na površini 18 oralov. Visoke gradbe je postavilo podjetje Wenzel in Baumann za 164.075 fl 44 kr. Obstajalo je postajno poslopje, vodna postaja, remiza z okret-

nico, vozovna kolnica, skladišče, 2 čuvajnici in delavnica. Ta pa je bila dokaj majhna, komaj s štirinimi delavci, kakor nam poročajo viri.²⁸

Postaja Moškanjci je bila edinica tretjega reda analogno kakor edinicici Središče in Kraljevec—Prelog. V postajah so predvidevali le postajno poslopje in skladišče z gradbenimi stroški 16.463 fl 37 kr.

Na tej delnici je bilo zgrajenih 11 čuvajnic po podjetju Kohl in Pfeffer z 22.970 fl izdatki.

Celotni gradbeni stroški vseh treh delnic so znašali 499.217 fl 21 kr.

Druga gradbena sekcija je imela svoj sedež v Ormožu in jo je vodil vitez Fichtenau-Pongratz. Razdeljena je bila v dve delnici: Trgovišče—Pušenci v dolžini 3500 sežnjev in Pušenci—Kraljevec. Gradbeni stroški v prvi delnici so bili visoki, to je 45.454 fl zaradi obsežnih varnostnih obrežnih naprav ob Dravi pri Ormožu ter zaradi priprav za eventualno dvotirno progo. Druga delnica je bila 19.733,3 sežnja dolga ter je zahtevala 130.328,17 fl izdatkov. Gradilo jo je podjetje Manche in Wachsmann.

V tej sekciji imamo postajo Ormož kot edinico drugega razreda, ki jo je zgradila tvrdka Wenzel in Baumann za 26.854 fl 58 kr. Poleg postajnega poslopja je bila še vodna postaja, skladišče in čuvajnica. Tej edinicici sledi postaja v Središču, ki smo jo že omenili. Zgradila sta jo podjetnika Kohl in Pfeffer za 10.420 fl 14 kr. Viri navajajo še visoko stavbo: postajno zgradbo in eno čuvajnico. V to sekcijo je spadala še postaja prvega razreda Čakovec, kjer so bile poleg postajnega poslopja še tele visoke zgradbe: vodna postaja, skladišče, okretnica in čuvajnica. Vse te naprave je zgradilo isto podjetje kakor edinico Ormož za 40.762 fl 57 kr.

Tretja in zadnja sekcija je obsegala progo Kraljevec—Kotoriba, ki jo je zgradilo podjetje Kuna in Adler za 139.589,4 fl. Poleg te delnice omenjajo viri delnico s prvim mostom preko Mure v dolžini 466,7 sežnja. Zemeljska dela in postavljanje opornikov je

prevzela tvrdka, ki smo jo srečali pri gradnji ptujskega mosta. Stroški so znašali 138.749 fl. Montažo pa je oskrbel podjetnik Pick. Most je bil 6.116 starih stotov težak. Izdatki za oba mosta pa so znašali 258.749 fl. Pripravljanje spodnjega in gornjega stroja za to delnico je stalo 133.132,27 fl; za progo Kotoriba—Velika Kaniža, ki jo je gradila firma Tafler, pa 187.499,44 fl. Po podatkih je stala proga 14 in pol milijona goldinarjev oziroma 10.500 forintov po milji.

Tu bi omenili postajo Kraljevec kot edinico tretjega razreda s postajnim poslopjem in eno čuvajnico. Stroški so zabeleženi z 10.420 fl 14 kr. Od Trgovišča dalje pa do semkaj je bilo zgrajenih 22 čuvajnic, ki so stale 34.299 fl 33 kr. Vse te visoke stavbe je zgradila tvrdka Kohl in Pfeffer. Med Kraljevcem in Kotoribo nahajamo še 8 čuvajniških postojank, ki jih je gradilo podjetje Kuna in Adler za 13.154 fl 30 kr. Kot zadnjo edinico na jugoslovanski strani nahajamo postajo Kotoriba kot edinico drugega razreda. Gradbeni stroški so cenjeni na 28.629,45 forintov. Postajno ime takrat ni zvenelo po madžarskem jeziku Kotor—Also—Domboru, marveč Kottorie.²⁹

650.000 starih stotov tračnic so dobavili iz Anglije za neverjetno nizko ceno 6,50 fl za stari cent na mestu uporabe. Tako nizko ceno je narekovala gospodarska kriza, ki jo je družba izrabila.³⁰

Gradbena dela so spričo ugodnega terena tako hitro napredovala, da je bila 8. marca 1860 že prva komisijska vožnja iz Ptuja v Veliko Kanižo in nazaj do Pragerskega s povratkom do Ptuja v petih in pol urah. Za naslednji mesec je bila napovedana revizijska vožnja od začetka do konca proge v navzočnosti ogrskih prvakov. Ker ni bilo nobenih ovir, so določili kot otvoritveni dan 24. april 1860. Pričakovali so, da bo pri otvoritvi tudi sam cesar. Ob navzočnosti civilnih, vojaških in cerkvenih dostojanstvenikov iz Čakovca in Velike Kaniže je vozil poseben otvoritveni vlak.

Zaostala pa so gradbena dela na teritoriju ogrske kraljevine. Šele 19. marca 1861 je prispel vlak z Dunaja za preizkus proge med Pragerskim in Budimpešto. Tako je bila vsa proga odprta za javni promet od 1. aprila 1861 dalje. S tem dnevom je bila predana važna mednarodna proga javnemu prometu.³¹

OPOMBE

1. Hundert Jahre österreichischer Wirtschaftsentwicklung 1848/49 str. 546. — 2. Geschichte der Eisenbahnen der österr. ung. Monarchie, 1. zv., I. del, str. 195. — 3. Ibidem, str. 314. — 4. Ibidem, pod točko 1. — 5. Handbuch der Gesch. Österreichs und seiner Nachbarländer Böhmen, Ungarn, Karl, Mathilde Uhlirz, Graz—Wien—Leipzig, II. Band, 2. Teil,

1848/1914, str. 751–756. — Gesch. der Eisenbahnen der öst. ung. Monarchie, 1. zv., I. del, str. 317. — 6. Sammlung der die Concession und die Constituierung der k. k. priv. Südbahngesellschaft betreffenden Urkunden, Wien 1900. — 7. Gesch. der Eisenbahnen der öst. ung. Monarchie, 1. zv., I. del, str. 321–326. — 8. Ibidem, str. 326–330. — 9. Sammlung der die Concession und die Constituierung ... str. 5–8. — 10. Geschichte der Eisenbahnen ... str. 360, 350 in 351–352. — 11. Ibidem, str. 315–316. — 12. Dr. V. Sarabon: Svetovni promet, Čas VI/1915. — 13. Sammlung ... str. 60–62. — 14. Ibidem, str. 64–74, 152–153. — 15. Geschichte der Eisenbahnen ... str. 232–235. — 16. Jos. Gorničič-Brdovacki: Razvitak željeznica u Hrvatskoj do 1918. godine. Zagreb 1952, str. 168–170. — 17. Geschichte der Eisenbahnen ... str. 334. — 18. Ibidem, str. 432. — 19. Jutro, št. 295,

1957. — 20. Geschichte der Eisenbahnen ... 334. — 21. DAS, spis Trgovske obrtne zbornice v Ljubljani 1855, št. 491, fasc 1/1855-5. — 22. Jos. Gorničič-Brdovacki: Razvitak željeznica, str. 181. — 23. Geschichte der Eisenbahnen ... str. 334. — 24. Prof. Franc Kovačič: Trg Središče; Maribor 1910, str. 81. — 25. Geschichte der Eisenbahnen ... str. 357, 340, 341. — Sammlung ... str. 112. — 26. Geschichte der Eisenbahnen ... str. 339. — 27. Kronika mesta Ptuj 1857–1887. Mestni arhiv ptujski, 28. Die Eisenbahnen der öst. ungr. Monarchie und ihr Betrieb im Jahre 1869. — 29. Ferd. Raisp: Graz 1862 — Erinnerungen an die Orient-Eisenbahn von Pragerhof bis Gross-Kanitscha mit Rücksicht auf eine Zweigbahn von Pettau nah Marburg. — 30. Geschichte der Eisenbahnen, str. 334. — 31. Kronika mesta Ptuj 1857–1887.

STAVBNI RAZVOJ GRUBERJEVE PALAČE V LJUBLJANI

JUSA SERAJNIK-VAVKEN

Gruberjeva palača, ena najlepših pozno-baročnih arhitektur v Ljubljani, je po svoji arhitektonski in likovni vrednosti tako pomembna, da zahteva posebno študijo. Zlasti je neznana njena stavbna zgodovina, ki obsega razjasnitev urbanistične lokacije, funkcionalne zasnove stavbe s posebnim ozirom na določitev prvotnega jedra, faz gradnje in stilne opredelitve.

Stavba leži v območju Stare Ljubljane v predelu Starega trga. Severna fasada je obrnjena proti Levstikovemu trgu (bivši trg Sv. Jakoba). Zahodna fasada z glavnim vhodom pa leži ob Zvezdarski ulici (slika št. 1). Stavba ne stoji samostojno, na vzhodni strani se ji v enaki etažni višini priključuje poslopje tako imenovane »Virantove hiše«; ta je povezana v ostrem kotu z zgradbo, ki teče ob Rožni ulici in se s svojim južnim zaključkom ponovno v ostrem kotu priključuje na pritlično poslopje delavniških obratov poštne direkcije; ti leže ob Zvezdarski ulici in se naslanjajo na južni požarni zid Gruberjeve palače (slika št. 2).

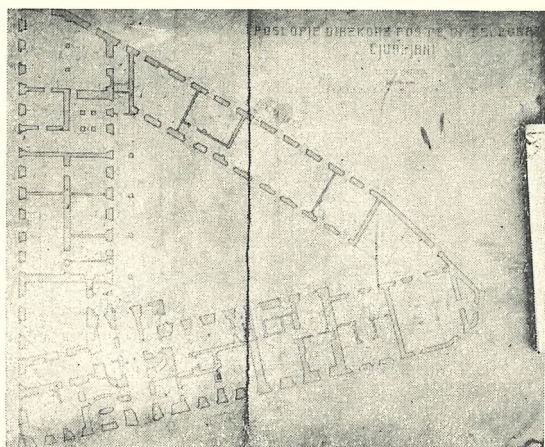
Gruberjeva stavba je dvonadstropna, na šentjakobski strani šestosna, proti Zvezdarski ulici pa štirinajstosna z glavnim portalom. Pritličje je rustikalno z vodoravno potekajočimi fugami in košarasto zaključnimi okni. V nadstropjih so okenske odprtine pravokotne; v I. nadstropju poudarjene z nadstreški, ki se v sredi dvokapno zalomijo in pod odkapno polico v višini parapeta, s

festoni, visečimi na obročih. V II. nadstropju so polkrožni nadstreški, namesto festonov pa je obešena draperija. Vzhodna dvoriščna fasada je sedemosna z enosnim ostankom po priključku »Virantove hiše« zazidanega prvotnega rizalita (slika št. 3). Dekorativni elementi in forme oken na tej fasadi so enaki onim na zahodni in severni fasadi, razen košarasto zaključenih oken v II. nadstropju, na ostanku rizalita, ki ni zazidan s priključkom »Virantove hiše« (slika št. 3). Streha je dvokapna. Tlorisno sta Virantova in Gruberjeva hiša povezani. Virantova hiša ima trotramno stopnišče, Gruberjeva pa ima dvoje stopnišč: štukirano eliptično, ki leži levo od vhodne veže in drugo trotramno, ležeče v južnem delu stavbe. Prostori so nanizani ob dvoriščni in ob cestni strani, so prehodni in razen veže v pritličju ter komunikacijskega prehoda ob ovalnem stopnišču brez hodnikov. V I. nadstropju je ob cestni strani kapela.

Kot že omenjeno, je bila stavbna zgodovina Gruberjeve palače nepojasnjena. Vrhovec jo omenja v opisu Ljubljane kot stavbo, ki je nastala po letu 1774 na pogorišču bivšega jezuitskega kolegija.¹ Radics, ki se je obširneje o njej razpisal,² pravi, da je bila sezidana v drugi polovici XVIII. stoletja med leti 1775 in 1782; kot mesto, kjer je bila sezidana, prav tako postavlja pogorišče. Obe ma se je kot tretji pridružil Fabjančič, ki prav tako smatra za čas nastanka dobo po požaru. To je podkrepil s kupno pogodbo od 30. marca 1775, po kateri je »abbé Gabrijel Gruber kupil prostor, kjer je prej stalo semenišče ter del samostanskega stavbišča in sezidal tam hišo za mehanične in hidravlične študije«.³ Vsi omenjeni avtorji so torej vzeli kot letnico post quem leto 1774 in za mesto nastanka postavljali pogorišče. Ta misel se je ponavljala tudi v raznih Gruberjevih biogra-

Sl. 1. Gruberjeva palača — zahodna fasada

Sl. 2. Tloris stavbnega kompleksa med Rožno in Zvezdarsko ulico ter Lestvikovim trgom

fijah.⁴ Ker stvari verjetno niso podrobno raziskovali in ker je znano, da je požar upepelil jezuitske stavbe, je bila misel, da je Gruber zidal na pogorišču, zelo privlačna. V zvezi s proučevanjem razvoja obrtnega šolstva v Ljubljani je Gruberjevo hišo omenil tudi Slokar,⁵ ki je prvi navedel leto 1773 kot leto začetka gradnje. S tem je izrekel dvom o zgoraj navedenih podatkih. Same stavbne zgodovine pa ni pojasnil niti proučeval.

Ob naši proučitvi arhivalnih virov, primerjave načrtov mesta iz različnih obdobij, podrobnega študija stavbe in stilne analize smo prišli do novih zaključkov, ki pojasnjujejo stavbno zgodovino in dajejo v še neresenih vprašanjih podlago za nadaljnje proučevanje. Te ugotovitve so: utrditev leta začetka gradnje, pojasnitev urbanističnih faktorjev, ki so vplivali na razvoj stavbe in izločitev prvotnega jedra stavbe.

URBANISTIČNI POLOŽAJ

Opis urbanistične situacije do začetka gradnje

Ob proučevanju stavbne zgodovine Gruberjeve palače nas v prvi vrsti zanima njena lokacija in urbanistični »ambient« predela, seveda predvsem v času zidave. Tako skušamo ugotoviti najprej vse tiste urbanistične značilnosti, ki so vplivale najprej na zasnovo, nato na gradnjo in kot končni rezultat dale sedanjo podobo stavbe. To je tembolj upravičeno, ker vemo, da leži stavba na področju Stare Ljubljane in bi pomagala njena točna določitev odkriti ev. srednjeveške osnove, ki jih imajo z redkimi izjemami skoraj vse predpotresne stavbe v tem območju.

Žal predel oziroma točneje trikot med Gornjim trgom, Zvezdarsko in Rožno ulico ni

raziskan in rekonstruiran do časa, ko moremo iz ohranjenega in obstoječega slikovnega materiala (Pieroni, Valvasor) razbrati položaj stavbnih kompleksov. Vemo namreč, da je celoten kompleks trikota po prihodu jezuitov 1596. leta in postavitvi samostana ter cerkve okoli leta 1600⁶ spremenil svojo zunanjo podobo.⁷ Ker pa proučevanje Gruberjeve stavbe ni v neposredni zvezi z urbanistično situacijo predela pred prihodom jezuitov ter nemajhen obseg problema, ki bi zahteval raziskovanje zase, skušamo tu le v grobem podati stanje pred letom 1600, to je do prihoda jezuitov.

Prostor v trikotniku naj bi bil pozidan⁸ ob vseh treh komunikacijah z vencem hiš, ki so ležale v stavbni liniji; ta se nam je ohranila tudi v prikazih mesta (Pieroni, slika št. 4). Te linije so vijugaste, nastale iz počasne organske rasti stavb, a so se ohranile v skladu z izredno trdoživostjo meja stavbnih parcel. Predel med Rožno in Hrenovo ulico, ki je mlajša tvorba, se je moral nasloniti na nek stavbni kompleks v trikotu, ki je moral teči vzporedno še danes ohranjenemu kompleksu vzhodno od Rožne ulice. Poleg že omenjenega arhivalnega vira,⁹ ki nam govori o 30 hišah, stoječih na tem prostoru, lahko ugotovimo, da tudi sicer ni mogel obstajati trg in s tem nezazidano področje, ker je bila dragocenost mestnega oziroma tržnega prostora prevelika, da bi si ga moglo mesto privoščiti (če bi zanj imelo sploh kak večji pomen, zlasti še glede na obrobni položaj predela).

Pieronijev načrt (slika št. 4), najstarejši znani talni načrt Ljubljane iz srede XVII. stoletja, nam kaže situacijo jezuitskega samostana in novo zgrajeno cerkev. Samostan je očitno naslonjen z zahodnim traktom na staro stavbno linijo. S pravokotno zasnovano obliko je nekako vsiljen v rahlo vijugasto raščeno stavbno linijo okolice. Skoraj zakonita prilagodljivost stari parcelaciji tu od-

Sl. 3. Gruberjeva palača — vzhodna dvoriščna fasada

pove, kar je razumljivo zaradi združene posesti, ki jo ima jezuitski red.

Stierov načrt iz srede XVII. stoletja nam o situaciji okoli cerkve sv. Jakoba ne pove dosti več. Kronološko sledi kot slikovna dokumentacija Valvasorjev grafični prikaz Ljubljane (slika št. 5), ki kaže ob cerkvi sv. Jakoba jezuitski samostan v risbi podan nekoliko pretirano, saj stavbna gmota poslopja očitno izstopa iz svoje okolice. Desno od jezuitskega samostana (t. j. proti jugu) je narisana vrt, omejen z zidom na zahodni in južni strani. Ob južni strani je tesno naslonjen na stavbo, ki je domnevno jezuitski seminar. To stavbo nakazuje Gruberjeva skica (slika št. 6), o kateri bomo obširneje razpravljali kasneje. Gruberjeva skica je nastala več kot 160 let po Valvasorjevem prikazu in ne bi bilo nujno, da bi prikazovala enak položaj kot Valvasor ter isto stavbo. Da pa je bila stavba (ali vsaj njena lokacija), ki jo Valvasor kaže ob južnem delu zidu jezuitskega vrta, res seminar, lahko razberemo iz podatka, ki ga daje Fabjančičev rokop. zapisek¹⁰ o hišah na Virantovem vrtu in na podlagi katerega lahko rekonstruiramo položaj predela (skica št. 7). Iz primerjave med rekonstrukcijo in Valvasorjevo risbo pa ugotovimo, da stavba št. 67 (ki je postala tako imenovani seminar, »das neu erbaute seminarium«, že leta 1632, torej pred Valvasorjevim prikazom) sovпада s hišo, ki ima v Valvasorjevi skici povezavo s hodnikom z nasproti stoječo stavbo. Ker ime »das neu erbaute seminarium« kaže na obstoj že starejše, a po namenu enake stavbe in, ker je težko verjeti, da bi novi seminar imel povezavo s hišo, ki bi imela drug namen, lahko označimo torej to nasproti novemu seminarju stoječo stavbo kot stari seminar.

Poslednjo situacijo obravnavanega področja pred zidavo Gruberjeve palače nam

Sl. 4. Pieronijev tloris Ljubljane, sred. XVII. stol. (MALj)

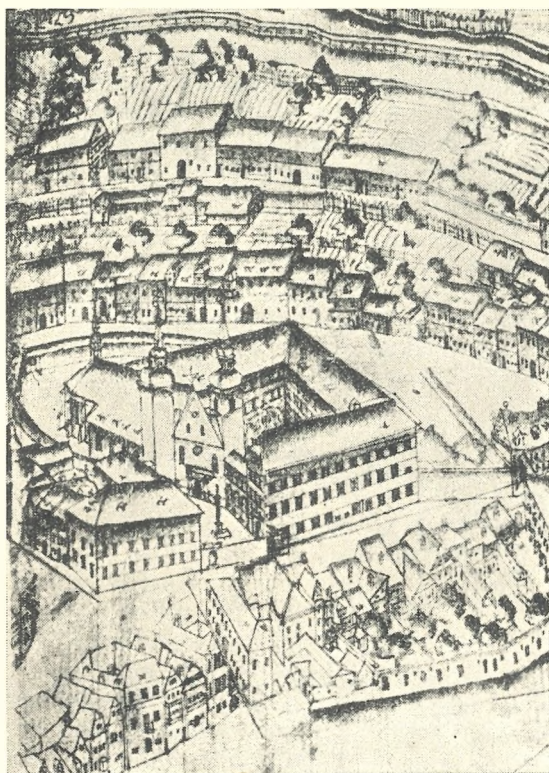
kaže Vrhovčev načrt iz leta 1745 — rekonstrukcija. Očitno je narejen po Valvasorjevi predlogi. Ni dosleden in v predelu, ki nas zanima, tudi ne točen.

POLOŽAJ OB ZACETKU GRADNJE

Po tem pregledu slikovnega materiala, ki obravnava čas pred zidavo Gruberjeve palače, lahko preidemo na vprašanje, kje je stavba stala glede na stari seminar in kolegij. To vprašanje je toliko bolj upravičeno, ker smo z dokončno pojasnitvijo o začetku gradnje Gruberjeve palače ugotovili, da je ta nastala v času, ko je jezuitski samostan še obstajal, to je pred velikim požarom 28. junija 1774¹¹ in ki je prizadel večji del hiš, med drugimi tudi samostan in oba seminarja.¹²

O začetku gradnje jasno govori dvorni dekret z dne 15. januarja 1773,¹³ s katerim se Gruberju odobri vsota 2.000 gld za začetek gradnje za hidravlično in mehanično šolo pod pogojem, da bo stavba v dveh letih dokončana in da se v primeru odkupa od kupne cene odbije vsota 2.000 gld. Ta pojasnitev je toliko bolj pomembna, ker se je do sedaj (Vrhovec, Radics, Fabjančič)¹⁴ navajalo kot začetek gradnje leto 1774, to je čas po požaru.

Drugi, še važnejši vir je komisijski protokol z dne 12. junija 1773,¹⁵ ki ni pomemben samo zato, ker nam pojasnjuje začetek gradnje v letu 1773, temveč tudi s tem, da nam odkrije situacijo Gruberjeve palače z opisom in skromno črtno skico (slika št. 6). Iz skice in zapisnika je razvidno, da je Gruber zidal svojo palačo med kolegijem in seminarjem. Pri tej gradnji je stavbo pomaknil nekoliko ven iz linije obeh krajnih stavb. Mestni magistrat je zato ukazal ustaviti gradnjo. Iz spora, ki je temu sledil med mestnim magistratom in jezuiti oziroma Gruberjem, je razvidno, da je magistrat motil ven štrleči zid, ker je s tem ulica postala preozka »in bi bilo zato ob nevarnosti požara težko priti zraven z brizgalnami in orodjem«, sosede pa je motilo, ker je ulica postala pretemna. (Razumeti moramo, da so bile ob začetku gradnje nasproti stoječe hiše.) Pri tem ga je najbolj motil zid oziroma vogal stavbe pri kolegiju, ki je gledal iz ravnine kolegijskega zidu v temelju za 9 col (približno 47 cm),¹⁶ medtem ko ga zid pri seminarju, ki je molel ven le za 3 cole (15,5 cm), ni motil. Gruber je odgovoril, da bi moralo biti magistratu, ki je gradnjo oviral in končno ustavil, znano, da »je gradnja dovoljena od najvišje oblasti in od deželnega mesta in se je tudi polaganje

Sl. 5. Valvasor: Sv. Jakoba cerkev in jezuitski kolegij ok. 1669 (po knjigi Stelè, Valvasorjeva Ljubljana)

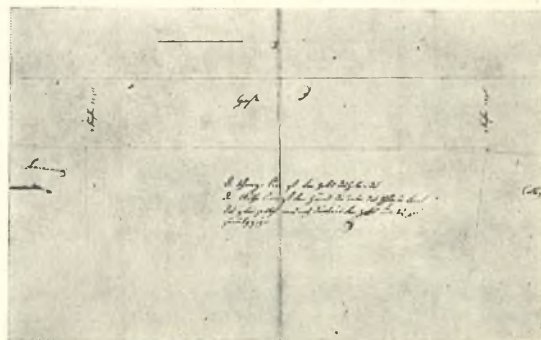
temeljnega kamna izvršilo z vsemi potrebnimi navadnimi javnimi ceremonijami«. Prav tako je obrazložil položaj glede na širino ulice s tem, ko navaja, »da gleda temelj nove stavbe pri kolegiju res 9 col ven«, toda od tega se zasujejo 3 cole (15,6 cm), kar pomeni odstavek, ki ga ima peta temelja in ki pride pod pločnik. Pri seminarju je situacija še ugodnejša, saj gleda temelj ven le 3 cole (15,6 cm) in se od tega zasuje 1 cola (5,2 cm). Tako gleda stavba v severnem delu pri kolegiju ven samo 6 col (31,2 cm), toda še to le v višini podzidka, ki je eno in pol cole izbočen od ostalega zidu. Sam pravi, da prilaga obširen načrt in navaja tudi širino ulice: pri kolegiju 3 klaftre 24 col in pri seminarju: 3 klaftre 15 col. To se popolnoma sklada s skico, ki je sicer brez naslova, in ni nobenega dvoma, da je pripadala omenjenemu protokolarnemu zapisniku.

Skica je izrisana na 30 × 40 cm velikem formatu, črtno in dvobarvno: »črna črta je od podzidka poslopja, rdeča je od temelja, ki pride pod pločnik. Poslopje je nazaj potegnjeno od podzidka 2 in $\frac{1}{2}$ cole«. ¹⁷ Opis je Gruber zaključil z izjavo, »da cesta ni bila skoraj nič zožena, sicer pa bi moral v nasprotnem primeru spremeniti načrt poslopja in mu dati zaokroženo obliko«.

Zakaj je Gruber zidal svojo stavbo izven linije kolegija in seminarja, je težko pojasniti. Verjetno tega ni napravil iz arhitektonsko-kompozicijskih razlogov. Možno je, da je bil glavni razlog za to stari vrtni zid, ki se tudi omenja v zapisniku in ki je molel ven za 10 col. Ta zid magistrata ni motil, ker najbrž ni bil visok, prav tako ne sosede, ker ni zmanjševal svetlobe nasproti stoječim stavbam. Gruber je verjetno v skladu s čim boljše in večjo izrabo talne površine silil ven na cesto in se tako postavil v linijo prejšnjega vrtnega zidu. O spremembi načrta po zaokroženi obliki, ki naj bi jo stavba dobila, če bi se odrekel ven štrlečim vogalom na obeh straneh, moremo sklepati, da so temelji in zidovi že stali in da bi bila možna korektura le v tem delu. Stavba je bila verjetno v času spora že tako daleč zgrajena, da se ni postavila zahteva, da se v celoti pomakne bolj noter (proti vrtu) in tudi Gruber ne govori o tej zahtevi. ¹⁸

Kljub najdbi zgoraj opisanega komisijskega protokola in pripadajoče črtne skice, ki tako z vso gotovostjo pojasnjujeta situacijo Gruberjeve palače, moremo priti do istega oziroma zelo podobnega zaključka tudi s primerjavo načrtov Pieronija, Valvasorja oz. Vrhovca, z načrti (slike št. 4, 8, 9), ki že podajajo Gruberjevo palačo.

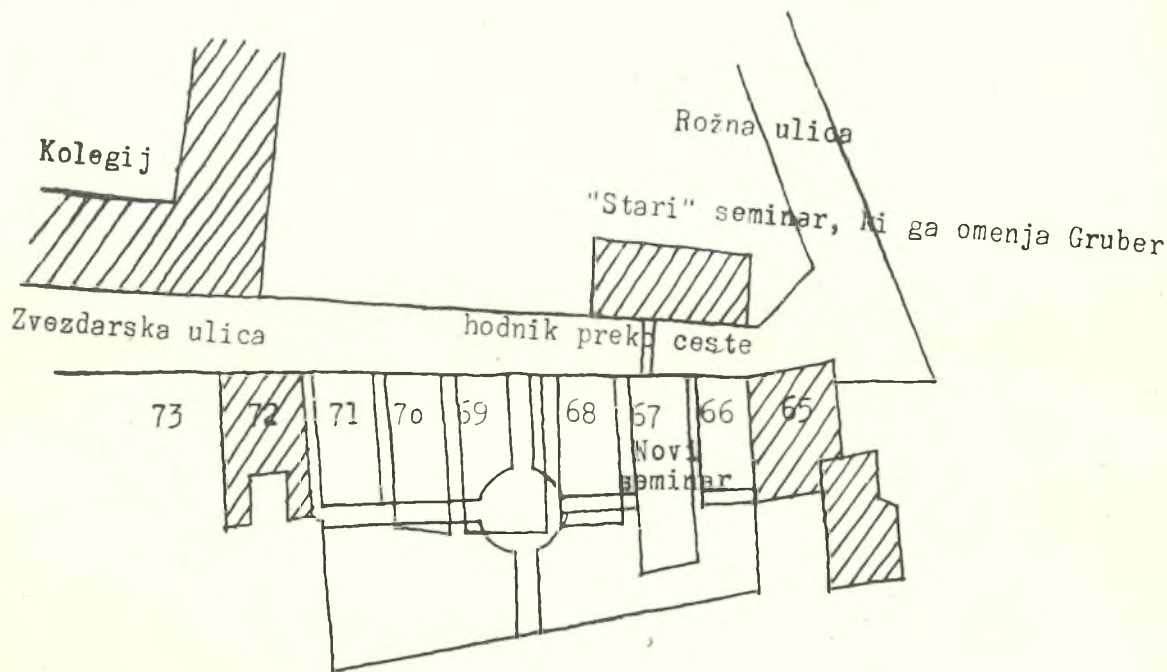
Vemo, da so načrti Pieronija, Stiera ali Vrhovca delani precej netočno in bi odpovedalo vsako preračunavanje v merilu, ker niti razmerja niti objekti niso zanesljivo podani. Kljub temu pa se zdi, da odnosi določenih stavbnih kompleksov niso docela napačno podani, zlasti če gre za orientacijo po tistih gradbenih elementih, katerih obstoj moremo ugotoviti še danes. V našem primeru gre za naključje primerjave južnega zunanjega zidu jezuitskega samostana z obzidjem na drugi strani Ljublanice ležečega mesta. Podaljšek linije obzidja čez Ljublanico se dobro pokriva z zunanjim južnim robom

Sl. 6. Gruberjeva situacijska skica mehaničnega in hidravličnega šolskega poslopja iz l. 1775 (DAS)

samostana po Pieronijevem, Stierovem ali Vrhovčevem načrtu in zdi se, da tega merilec kljub enostavnosti primerjave ni mogel zanemariti. Pogled na sodoben načrt ali načrt iz druge četrtine XIX. stoletja, ko je podajanje načrtov postalo nedvomno točno, nam odkrije vpadanje severnega zunanjega dela

poročila deželni vladi z dne 12. junija 1773 razberemo, da je tu hotel postaviti erarično ladjedelnico, očitno pa zaradi denarnih ovir tega ni mogel uresničiti. Na pogorišču je imel spravljen les in ladje.²⁰ Ob prodaji pogorišča Hrenu je v pogodbi z dne 31. decembra 1783²¹ zahteval, »da ne sme kupec ali njegov

sl. 7. Rekonstrukcija hiš ob Zvezdarski ulici po Fabjančiču in Valvasorju. Gruberjev vrt, nastal iz pogorišča šestih hiš (št. 66, 67, 68, 69, 70, 71). Hiša št. 67 že leta 1632 seminar. Hiša št. 72, podrtá l. 1898, mejna hiša Gruberjevega vrta.

Gruberjeve palače v to podaljšano črto mestnega obzidja. Lahko napravimo zaključek, da je Gruber gradil tik ob jezuitskem samostanu. To je bilo pomembneje, ker tako zavrača vsako misel, da je Gruberjeva palača zidana na eventualnih osnovah jezuitskega samostana glede na možnost, da bi po požaru Gruber mogel načrt nekoliko spremeniti in del tega samostana vključiti v svojo stavbo.

Gruberjeva hiša je bila stavba v vrsti, v skladu z lokacijo med strnjeno obcestno zidavo in morda tudi s poudarkom funkcionalne povezave objektov jezuitskega reda in s tem šol, ki so jih v času zasnove in začetka gradnje jezuiti vodili.

SPREMEMBE OKOLJA PO ZGRADITVI GRUBERJEVE PALAČE

Po že omenjenem velikem požaru 28. junija 1774¹⁰ je bilo neposredno prizadeto okolje Gruberjeve hiše. Porušen je bil kolegij, prostor je ostal nezazidan in s tem dal osnovo današnjemu Levstikovemu trgu. Gruber je kupil pogorišče nasproti stoječih šestih hiš in ga spremenil v vrt. Iz Gruberjevega

naslednik graditi, temveč sme prostor uporabiti le za vrt«. To utemeljuje s tem, da se ne bi jemal mehanični hiši razgled in prost zrak. Vprašanje, ali je pogorel tudi stari seminar, pa puščamo odprto; nanj se bomo povrnili ob pretresu gradnje Gruberjeve palače.

Preokret v urbanističnem razvoju in ponovno propadanje starega »ambienta« v tem delu pomeni izgradnja lesenega mostu čez Ljubljano (nekoliko severneje od današnjega), ki je zahteval tudi porušitev stavbe v strnjenem, a z nastankom Gruberjevega vrta že okrnjenim kompleksom hiš ob Ljubljani. Tako je nastala ozka Trubarjeva ulica kot prehod na Levstikov trg.

V 40 letih XIX. stoletja²² se je na vzhodno fasado v severnem delu Gruberjeve hiše naslonila stavba, ki jo je zidal Virant in je bila s pročeljem obrnjena proti Levstikovemu trgu. Zaradi lažjega priključka stavbe, tako formalnega kot konstruktivnega, pa je v širini treh okenskih osi povzela isto fasadno obdelavo kakor Gruberjeva palača, tako da je danes stilno enotnih šest okenskih osi na severni fasadi.

Načrt Blaznikove tiskarne iz leta 1850 do 1860 kaže, da je še pred tem časom nastala tudi stavba vzdolž Rožne ulice (slika št. 9). S tem se je strnil trikot, ki ga oklepajo Zvezdarska in Rožna ulica ter Levstikov trg.

Situacija se ni bistveno spremenila vse do potresa 1895. leta, ko je padel ostanek hiš na južni strani Trubarjeve ulice, ki se je s tem razširila. Čez Ljubljano je bil zgrajen nov zidan most, ki stoji na istem mestu še danes. Prav tako je ohranjen še del vrtno ograje, zgrajene leta 1900²³ s secesijsko ornamentiranimi vogalnimi zidanimi stebri (slika št. 1).

RAZVOJ STAVBE S POSEBNIM OZIROM NA FUNKCIJO PROSTOROV

Ker je situacija ob začetku gradnje pojasnjena in prav tako leto začetka, lahko preidemo na tloris stavbe same in pregledamo vse tiste momente, ki so sestavljali program in odredjali funkcionalno zasnovo tlorisa.

Stavba je bila, kot že povedano, zgrajena za mehanične in hidravlične študije. O tem namenu poroča Gruber tudi sam deželni vladi dne 4. aprila 1783.²⁴ V zvezi s programom, ki pa je hkrati že dejanski opis obstoječih prostorov, nam poroča Gruber v isti listini. Odstavek navajamo v prevodu: »Da

bi hiša služila tem namenom, so bili predlagani naslednji glavni deli:

1. učilnica, v kateri bi se hranili modeli za mehaniko in poljedelstvo in v kateri naj bi bil pouk mehanike in poljedelstva,
2. prostorna dvorana za shranjevanje zelo dragocene obilice knjig iz mehanične in poljedelske stroke,
3. dvorana, v kateri bi se mogle razvrstiti rudninske in druge prirodoslovne zbirke,
4. zopet dvorana, v kateri se namesti zbirka ladijskih modelov, ki je v naših deželah gotovo edina,
5. fizikalna dvorana za vse fizikalne poskuse,
6. dvorana za učilnico zidarjev, tesarjev in risarjev, da bi mogli nemoteno izvrševati svoje praktične naloge,
7. astronomska opazovalnica in velika terasa.

Da bi pa bili tudi strokovni učitelji pri roki, je nadalje predlagal:

1. stanovanje za profesorja mehanike in ravnatelja brodarstva, obsegajoče 4 prostore,
2. stanovanje profesorja risarske, zidarske in tesarske šole, obsegajoče dva prostora,
3. stanovanje profesorja poljedelstva, obsegajoče 2 prostora,

Sl. 8. Ljubljana, načrt iz leta 1808 (DAS)

4. stanovanje profesorja fizike in matematike, obsegajoče 2 prostora,

5. stanovanje za enega pomočnika, obsegajoče 2 prostora.«

V zvezi s tem nas predvsem zanima vprašanje, kateri prostori v Gruberjevi stavbi so ustrezali zgoraj opisanim namenom. Za pojasnitev tega vprašanja pa moramo še enkrat obnoviti predstavo o obsegu Gruberjeve palače.

Če primerjamo število prostorov, ki jih navaja Gruber — teh je v celoti v I. in II. nadstropju 18 —, s številom prostorov, ki nam jih podaja načrt Gruberjeve palače (slika št. 10), lahko ugotovimo, da se njihovo število ne sklada, ker je prostorov na načrtu več, kot jih navaja Gruber. To je prva misel, ki podaja možnost, da je bila Gruberjeva stavba prvotno manjša.

Za pojasnitev pogledjmo še enkrat Gruberjevo črtno skico (slika št. 6), ki jo podaja v merilu in nam daje možnost izmeritve. Po preračunu je Gruberjeva stavba dolga 18 dun. klafter in 5 čevljev,²⁵ kar je približno 36,70 m, to je za celih 10,40 m krajša od dosedanjega obsega pojma Gruberjeve palače. Dolžina po Gruberjevi skici izmerjene hiše se sklada z obsegom hiše do notranjega zidu ob triramnem stopnišču v južnem delu stavbe, t. j. namesto 14-osne, le 11-osna stavba.

Prva ugotovitev bi tako bila, da je bila prvotna Gruberjeva palača le 11-osna. Obstaja še možnost, da je stavba v Gruberjevem času imela dve fazi. Slednje ni verjetno, ker se število sob po Gruberjevem opisu ujema le s številom sob v zmanjšanem obsegu poslopja. (Gruber navaja 18 prostorov, mi pa smo jih našli samo 17, a smo pri tem izvzeli oba komunikacijska prostora ob eliptičnem stopnišču in dve prav tako ob stopnišču v osi glavnega vhoda ležeči sobi. Tako

je še vedno podana možnost, da je eden od teh štirih prostorov služil za namene, ki jih opisuje Gruber.) Ker je Gruberjevo poročilo iz leta 1783, t. j. poldrugo leto pred njegovim odhodom, je težko verjetno, da bi v tem kratkem času do odhoda, potem ko je bil že v težkih finančnih zadregah²⁶ in je skušal hišo celo prodati,²⁷ še razširjal zgradbo.

Ugotovitev jedra stavbe, ki je tako edino samo Gruberjevo delo, potrjuje še precej drugih razlogov. Najvažnejše je pri tem dejstvo, da ima jedro izrazito težnjo po simetriji, kar se kaže predvsem v formiranju vhodne veže in močno prostorsko poudarjenem rizalitu ter v okenski razvrstitvi, ki je izrazito simetrična (sl. št. 12). V zvezi s simetrijo naj tu še omenimo abnormaliteto, ki je v poševno izvedenem zidu v severozahodnem vogalu, ki pa je pojasnjena z naslonom na jezuitski kolegij. Ugotovitev simetrične tvorbe je toliko pomembnejša, ker je to ena izmed stilnih značilnosti baročne arhitekture in tako ponovno izključuje vsak dvom, da je stavba racionalna tvorba, ki bi nastala na kakršnih koli obstoječih stavbnih osnovah.

Pri pregledu podstrešja je bila odkrita na zunanji strani južnega zunanjega zidu prvotnega jedra fugirano ometana stena, ki kaže popolnoma isto obdelavo kot pritlična etaža (glej sliko št. 11); navedeno dejstvo potrjuje na eni strani pravilnost ugotovitve o jedru stavbe, po drugi strani pa s fugirano obdelavo kaže na to, da je bil zid brez odprtín in zato požarni.

Pri pregledu prostorov smo ugotovili, da sobe izven jedra Gruberjeve stavbe nimajo štuk. Kaže se tudi razlika v stropni konstrukciji, kjer je v prvem in drugem nadstropju v sobah poleg stopnišča (št. 51, slika št. 10), raven strop, da si so vsi drugi prostori v isti etaži obokani. Podobno razliko naredita tudi prostora v priključku v skrajni južni sobi v prizidku, ki sta v nasprotju z ravnimi stropovi v prvi etaži obokana (slika št. 10, št. 57).

Podani razlogi nedvomno govorijo o prvotnem jedru s simetričnim racionalno zasnovanim tlorisom, ki je dobil v kasnejših 30 letih (t. j. do francoske dobe) svoj južni priključek s stopniščem.

Edini razlog, ki govori proti dokazani gradnji v dveh etapah, so vrata v I. nadstropju v sobi poleg kapele; ta vodijo v sosednjo sobo, ki je že v priključku. Vratna krila so izvedena kakor v drugih Gruberjevih prostorih in imajo nad vrati štukiran motiv s školjčno oblikovano kartušo. To si pojasnimo z možnostjo, da so bila vrata in štukaturni okvir zgrajena kasneje, to je v času povezave na prizidek.

Sl. 9. Načrt iz let 1850—1860 (DAS);
tisk Blasnikove tiskarne

Ko smo tako izluščili prvotno jedro, se lahko povrnemo h Gruberjevemu opisu prostorov in skušamo ugotoviti, kje so ti prostori bili, in pri tem rekonstruiramo, kakšne spremembe so nastale v stavbi posebno še glede na priključek v južnem delu.

Iz Gruberjevega opisa smo razbrali, kakšnim namenom so služili prostori v njegovi stavbi, sedaj si oglejmo še prostore v današnji zgradbi, da bo namenska rekonstrukcija lažja.

Pritličje: V osi stavbe je vhodna veža, široka 3,15 m in dolga 15,50 m. Kot prostor poteka skozi vso širino poslopja in tako tvori prehod na dvoriščno stran. Levo od vhoda leži ovalno stopnišče, dostopno po prehodu iz vhodne veže. Iz te vodijo na levi in desni strani vrata v prostore. Leva polovica: poleg omenjenega ovalnega stopnišča ima še dva večja prostora; eden je podolgovat $10 \times 3,15$ m in ima na daljši stranici tri okna. Dvoje oken je zazidanih, eno pa je predelano v vrata, ki tvorijo prehod v prostor Virantovega priključka. Drug večji prostor $6,15 \times 7,70$ leži v severozahodnem vogalu in je očitno predelan iz dveh prostorov; ima pet oken. Poleg ovalnega stopnišča je prostor nepravilne oblike in predstavlja nekakšen komunikacijski hodnik. Tik ob vhodni veži sta še dva manjša, danes straniščna prostora. Desno od vhodne veže se nizajo ob obcestni strani trije prostori: $3,5 \times 3,30$, $3,10 \times 4,82$ m in $4,82 \times 5,85$ m — današnje hišnikovo stanovanje. Iz vhodne veže je dostopen kletni prostor, velik približno 3×9 m. Ob dvoriščni strani je večji prostor $9,15 \times 5,40$ m, ki je dostopen iz vhodne veže preko manjšega prostora $5,40 \times 2,95$ m. V teh prostorih je danes internat. Med internatom in hišnikovim stanovanjem omenimo še prostor $2,30 \times 2,30$ m, ki je prvotno služil za kurjenje peči. Soba ob dvorišču ima priključene sanitarije. Stropovi so obokani. Ker Gruber omenja v pritličju le delavnico ključavničarjev in mizarjev ter skladišča za shranjevanje velike navigacijske opreme in orodja, lahko sklepamo, da so bili za te prostore dodeljeni večji prostori, stanovanja poslov pa so bila v manjših. Ker ni navedel števila posameznih prostorov, ki služijo za te namene, rekonstrukcijo tako opuščamo.

I. nadstropje. V osi stavbe poleg glavnega stopnišča je prostor $3,80 \times 4$ m, ki pomeni prehod v druge prostore. V osi stavbe v rizalitu je dvoranski prostor $8,75 \times 9,90$ m. Od treh prvotnih oken sta dve predelani v vrata, ki tvorijo prehod v Virantov stavbni priključek. Ob notranjem zidu ima dve polkrožni niši. Levo od osrednje osi imamo tri sobe. Prva podolgovata ob dvoriščni stra-

ni je velika $3,40 \times 10$ m s tremi zazidanimi okni. Vogalna soba $3,80 \times 6,50$ in manjša $5,10 \times 2,20$ ležita tik ob stopnišču. Vsi trije prostori oklepajo manjši prostor, ki je služil za kurjenje peči v teh sobah. Komunikacijski prostor ob stopnišču je nepravilne oblike in prostorsko prehaja v stopniščni prostor. Desno od osrednje osi je pet prostorov: ob zahodni strani, t. j. ob cestni, so po vrsti nanizani trije $6,10 \times 4,50$ m, drugi $2,20 \times 3,40$ m (kapela), tretji $5,10 \times 3,40$ m. Na dvoriščni strani sta dva prostora. Prvi $5,75 \times 5,40$ m, drugi 3×4 m. Ob bivšem požarnem zidu so sanitarije s komunikacijskim prehodom v južni priključek stavbe, t. j. na triramno stopnišče. Teh pet prostorov oklepa podobno kot v levi stavbni polovici prostor, od koder se kurijo peči. Nadstropje zaseda v celoti Državni arhiv Slovenije. Stropovi so zrcalni in razen dveh štukirani.⁵²

II. nadstropje. V tlorisu je popolnoma isto, le da je prostor nad kapelo in sosednjo sobo združen. Stropi so obokani in štukirani razen v rizalitu.

Zaradi lažje orientacije bomo označevali prostore v stavbi s številkami, ki so razvidne iz načrtov (slika št. 10, št. 13). Izhodišče za primerjavo oziroma namensko rekonstrukcijo je dvoje stvari.

1. Kapela, zaradi katere lahko sklepamo, da so štirje prostori, t. j. »stanovanje za profesorja mehanike in ravnatelja brodarstva«, Gruberja bili v tem delu. Možno je, da so to bili prostori št. 54, 55 (t. j. kapela), 66 in 60.

2. Presoja velikosti prostorov po namenu in povezavi ali podobnim strokam namenjenih prostorov.

Gruber omenja kot prvo učilnico, kjer bi bil pouk mehanike in poljedelstva in kjer je hranil modele za ti dve stroki. Ker so za pouk gotovo potrebovali največji prostor, bi bil to lahko le v rizalitu v I. ali II. nadstropju. Ker je bil Gruber profesor mehanike, domnevamo, da so učilnice in prostori mehanične

Sl. 10. Gruberjeva palača, tloris I. nadstropja

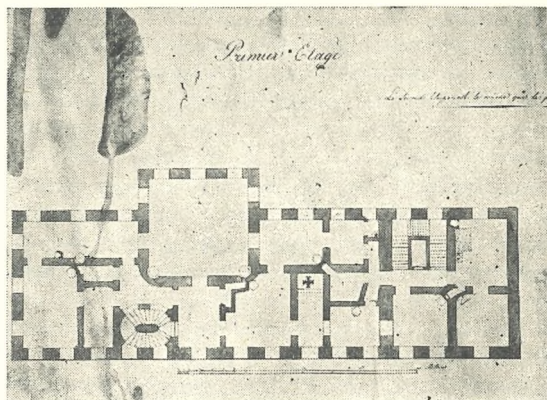
in hidravlične stroke bili v isti etaži kot njegovo stanovanje. Ta učilnica bi spadala potem v prvo nadstropje (soba št. 49).

Knjižnica mehanske in poljedelske stroke je spadala seveda v isto etažo, prav tako soba za ladijske modele (Gruber je bil ravnatelj brodarstva). To bi mogli biti sobi št. 61 in 52. Ker pa je bila učilnica za mehaniko kot knjižnica namenjena tudi študiju poljedelstva, menimo, da je bilo stanovanje profesorja poljedelstva, obsegajoče dva prostora v isti etaži in to v sobi 53 in 52.

Drugo nadstropje. Največji prostor v rizalitu naj bi bil za učilnico tesarjev, zidarjev in risarjev. Stanovanja profesorja risarske, zidarske in tesarške šole bi moglo biti nad enako velikim stanovanjem I. nadstropja (v sobah št. 52 in 53). Preostane nadalje fizikalna dvorana, ki bi bila lahko soba št. 77 (enak tloris kot soba št. 51 v I. nadstr.) soba za rudninske in druge zbirke pa v prostoru (isti tloris kot soba št. 61). Stanovanje profesorja fizike in matematike ter enega pomočnika pa nad enako velikim prostorom v I. nadstropju (soba št. 60, 55 in 56, 54).

Preostane nam še astronomska opazovalnica in velika terasa. Astronomska opazovalnica ni mogla biti drugje kot kje na strehi; drugo pa je vprašanje terase, o kateri pa ni nobenega sledu. Misel, da bi mogla biti taka terasa v višini drugega nadstropja nad južnim priključkom, je malo verjetna zaradi številnih dokazov (fugiran zid na zunanji strani na podstrehi), ki govore o tem, da je priključek nastal po Gruberjevem odhodu.

Pogost motiv na številnih baročnih in poznobaročnih arhitekturah je poudarjanje srednjega dela stavbe. Ta se pogosto zaključuje s teraso ali dvignjenim nadstropjem v srednjem delu ali pa ima okrašen zatrep (Giebel). Možno je, da je tudi Gruberjeva hiša imela tak terasast zaključek nad riza-

Sl. 12. Načrt Gruberjeve palače iz francoske dobe (1809–1815, DAS)

litom; to bi tudi ustrezalo Gruberjevemu opisu te terase, ki jo je označil kot »veliko«. Potem ko smo zavrnilo možnost, da bi bila taka terasa na priključku, nam ostane tak velik prostor edino nad rizalitom.

Tu bi bilo treba pojasniti tudi vprašanje dostopa na teraso in astronomsko opazovalnico, oziroma na podstrešje, posebno ko vemo, da ovalne stopnice vodijo le do drugega nadstropja.

Kje naj bi bil tak dostop, oziroma stopnišče? Stopnice moremo iskati samo v predelu, ki kaže prezidave, nikakor pa ne v sobah, ker so se te po svojem videzu ohranile do danes (štuk) in niso doživele prezidav. Že na prvi pogled nam tloris (slika št. 10) kaže v južnem delu večje spremembe, kar je postalo zlasti očitno z napravo sanitarij in komunikacije, ki povezuje prvotno Gruberjevo zasnovo s prizidkom. Prav v tem predelu opazamo v stropu in stenah vseh etaž cilindrično formo. Menimo, da bi bile lahko v tem delu okrogle stopnice, ki so skozi vse etaže vodile na podstrešje. Tako domnevo okroglega stopnišča v kotu stavbe podkrepjujejo še naslednji razlogi:

Baročni tloris pozna kot eno od svojih značilnosti okrogla stopnišča, ki so bila izključno samo funkcionalna, to je predvsem oskrbovalna. V številnih primerih nastopajo take cilindrične stopnice v vogalih stavb ali stetiščih zidov. Naš primer v tem pogledu ni izjema, in ustreza opisanemu baročnemu stopnišču. Položaj južnega kurilnega prostora in hodnika pred njim kaže, da je tu moralo biti stopnišče in s tem oskrbovalna zveza s pritličjem, ker bi v nasprotnem primeru imel zelo neugodno zvezo preko ovalnega stopnišča in drugih prostorov.

Pomislek, ki govori proti, je to, da so stopnice izstopale na podstrešju v najnižjem delu

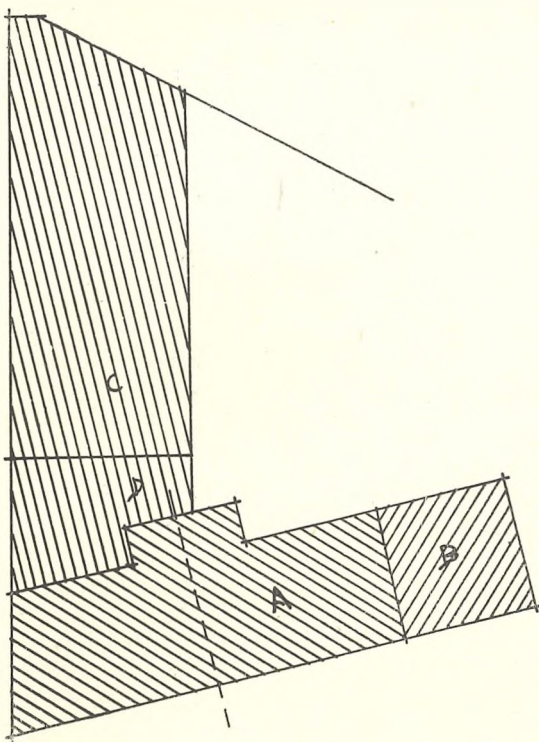
Sl. 11. Gruberjeva palača, podstrešje, fugiran omet na stopniščni strani južnega zidu, jugovzhodni del

strehe, kar pa je mogoče pojasniti s tem, da je streha imela drugo obliko kot današnja.

To okroglo stopnišče je bilo gotovo opuščeno v času južnega priključka, ki je izoblikoval lastno troramno stopnišče, povezano s podstrešjem.

Ko smo tako končali obenem z namensko rekonstrukcijo tudi stavbno zgodovino I. faze, t. j. do leta 1777 (Stelè: Nastanek Kremser-Schmidtovih slik v kapeli²⁸), lahko preidemo na umetnostnozgodovinsko manj pomembne dozidave stavbnih priključkov.

Nepojasnjena ostane v I. stavbni fazi razpoka v severozahodnem vogalu, ki deloma kaže na priključitev nekega zidu. Stvar je toliko bolj zanimiva, ker obdrži stavba simetrijo le do mesta, ki jo kaže razpoka in tudi dolžina do razpoke se ujema z Gruberjevo črtno skico.

Sl. 13. Ponazoritev faz gradnje Gruberjeve in Virantove stavbe

Druga faza. Že ob določitvi jedra stavbe smo spoznali južni priključek. Ugotovimo lahko še to, da je nastal med letom 1783, t. j. med časom Gruberjevega poročila, ki ga še ne obravnava, in tlorisom iz francoske dobe, ker je že spojen s stavbo. Možno je, da je nastal v času francoske okupacije (1809 do 1813) in da je nastal načrt v zvezi z gradbenimi deli. To bi podkrepljeval načrt Ljubljane (slika št. 8) iz leta 1808, na katerem je

Gruberjeva palača izrisana še kot simetrična. S tem priključkom sta se zahodna in vzhodna fasada podaljšali za tri okenske osi, ki so se s svojim dekorjem popolnoma podredile drugim oknom.

Tretja faza. Priključitev Virantove hiše. Ker za Virantov priključek v 40 letih XIX. stol. ne poznamo arhivalnega gradiva razen letnice začetka gradnje, t. j. 1842, podajamo tu le tiste možne variante za priključek, ki jih razberemo iz tlorisa in fasadne obdelave.

Prva možnost: Na vzhodno fasado obstoječe Gruberjeve hiše naj bi se prizidal priključek v širini treh osi. Ta priključek naj bi dal z obstoječo Gruberjevo fasado današnji videz severne fasade. Na priključek bi se prizidala Virantova hiša z drugo fasadno obdelavo in regularnim tlorisom. Ta možnost pa popolnoma odpade, ker višine tal v Gruberjevi stavbi in priključku niso enake.

Druga možnost: Faze so šle v obratnem redu. Najprej naj bi bila postavljena Virantova hiša, kasneje — v kratkem časovnem razmaku — naj bi bil vmesni prostor »zaplombiran«. Ta varianta je bolj sprejemljiva posebno glede na različne višine tal.

Tretja možnost: Enkratna izgradnja priključka (to je vsa Virantova hiša). Ločitev v fasadi in strehah bi nastala izključno iz kompozicijskih razlogov (težak videz dveh hiš, ki sta pod isto neprekinjeno streho).

Ker vsi trije primeri podajajo na precej soroden način kopiranje oziroma dopolnitev Gruberjeve fasade s tremi osmi, je iz urbanističnih razlogov najbolj sprejemljiva zadnja, t. j. tretja možnost, da je ves priključek nastal naenkrat, pa čeprav v različnih fasadnih obdelavah.

Ob koncu lahko dodamo še spremembe v namenu stavbe. Prvotnemu namenu, t. j. obrtni šoli, poslopje ni dolgo služilo.²⁹ Po Gruberjevem odhodu je bilo prodano na dražbi ter ostalo v privatni posesti do leta 1880. Prostori so služili za stanovanja, 1778. leta, kot govori vir,³⁰ pa so bili tu nastanjeni oficirji. Po 1880. letu je stavbo kupila Kranjska hranilnica. V času njenega lastništva je bila v Gruberjevi hiši umetna tkalnica gobelinov,³¹ ki so se tudi razstavljali,³² v pritličju pa prodajalna in kavarna.³³ Po I. svetovni vojni je prišla stavba v posest Poštne direkcije, ki je sobe preuredila v poslovne prostore. Po II. svetovni vojni je Gruberjeva hiša v državni lasti, prostore pa si delita Poštna direkcija in Državni arhiv Slovenije.

*

Zaradi boljšega razumevanja Gruberjeve dejavnosti dodajamo kot dopolnilo teksta njegov življenjepis.

Gabrijel Gruber S. J. je bil rojen na Dunaju 6. maja 1740. Sorodnik Janez Gruber je bil misijonar v Mongoliji in to je verjetno privlačilo Gabrijela, da je izbral isti poklic. Kot 15-leten je vstopil v jezuitski red in bil v njem do razpusta leta 1773. Teološke študije je končal v Gradcu, filologijo pa je študiral na Dunaju, kjer je tudi poučeval latinščino na orientalski akademiji. Z Dunaja je odšel v Judenburg ter od tod po enem letu v Ljubljano, kjer je bil določen za profesorja mehanike na pobudo od l. 1767 delujoče »Kranjske družbe za poljedelstvo in koristne umetnosti«. ³⁴

Gruber je prispel v Ljubljano 3. junija 1768. ³⁵ Za svojo nalogo je nabavil potrebne knjige o hidravlični arhitekturi, o tesarstvu, o graditvi mlinov in mostov, o urarski umetnosti in o vodogradnjah. Kupil je razne merilne instrumente, mikrometrično šestilo, stružnico in preizkusno tehtnico. Začel je predavati 8. aprila 1769. Pouk je bil ob nedeljah in praznikih. ³⁶ Učil je rokodelce, zaposlene v stavbarstvu, mehaniko, risanje, zemljemerstvo in hidravliko do svojega odhoda iz Ljubljane. ³⁷ Poleg poučevanja je vodil gradnjo ljubljanskega kanala. ³⁸

Spomladi 1773. leta je začel graditi stavbo za hidravlično in mehansko šolo. ³⁹ V ta namen in ker je potreboval opeko za gradnjo kanala, si je 1774 zgradil opekarno na Prulah, ki pa je po 1777. letu prenehala z obratovanjem. ⁴⁰ V zvezi s poukom hidravlike je najel izdelovalca ladij, »ki je napravil različne vzorce ladij«. ⁴¹ Po razpustu jezuitskega reda jeseni 1773 je Gruber ostal v Ljubljani. Ker je bil gmotno dobro situiran — po razpustu reda je lahko imel lastno premoženje —, si je kupil parcelo pod Rožnikom, ⁴² kjer si je zgradil vilo. ⁴³

V zvezi z gradnjo prekopa je postal ravnatelj brodarstva in l. 1775 c. kr. svetnik. ⁴⁴ Zaradi naraščajočih nasprotstev, ki so predvsem izhajala iz denarnih težav, je bil 1777. leta odstavljen od vodstva pri gradnji prekopa; delo je nadaljeval Vincencij Struppi in ga leta 1782 dokončal. ⁴⁵

Leto njegovega odhoda iz Ljubljane ni točno znano. Vrhovec navaja leto 1783, ⁴⁶ Bleiweis in Slokar leto 1784, ⁴⁷ Steska »ne pred letom 1787«. ⁴⁸ Verjetno pa je bilo to leta 1785, sredi januarja, kot je ugotovil V. Kopatin iz zapiskov »Historiae annuae«. ⁴⁹ Ta čas bi bil podkrepjen s Steskovi poročilom. ⁴⁸ Po letu 1777 je vedno bolj lezel v dolgove, ki so nastali zaradi denarnih potreb ob zidavi hiše. Po odhodu je bilo njegovo premoženje ocenjeno na 17.798 gold in prodano na dražbi. ⁴⁹

Iz Ljubljane je odšel v Rusijo, kjer jezuitski red ni bil razpuščen. To je bila zasluga

škofa v Vilni, ki je bil obenem apostolski delegat za Rusijo. Ta je prepovedal v Rusiji razglasiti papežev dekret. Verjetno se je tu Gruber dalje časa zadržal ter mnogo gradil, saj se označuje Vilno kot »Gruberjevo mesto«. ⁵⁰ Iz Vilna je odšel v Mohilevo, kjer je poučeval mehaniko, od l. 1786 pa v Polocku matematiko, fiziko in arhitekturo, kjer je bil prav tako delaven kot v Ljubljani. L. 1802 je bil izvoljen za generala jezuitov, živčih v Rusiji; po l. 1804 so mu bili podložni še jezuiti v Neapeljskem kraljestvu, Angliji, Ameriki in Irski.

Umrl je v Petrogradu ob požaru l. 1805. ⁵¹

OPOMBE

DAS = Državni arhiv Slovenije

MA = Mestni arhiv

SBL = Slovenski biografski leksikon

1. Vrhovec: Die wohlhlöbl. Hauptstadt Laibach, 1886, str. 55.
2. Radics: Alte Häuser in Laibach I., 1908, — 3. Fabjančič: Knjiga hiš l. 1940-45, str. 319, rkp MA. — 4. Glonar: SBL Gruber Gabrijel, str. 268-269. — V. Steska: Pater G. Gruber, Izvestja Muz. društva za Kranjsko, XV. zv. 1 in 2, str. 41. — V. Kopatin: S. J. G. Gruber in njegov prekop: Kronika slov. mest l. 1954, str. 8 in 9. — 5. Slokar: Zgodovina obrt. šolstva v Lj. do l. 1860, rkp str. 3-7, MA. — 6. Kos, M.: Srednjeveška Ljubljana, str. 9. — 7. Fabjančič: Knjiga ljublj. hiš l. rkp MA, str. 315: »Jezuiti so kupili 50 hiš in jih dali podrečje. Te hiše so stale vzdolž Rožne ulice (severo-zah. stran) ter na Sv. Jakoba trgu. — 8. Fabjančič: Knjiga ljublj. hiš l., jezuitske stavbe na Sv. Jakoba trgu, str. 315, rkp MA. — 9. Fabjančič: prav tam. — 10. Fabjančič: Knjiga ljublj. hiš l., str. 326: Virantov vrt, rkp MA, III. hiša (r. 251, h. 68 — t. h. d. do 1665 2 gld. nato 4 gld) 1652-1775 novo semenišče (Das neu erbaute seminarium: so Jakob Lichtenberger gewest); Op. V urbarju 1732-55: »N. Das Seminarium Soc. Jesu von 2 heysern danon in das Seminarium verbaut worden. Str. 350 Tik Virantovega vrta: r. 255; h. 72; 141 — t. h. d. 5, od 1676. 1599 Gregor Mötz... Hišo so l. 1898 podrli. DAS: Extract: Iz rektificiranega davčnega urbarja mesta Ljubljane. Hiše, ki jih je dal Abbe G. Gruber po požaru leta 1774 porušiti. Navaja se vsajina davka za te hiše: No 66 — Seminarij S; J; od ene hiše — 5 gld. 52 krajcar. No 67 — Seminarij S; J; dve hiši, katerih ena je bila No 68 — vzdana v seminar (deren eines in das Seminarium verbaut worden) 14 gld 2 kr. No 69 Gregor Weischel ena hiša 5 gld 55 kr. No 70 Tomaž Finsterwalder ena hiša 4 gld, No 71 Joh. Felix Kapus, župnik 12 gld, skupaj 40 gld. — 11. Fabjančič: Ljubljanski sodniki in župani, III. knj., str. 712. Mal: Stara Ljubljana in njeni ljudje 1957, str. 142. — 12. Vrhovec: Die wohlhlöbl. Hauptstadt Laibach 1886, str. 54. — 13. DAS: Konvolut 455. — 14. Vrhovec: Die wohlhlöbl. Hauptstadt Laibach 1886, str. 54. Radics: Alte Häuser in Laibach I., 1908, str. 44 sl., Fabjančič: Knjiga ljublj. hiš l., Jezuitske stavbe na Sv. Jakobu trgu, rkp MA, str. 315). — 15. Prezidijalni spisi, konvolut 455. — 16. 1 klafter (dunajska) 1,89648 m = 6 čevljev, 1 čevlj = 0,316081 m = 6 col, 1 cola = 5,2 cm. — 17. Origin. tekst: Die schwarze linie ist von Zokl des Gebäudes die Rothe linie ist vom Grund der unter das Pflaster kommt das Gebäud selbst wird noch durchaus von Zokl um 1 1/2 Zol zurückgezogen. — 18. DAS: Prezidijalni spisi, konvolut 455. — 19. Mal: Stara Ljubljana in njeni ljudje, str. 142. — 20. MA: Fasc 74, str. 146-147. Prepis pogodbe med Gruberjem in Hrenom. — 21. MA: prav tam. — 22. MA: Codex XX/2 Verzeichniss der Gewerbsleute. — 23. MA: Fasc. 1510, št. 15560, stavbno dovoljenje za 2,90 m visoko ograjo v Trubarjevi ulici. — 24. DAS: Prezidijalni spisi, konvolut 455, Gruberjevo poročilo deželni vladi z dne 4. aprila 1783. — 25. gl. opomba 16. — 26. Slokar: Zgodovina obrt. šolstva v Ljubljani. Rkp MA, str. 7. »Julija meseca 1779 se je zadolžil pri Janezu Gottlichen grofu Stampferju za 14.000 gld proti 4% obrestovanju. Od Antona pl. Raaba si je 20. jul. 1785 izposodil 10.000 gld, ki se jih je obvezal vrniti s 4% obrestmi v 2 letih. Dne 2. jan. 1784 je dobil od Franca Zoisa posojilo v znesku 1150 gld. Dolgoval je tudi 481 gld. državnih tovarni porcelana na Dunaju in 545 gld fiskusne. — 27. DAS: Prezidijalni spisi, konvolut 455, Grub. poročilo deželni vladi z dne 4. apr. 1783; Gruber ponuja hišo za 40.000 gld. — 28. Stele: M. J. Kremser-Schmidt v Sloveniji, Ljubljana 1957, str. 14. »... Slike v Gruberjevi kapelici niso datirane, vendar je gotovo, da so nastale vsaj 1778, nikakor pa ne pred letom 1777.« — 29. Slokar: Zgodovina obrt. šolstva v Lj. Rkp MA, str. 3-7. — 30. MA: Fasc 89 Registratura 1, seznam hiš

v Lj. z dne 10. III. 1798. — 31. Radics: Alte Häuser in Laibach I. 1908, str. 14 sl. — 32. Prav tam. — 33. Radics: Alte Häuser in Laibach I. 1908; Vrhovnik: Gostilne v stari Ljubljani 1926; Fasc 32, popis prebivalstva 1890 in 1900. — 34. V. Steska: Pater Gabrijel Gruber: Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, XV. zv. 1 in 2, str. 41—46. V. Kopatin: S. J. G. Gruber S. J. in njegov prekom, Kronika slovenskih mest I. 1934, str. 8 in 9. Glonar: Gruber Gabrijel, SBL I. knjiga, str. 268 in 269. — 35. Diarium coll. S. J. labacensis 1651—1792: 3. VI. 1768: P. G. Gruber mechanic exp. primus profesor Lubaci hodie advenit. — 36. Iv. Slokar: Zgodovina obrtnega šolstva v Ljubljani do l. 1860; rkp MA, str. 3—7. — 37. Prav tam. — 38. Glonar: Gruber Gabrijel, SBL I. knjiga, str. 268 in 269. — 39. DAS: Prezidialni spisi, konvolut 435; Gruberjevo poročilo z dne 4. aprila 1783. —

40. Iv. Slokar: Ljubljanske opekarne, str. 14, rkp MA. — 41. V. Steska: P. Gabrijel Gruber, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko XV, zvezek 1 in 2, str. 41—46. — 42. Iv. Slokar: Zgodovina obrtnega šolstva, str. 3—7, rkp MA. — 43. Glonar: Gruber Gabrijel, SBL I, str. 268 in 269. — 44. Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1896, 96. — 45. Glonar: Gruber Gabrijel, SBL I, str. 268 in 269. — 46. Vrhovec: Die wohllöbl. landesfürstl. Hauptstadt Laibach, Laibach 1886, str. 55. — 47. Bleiweis: Mittheilungen des Musealvereins für Krain 1855; Slokar: Zgod. obrt. šolstva, str. 3—7, rkp MA. — 48. V. Steska: Pater G. Gruber, Izvestja muz. društva za Kranjsko, letnik XV, zv. 1 in 2, str. 41—45. — 49. V. Kopatin: S. J. G. Gruber in njegov prekom; Kronika slovenskih mest I; str. 8 in 9. — 50. Ustno prof. Molc. — 51. SBL, str. 268—269.

PREŠERNI NA VRHNIKI

RAFAEL OGRIN

Ko govori Fr. Kidrič v svoji razpravi »Prešerni od konca XVIII. do sreda XIX. stoletja« o gospodarskih talentih med Prešerni, pravi, da sta bila najznamenitejša med njimi Jurij (1772—1847), trgovec v Trstu, in Janez (1769 do 1814), posestnik na Brezovici pri Ljubljani. Ohranilo se je menda sporočilo, nadaljuje, da sta bila brata in doma nekje okoli Brezic na Gorenjskem, vendar se to po matičnih knjigah menda ne da dokazati. To pa ne drži.

Po rojstni knjigi radovljiške fare so se rodili v Zabreznici št. 6 pri Španu, staršem Tomažu in Neži Prešeren otroci:

- 20. februarja 1765 Matija (ne Matevž),
- 15. maja 1767 Marija Magdalena,
- 8. maja 1769 Janez Nepomuk,
- 9. aprila 1772 Jurij.

Domačija je bila podložna graščini v Begunjah. Najstarejši sin Matija je prevzel dom in bil oče Franceta Justa Prešerna (1808—1864), pesnikovega prijatelja in posestnika na Bledu. Francetova mati je bila Katarina Hafner. Drugi otroci so šli po svetu. Marija se je poročila 28. februarja 1791 na Rodinah z Janezom Kokajlem, rojenim v Logatcu okrog leta 1764 in posestnikom na Vrhnikih št. 177 (danes Cankarjev trg št. 11). Prinesla mu je za doto 1800 gld kranjske veljave. Janez se je poročil 20. junija 1791 (ne 1790) s svojo malo sestrnico Marijo Pezdir, rojeno Legat, posestnico in gostilničarko pri Škandru na Brezovici pri Ljubljani. Jurij je odšel v Trst in začel tam trgovati.

Tudi oče Tomaž je preživel zadnja leta na Brezovici in tam umrl 8. maja 1803, star 73 let.

Janez Kokajl je imel na Vrhnikih poldrugo kmetijo in hišo št. 177 in 180. Posestvo je bilo podložno graščini na Bokalcu. Na Vrhnikih se je rodila 23. novembra 1796 hčerka Marija Ana. Oče je že naslednje leto 7. aprila 1797 umrl za jetiko, hčerka mu je sledila 25.

marca 1798. Posestvo je podedovala Marija Magdalena. V svojem testamentu z dne 26. novembra 1805 je zapustila vrhniško posestvo svojim trem bratom Matiji, Janezu in Juriju.

Marija Kokajl je umrla 1. decembra 1805 v Ljubljani, Gradišče št. 32.

Brezovški Janez je izplačal svojemu bratu Matiji 2000 gld, brat Jurij pa je svoj delež odstopil njemu in njegovim otrokom. Tako je postal Janez leta 1808 edini posestnik vrhniške kmetije. V svojem testamentu z dne 16. maja 1814 je zapustil brezovsko posestvo svojemu sinu Francu, posestvo na Vrhnikih in Logu pa sinu Janezu.

Janez ml. je umrl že leta 1824. Njegovo premoženje je podedovala njegova mati, ki ga je predala svojemu sinu iz prvega zakona, Antonu Pezdirju.

Tako so gospodarili Prešerni na Vrhnikih od leta 1797 do 1832.

Bratranca, Janezov sin Franc, ki je podedoval brezovsko posestvo, in Matijev sin Franc, posestnik na Bledu, sta imela stike z Vrhniko tudi po ženah.

Brezovški Franc se je poročil z Marijo Kotnik, rojeno 25. avgusta 1809 na Verdu pri Vrhnikih, blejski Franc pa z njeno nečakinjo Amalijo. Marijina sestra Ana Kotnik, rojena 14. julija 1802, se je poročila s sodnikom Mertličem v Bistri. Tu se jima je rodila 16. januarja 1823 hči Amalija. Mertlič se je pozneje preselil kot graščinski upravnik na Bled, kjer je blejski Franc spoznal Amalijo in se z njo 1843 poročil. Njena sestra Marija Gabrijela pa se je poročila s svojim bratrancom, znanim mecenom Francem Kotnikom na Verdu pri Vrhnikih.

Blejskemu Francetu so rekli »bogati Prešeren«. Vendar je bilo njegovo bogastvo le navidezno. Leta 1857 je kupil kopališče v Želečah št. 21 za 21.000 fl. Ob njegovi smrti 1864 je bila ta posest zadolžena preko kupne cene; štiri leta pozneje je bila na prostovoljni

dražbi prodana in na osnovi odstopne in prisodilne listine prepisana na Jožefa Lukmana iz Ljubljane. Žena Amalija se je, kakor pripoveduje Prešernova Lenka, preselila nato v Ljubljano.

Kidrič je v svoji razpravi Amalijo preostro obsodil. Gotovo je, da njen zakon ni bil srečen. Ona mlada, mož pa 15 let starejši in jetičen. Zato ni čudno, če se je Amalija devet mesecev po moževi smrti vnovič poročila. Nikakor pa ni mogoče trditi, da je Amalija »izmaknila« svojemu sinu Gabrielu 20.000 gld, ki mu jih je oče zapustil za študij.

Podlaga za to trditev je Jakob Alešovec, ki pripoveduje v svojih spominih »Kako sem se jaz likal« takole:

»Po koncu šolskega leta sem šel na Bled k svojemu prijatelju Gabrielu, ki je tedaj dovršil osmo šolo. Med letom mu je umrl oče, njegova mati pa se je drugič omožila. Gabriel se je nadejal bogate dediščine, pa ni bilo iz vsega nič, akoravno mu je oče rekel, ko je ležal na smrtni postelji, da ima zanj spravljenih 20.000 gld v obligacijah. Z Gabrielom sva iskala in premetala vse kote, da bi dobila te obligacije. Dobila sva pač v biblioteki po knjigah nekaj stotakov, obligacij pa ne, čeprav je oče povedal Gabrielu, kje so. Nato sva napravila potovanje po Koroški, Štajerski in Kranjski, kar je trajalo čez tri tedne. Imela sva se prav

dobro, ker je imel Gabriel dosti drobiža. Konec septembra se napraviva v Ljubljano. Pobralla sva vse, kar je imelo zanj kako vrednost in se peljala z dvema konjema v kočiji do »Slona«. Tam je dal Gabriel kočijažu petak za pot nazaj, konje in kočijo pa je pridržal kot edino dediščino in oboje pozneje prodal za par sto goldinarjev.«

Dogodek jasno kaže, da je bil Gabriel zelo razvajan edimček, ki bi nikdar ne dokončal medicinskega študija, če bi dobil denar v svoje roke. Tako pa ga je mati s tem denarjem izšolala.

Gabriel je služboval kot zdravnik na Turškem in si je 1872. leta, 28 let star, sam vzel življenje. To gotovo ni storil iz obupa nad materjo, ki je bila tedaj že osem let drugič poročena.

Z njim je služboval na Turškem zdravnik dr. Jenko, oče zdravnice dr. Jenko-Groyerjeve. Ta je pripovedoval, da je bil vzrok samomora neka Rusinja, ki ga je zavrnila. Morda pa je bil tudi neozdravljivo bolan kot njegov oče.

OPOMBE

Viri: Farni arhivi Radovljice (v Skofijskem arhivu v Ljubljani), Breznice, Brezovice in Vrhnike. — Zemljiške knjige graščine Bokalce in gospostva Bled ter graščinski arhiv Bokalc (vse v Državnem arhivu LRS v Ljubljani).

Literatura: Fr. Kidrič, Prešerni od konca XV. do srede XIX. stoletja (ČJKZ VI 1927). — Jakob Alešovec, Kako sem se jaz likal (Izbranih spisov III. del, 1910, str. 77 sl.). — Tomo Zupan, Kako Lenka Prešernova svojega brata, pesnika, popisuje.

PROF. FRANJO BAŠ — 60-LETNIK

Letos 22. januarja je slavil Franjo Baš šestdesetletnico svojega rojstva. Tega dne 1899 se je rodil iz kmečke družine v Kamenčah pri Braslovčah. Osnovno šolo je obiskoval v Braslovčah, gimnazijo pa v Celju in Kranju. Leta 1917 je bil s šolskih klopi vpoklican k vojakom in je na italijanski fronti ob koncu vojne zašel v italijansko ujetništvo. Po vrnitvi v domovino se je za dva semestra vpisal na dunajski eksportni akademiji, nato pa je na ljubljanski univerzi poslušal zemljepis in zgodovino. Po diplomu je 1925 prišel za profesorja v Maribor, kjer je poučeval na klasični gimnaziji, moškem in ženskem učiteljskišću. Leta 1932 je postal arhivar novo ustanovljenega Banovinskega arhiva v Mariboru. Ni pa organiziral samo tega, temveč je obenem posvetil vso skrb tudi mariborskemu muzeju, ki ga je malo pred vojno preselil iz prejšnjih tesnih prostorov v obnovljeni grad ter na novo uredil; samo okupacija je preprečila njegovo otvoritev. Tik po vojni je postal ravnatelj Pokrajinskega muzeja, ki ga je 1945—1947 uredil, malo kasneje pa je uredil še ptujski muzej. Po vojni je vodil do njegove likvidacije tudi Zbirni center v Mariboru. 1949 je sodeloval v naši restitucijski komisiji na Dunaju, 1950 pa je postal na tedanjem ministrstvu za kulturo LRS referent za muzeje, obenem pa je s širokimi organizacijskimi sposobnostmi pripravljaval ustanovitev Tehniškega muzeja LRS, čigar ravnatelj je po njegovi ustanovitvi postal.

Baševo življenje je bilo in je še zmeraj sila plodno. Bibliografija njegovih razprav bi obsegala kar zajetno knjigo. Svojih razprav ni priobčeval samo v raznih znanstvenih revijah in zbornikih, pri čemer se ni omejeval samo na slovenske, temveč je zaradi popularizacije znanosti, še bolj pa zato, da bi široke množice seznanjal z domačo zgodovino, sodeloval pod raznimi psevdonimi tudi v dnevnem časopisu. Na univerzi ga je privlačevala predvsem geografija, saj ga že tedaj najdemo med ustanovitelji Geografskega društva (1922), nato pa njegovega glasila Geografskega vestnika (1925). Kot kmetskega sinu, ki je dobrodušno poznal kmetsko delo in življenje, ga je prav tako že spočetka zanimala tudi etnografija. Po prihodu v Maribor 1925 se je vključil v Zgodovinsko društvo, kar je povzročilo, da se je poleg preučevanja domače geografije in etnografije posvetil tudi zgodovinskemu raziskovanju. Pri tem pa je prenesel metodo geografskega in etnografskega raziskovanja, ki obstaja predvsem iz terenskega študija, tudi na zgodovinsko preučevanje, tako da je pri tem zmeraj združeval študij arhivov z natančnim študijem terena. Prav to pa je povzročilo, da niso njegove razprave suhoparne, temveč vselej široko zasnovane. Pri svojem preučevanju se je vsaj spočetka omejeval na ožja področja, ki jih je vselej prepešal in temeljito preučil; tako se je tedaj omejil zlasti na Podravje in rodno Savinjsko dolino, podal pa nato o njiju temeljne razprave, preko katerih ne bo mogel nihče, ki piše o slovenski zgodovini.

Baša kot geografa so po prihodu v Maribor zanimale predvsem geografske in zgodovinske silnice, ki so delovale pri nastanku in razvoju tega mesta. Že 1926 je v GV opisal historično-geografski razvoj Maribora, 1927 pa njegove geomorfološke razmere. V istem časopisu je 1928 podal geografski opis Prekije. Posebej ga

je še zanimalo razmerje med obema obdravskima mestoma, Mariborom in Ptujem; 1931 je v Koledarju Nabavljalne zadruge drž. uslužbencev (KNZDU) opisal njuno tekmovanje na Dravskem polju, topografski dinamiki tega polja pa je v KSM 1934 posvetil še posebno razpravo, medtem ko je za ptujsko številko ČNZ 1933 opisal še historično-geografski razvoj Ptuja. Ko so v 30 letih razpravljali o pridružitvi sosednih občin Mariboru, je ta problem osvetil prav tako z geografskih in historičnih vidikov. Že 1929 je v ČZN obravnaval razvoj mariborske mestne meje, še posebej pa je seliščnemu razvoju našega mesta posvetil razpravo v KSM 1934 »Teritorialni razvoj Maribora«. Zanimal ga je tudi spremenjeni prometni položaj Maribora, ki je postal z nastankom Jugoslavije obmejno mesto (KSM 1934), še prej pa je v Glasniku profesorskega društva 1931 obravnaval prometno gravitacijo Slovenije v sklopu Jugoslavije. Razen tega je objavil še vrsto drobnih historično-geografskih razprav. Tako je ob otvoritvi kopališča na Mariborskem otoku objavil v KSM 1934 geografski in zgodovinski prikaz otoka, v KNZDU je 1932 opisal kulture v Mariboru v začetku 19. stol., 1933 gradbeno sliko mesta v isti dobi, 1936 pa opisal komunalno dejavnost v mestu sredi XIX. stol. V KSM je 1939 ob 20-letnici prejšnje Jugoslavije orisal gospodarski in kulturni razvoj našega mesta 1919—1939, pri čemer je zbral mnogo dragocenih podatkov. 1932 je izšel njegov Vodnik po Mariboru, ki je prvi znanstveni vodnik pri nas. Obsežna razprava »Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih sto let« (Mariborske slike 1934) predstavlja prvo razpravo o gospodarskem razvoju našega mesta in služi obenem za vzorec, kako se naj piše gospodarska zgodovina naših mest.

Vse našete razprave so prav tako geografske kakor zgodovinske. Kot zgodovinar se je Baš ukvarjal menda prav z vsemi panogami zgodovinske znanosti. Ker Maribor pred vojno ni imel arheologa, se je sam lotil arheoloških izkopavanj in s pritegnitvijo nekaterih nadarjenih dijakov izkopal žarno grobišče pod Kalvarijo. O tem kakor o drugih izkopavanjih je poročal v ČZN, o izkopavanju v Novinah pri Sentilju pa je objavil razpravo v Festschrift für Rudolf Eegger (Celovec 1952). Zelo važno je, da je v ZČ 1948/49 s tehtnimi dokazi ovrgel mnenje o slovenskem svetišču na platoju ptuj-

skega gradu, a v naslednjem letniku dokazal, da predstavlja odkopani kvader del donžona. — Na podlagi urbarjev in listin nam je v »Doneskkih k zgodovini Gornjegrajskega« (ČZN 1938) opisal upravo, gospodarstvo in položaj podložnikov na tej gospoščini na prehodu iz XVIII. v XIX. stol., dodal pa še zgodovinski razvoj trga Ljubna in zgodovino zadrečkih lončarjev in njihovega ceha. Položaj podložnikov ptujskega gradu v novem veku nam je opisal v naši Kroniki 1953. Se prej je v Celjskem zborniku (1951) objavil razpravo o »Celjskih grofi in njihovi dobici. — Bašu moramo priznati, da je stal zmeraj sredi življenja, saj so mnoge njegove razprave nastale ob obravnavanju aktualnih mestnih ali društvenih problemov. Ob 50-letnici mariborske Posojilnice (1932) je napisal kar obsežno razpravo, prav tako tudi ob 65-letnici Prostovoljne gasilske čete v Mariboru (1936; oboje v posebnih publikacijah). — Baš pa je tudi politični zgodovinar. V obsežni razpravi »K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem« je prikazal politično življenje v tej pokrajini v 60-tih in 70-tih letih in bistveno izpopolnil dognanja dr. D. Lončarja in dr. Iv. Prijatelja. Prav tako je v razpravi »Mariborski program« (KNZDU 1931) prikazal zgodovino ponesrečenega poskusa 1865, da bi se slovensko narodno vprašanje rešilo na temelju zgodovinskega prava z notranjeavstrijsko skupino. — Z biografijami ni sodeloval samo pri SBL, temveč je tudi opisal v ČZN 1935 življenje in delo dr. P. Turnerja, zlasti obširno pa dr. F. Kovačiča (ČZN 1939).

Na področju etnografije so ga najprej zanimala kmečka stanovanjska in gospodarska poslopja. V ČZN 1928 je opisal zelo natančno kobanski hram, nato pa se je ozrl v svojo rojstno dolino in opisal vpliv kmetijske kulture na razvoj gospodarskih poslopij v Savinjski dolini (ČZN 1929). Med posebej kmečkih poslopij spadata še opisa Dravčbaharjeve dimnice nad Vuzenico (VS) in kaš na Dobrovljah (SE 1952). Prav s tolikšno pronicavostjo je obravnaval tudi razvoj nekaterih meščanskih hiš (»Pivnici na Rotovškem trgu«, KNZDU 1934), kot ravnatelj Tehniškega muzeja pa se je še posebej zanimal za delavska stanovanja; tako sta nastali razpravi »Iz zgodovine hiše v Kropi« (ZČ 1952/53) in »Rudarska hiša v Idriji« (SE 1957). — Se kot profesor je križem kračem prehodil Podravje, nato pa v razpravah opozarjal na njegove etnografske posebnosti. 1928 je objavil v Glasniku Etnografskega muzeja v Beogradu razpravo o štajerskih mlinih na veter, 1930 pa o štajerski preši. V ČZN 1930 je opozoril na vaške grbe v Prlekiji, v Kovačičevem zborniku (ČZN 1937) pa je opisal izgone na Dravskem polju. Med razprave, ki obravnava v njih živ-

ljenje v ožjih predelih, moramo šteti še razpravi o »Cehovskem tkalstvu v Dravski dolini« (SE 1951) in o ženitovanjskih običajih v vzhodnem Zasavju (Zbornik etnografskega muzeja, Beograd, 1953). Širša področja je zajel v »Pripsevu k zgodovini naših moških noš« (na osnovi arhivskega gradiva, SE 1949) in v »Pripombah k požigalnosti« (SE 1953). — Baš je postal najboljši poznavalec severovzhodne Slovenije, njene zgodovine, zlasti pa njene ljudske materialne in tudi duhovne kulture. Zato je lahko podal na Kongresu folkloristov v Varaždinu 1957 sicer kratko, vendar globoko zajeto sintezo o »Ljudeh in ljudski kulturi v spodnji severovzhodni Sloveniji« (Rad kongresa, Zagreb 1959).

Kot ravnatelj Tehniškega muzeja je začel preučevati razvoj različnih tehniških izdelkov in je v Likovnem svetu 1951 opisal pohorsko steklo, v beograjskem Zborniku Muzeja primenjene umetnosti (1958) pa umetniško obdelavo železa v Sloveniji. Mnogo truda ga je bržčas veljala pregledna karta motik in njihovih vrst na Slovenskem (SE 1954).

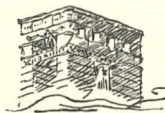
Baš se je ukvarjal tudi s kaj zamudnim poslom, z bibliografijo. V ČZN 1930–1932 je objavljala slovensko narodopisno bibliografijo, 1933 je prav tako v ČZN objavil bibliografijo o Ptujju, v ZČ 1947 pa okupatorsko bibliografijo v severovzhodni Sloveniji.

Veliko delo je opravil tudi na področju muzeologije in spomeniškega varstva. Že zgoraj smo omenili, da je uredil mariborski in ptujski muzej, razen tega pa še Lesnoindustrijski, lovski in ribiški muzej v Bistri, Kovaški muzej v Kropi in Delavskega na Ravnah. Muzeologijo predava tudi na ljubljanski univerzi. — V spomeniškem varstvu je dober svetovalec, a je s tega področja napisal tudi nekaj teoretičnih razprav, med katerimi naj navedemo samo najvažnejše, tako: »Spomeniško varstvo in prósвета« (VS 1951/52), v VS 1953/54 je podal zgodovino spomeniškega varstva v Sloveniji, v publikaciji Spomeniško Pomurje (1956) je objavil svoji predavanji »Spomeniško Pomurje« in »Tehniški spomeniki v Pomurju«, v ZUZ 1959 pa je izšla razprava »Začetek varstva tehniških spomenikov na Slovenskem« z njihovim opisom vred. Razen tega je v publikaciji o »Slovenski peči« pri Kropi napisal zgodovinski uvod.

Ogromno je tudi Baševo organizacijsko delo. Trojica Kovačič, Baš in Glazer je bila duša Zgodovinskega društva v Mariboru, zlasti važno pa je, da je skupno z Glazerjem urejeval ČZN, ki ga je dvignil na evropsko višino.

S 60-letnico se Baševo delo še ne bo končalo, naša Kronika pa mu želi še mnogo plodnih let.

Bogo Teply

MUZEJSKE NOVICE

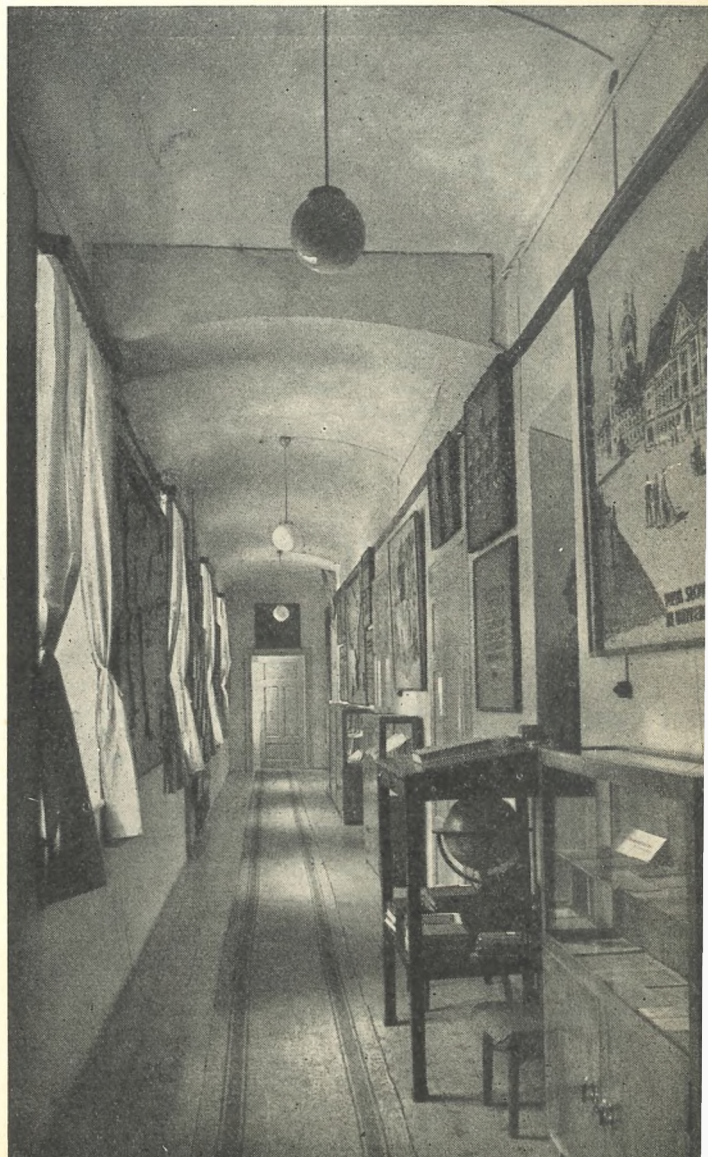
SLOVENSKI ŠOLSKI MUZEJ

Med starejše slovenske muzeje po letu ustanovitve moremo prišteti tudi Slovenski šolski muzej. Njegov začetek sega v zadnja leta XIX. stoletja. Slovenska učiteljska organizacija je namreč odprla 2. avgusta 1898 šolski muzej na osnovni šoli Ledini v Ljubljani. Namen muzejskega odbora je bil zbirati dokumentarno gradivo in predmete iz šolskega življenja. V načrtu za zbiranje gradiva je bilo predvideno, da bo muzej prikazoval osnovne, meščanske in srednje šole. Gradivo naj bi bilo razporejeno v 12 oddelkih. Zbirke so prva leta lepo napredovale, le razvoj muzeja so ovirale večkratne selitve. Dvakrat se je selil z Ledine na Graben, nato na Grad in končno leta 1910 v klet Učiteljske tiskarne. Vodstvo učiteljske organizacije Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev je zaprlo muzej 1. 1912, ker ni zmoglo več stroškov za njegovo vzdrževanje. V »Spominskem spisu«¹ mu je postavila skromen spomeink. Zbrana učila so prejele nekatere šole, medtem ko je knjižnica ostala pri vodstvu učiteljske organizacije. Za šolski muzej takrat med Slovenci ni bilo dovolj razumevanja.

Po letu 1918 se je razvilo slovensko šolstvo na ozemlju stare Jugoslavije tudi na srednji in najvišji stopnji. Slovensko ozemlje je bilo po sklepu mirovnih pogodb razdeljeno na več držav in zamejni Slovenci so bili prikrajšani za pouk v materinem jeziku. Razkosanost ozemlja in različnost šolske organizacije je zahtevala obnovitev muzeja, ki naj bi zbiral vse dokumentacijo o razvoju šolstva in vzgoje na etničnem slovenskem ozemlju. Za obnovitev muzeja se je zanimala sprva učiteljska organizacija na Primorskem. Ustanovitev muzeja pa je dosegla poskusna šola za Bežigradom v Ljubljani. Sedanji šolski muzej je ustanovila banska uprava 27. maja leta 1938 z odlokom IV. števil. 5674/1. Novo ustanovljeni muzej je bil uradna ustanova takratnega prosvetnega oddelka. Začasni prostori so mu bili dodeljeni na bežigradski osnovni šoli. Za njegovo ustanovitev se je največ prizadeval takratni vodja poskusne šole prof. Rudolf Kobilica, ki je postal tudi njegov prvi ravnatelj. Čas, v katerem je bil ustanovljen sedanji muzej, ni bil najbolj ugoden za njegovo rast. Po dobrih dveh letih zbiranja je bil z drugo svetovno vojno preprečen nadaljnji njegov razvoj. Muzejske zbirke so dali v zaboj in sistematično zbiranje ter urejanje gradiva je bilo prekinjeno za vrsto let. Po vojni je muzej imel najprej prostore na Učiteljišču v Ljubljani in nato na Ledini. V tem času je delo muzeja obstajalo le v skromnem povečanju zbirke učbenikov. Ni imel sistematsko urejenega gradiva za študij, ni prirejal razstav niti izposojal knjig. Šele leta 1948, ko je bila prirejena prva razstava o razvoju šolstva v LRS v Moderni galeriji, je bila prirejena na temelju zbranega gradiva razstavna zbirka, ki je bila še dopolnjena v letu 1949, ko je bila odprta v Zagrebu velika razstava šolstva v FLR Jugoslaviji. Po letu 1951 se je pričelo sistematično delo z urejanjem zbirk, zbiranjem novega gradiva in prirejanjem občasnih razstav. S preselitvijo v sedanje prostore na Poljanski c. 30, t. j. v vzhodni trakt Dijaškega doma Ivana Can-

karja, je bila postavljena stalna razstava in urejene zbirke za študij. Ti novi začasni prostori so premajhni za ureditev večje razstave, ki bi prikazovala razvoj šolstva v posameznih obdobjih. Zaradi tesnih prostorov je kronološki del razstave o razvoju šolstva s prikazom zbranih dokumentov skrčen na minimum, niti ni mogoče s primernimi slikami poživiti pestrost razstavne zbirke. Del predmetov, ki so jih uporabljali v šolah, zaradi velikosti ne more biti razstavljen, pa tudi za makete šol ni dovolj prostora. Kljub tem oviram je muzej napredoval pri zbiranju gradiva in je že priredil vrsto občasnih razstav. Število obiskovalcev narašča vsako leto.

Načrt za ureditev muzeja iz leta 1938 je bil izpopolnjen v letu 1951. Sedanji naslov ima muzej od leta 1949 dalje, ko je formalno zajel vse šolstvo. Od leta 1951 zbira gradivo za srednje, strokovne, višje in visoke šole. Muzej ima sedaj tri oddelke: razstavno zbirko, knjižnico in arhiv. Naloga muzeja je prikaz o razvoju šolstva na Slovenskem, vendar ima kot osrednja republiška ustanova te vrste tudi gradivo za šolstvo v drugih jugoslovanskih republikah in v sosednjih državah. V informacijo javnosti je muzej tudi izdal pregled o nastanku in razvoju muzeja v posebni knjižici.²

Hodnik v muzeju

Razstavna zbirka ima 33 skupin. Vseh predmetov je nad 9890. Obsežna je zbirka učil; razdeljena je na posamezne učne predmete. Druge večje skupine so: ročna dela učencev, šolski zvezki, risbe, šolske tiskovine, žigi šol, učne enote za strnjeni pouk, šolski listi, ki so jih izdajale ali jih še izdajajo osnovne ali srednje šole. Uradne zbirke normalij, učni načrti za vse tipe šol, šolske zastave, rokopisi učbenikov, pohvale učencev, zlate in črne knjige, fotografije šol, učiteljev in učencev. Grafikoni ponazarjajo stanje in organizacijo šolstva v različnih dobah.

V muzejski knjižnici, ki tvori drugi oddelek v muzeju, so šolski učbeniki, ki so jih rabili na slovenskem etničnem ozemlju. Nadalje pedagoški periodični tisk, pedagoški učbeniki ter drugi pripomočki za učitelje in profesorje, šolski zakoni, mladinski tisk in revije, literarna dela šolnikov, skratka tisk, ki obravnava šolska in vzgojna vprašanja. Zbrana so tudi strokovna glasila prosvetnih delavcev. V tej zbirki ima muzej že nad 1000 mikrofilmskih posnetkov listin, ki jih hranijo arhivi v Avstriji. Knjižnica šteje okoli 17.000 del v 21.000 zvezkih. Najstarejša knjiga je iz leta 1501, in sicer izdaja Vergila, prirejena za gimnazije. Največ je učbenikov za osnovne, srednje, strokovne in visoke šole. Posebej so zbrana letna izvestja (poročila) šol, ki jih je nad 3400 zvezkov.

Značaj knjižnice je specialen in njena naloga je zbirati izključno knjige, ki so v zvezi s šolstvom. Knjige so istočasno tudi razstavno gradivo. Knjižnica redno posluje tudi za bralce izven Ljubljane.

Arhiv je tretji oddelek muzeja. Gradivo je razdeljeno v kartoteko šolskih kronik, ki obsega nad 1700 map. Vsaka šola ima svojo mapo s pregledom listin. V tej zbirki so podatki o ustanovitvi šole, številu oddelkov, učnem jeziku, šolski zgradbi, šolskem okolišu, izvleček šolske kronike o ustanovitvi šole in njenem razvoju, podatki za čas narodnoosvobodilnega boja, imena učiteljev, statistike učencev, poročila o stanju šole in prireditvah na šoli. Za velik del osnovnih šol je zbirka skoraj kompletna, medtem ko je za druge šole potrebno

dopolnjevanje. Za to zbirko je sestavljen tudi register šol, ki omogoča hitro orientacijo pri iskanju podatkov.

Zbirka uradnih šolskih spisov, listin in tiskovin je razdeljena na obdobje terezijanskega in jožefinskega šolstva (1774—1804), dobo politične šolske ustave (1805—1869), razdobje tretjega avstrijskega šolskega zakona (1869—1918) in na obdobje med obema vojnama. Najstarejše listine so iz leta 1751, dopolnjene so z mikrofilmskimi posnetki iz XVII. in XVIII. stol. V tej zbirki je nekaj originalnih šolskih kronik in protokolov šol, odlokov za posamezne nadzorovalne okoliše v lavantinski in sekovski škofiji. Ti šolski dokumenti so odličen vir za študij o razvoju šolstva, pouka in vzgoje. Posebno zbirko sestavlja nekdanji arhiv Zaveze učiteljskih društev v Avstriji in Jugoslovanskega učiteljskega združenja. To gradivo se prične z letom 1854. Ohranjen je tudi del arhiva učiteljev meščanskih šol. Izredno dragocena je zbirka šolskih listin iz obdobja narodnoosvobodilnega boja, ki obsega sedaj 24 zavojev. Vseh fasciklov je v arhivu 310.

Gradivo, ki ga zbira šolski muzej, drugih muzejev ni zanimalo, čeprav sta šolstvo in vzgoja sestavni del kulturne zgodovine. Naloga muzeja je dvojna. Prva je zbirati predmete in dokumente za sistematično proučevanje zgodovine šolstva in vzgoje, druga iz zbranega gradiva na stalni razstavi prikazati stanje šolstva in način poučevanja, razdeljeno na posamezne časovne periode. Občasne razstave, ki jih prireja muzej, z različno tematiko dopolnjujejo šolski pouk na različnih stopnjah ali pa so odprte ob proslavah in obletnicah. Upoštevati je treba, da je razvoj šolstva na Slovenskem tesno povezan z bojem množic za nacionalno in socialno osvoboditev.

France Ostanek

OPOMBE

1. Petindvajsetletnica Zaveze avstrijskih jugoslovanskih učiteljskih društev. Spominski spis. Sestavil Luka Jelenc. Ljubljana 1913, str. 103 — 2. France Ostanek: Slovenski šolski muzej v Ljubljani. Ljubljana 1936, str. 127.

ZGODOVINSKO BRANJE

Brda, 25. maja 1958. Izdal odbor za postavitve spomenika Srečku Humarju.

Petdeset strani obsegajoča brošura je posvečena spominu briškega rojaka, pianista in zborovodje Srečka Humarja. Zato obdeluje del prispevkov njegovo delo in življenje. V drugih prispevkih je prikazano v skopih in zato seveda nepopolnih obrisih življenje Brd v preteklosti, med NOB in danes.

Branko Marušič

Vogrsko, 15. septembra 1958. Izdal in založil odbor za postavitve spomenika padlim na Vo-grskem.

Vogrsko, znana vas v spodnji Vipavski dolini v okolici Gorice, je zaslovelo po svojem sodelovanju v NOB na Primorskem. V vasi so potekale priprave za oboroženo vstajo primorskega ljudstva, tu je bil ustanovljen PNOO, najvišji predstavnik ljudske oblasti na Primorskem, tu je bil sedež pokrajinskega komiteja KPS in drugih ustanov. Drobna knjižica, izdana v spomin padlih Vogrjanov in tistih, ki so nesebično sodelovali v NOB, ima namen, pokazati nekaj značilnih dogodkov in problemov te vasi med NOB. Svoje spomine in doživlja so prispevali dr. Aleš Bebler, France Bevk, Julij Beltram in drugi.

Knjižica je zanimiv dokument. Izdajatelji zaslužijo vso pohvalo, saj dajejo z njo poleg drugega vzgled še drugim krajem pri izdajanju podobnih del, ki so za proučevanje krajevne zgodovine zelo pomembni donesek.

Branko Marušič

Studi goriziani. Rivista della Biblioteca Governativa di Gorizia. Volume XI—XXIV (1948 do 1958).

Prvi povojni letnik (XI, 1948) prinaša poleg drugega dve Stucchijski poročili, prvo o izkopavanju rimske »vile« v Ločniku pri Gorici, drugo pa o arheoloških najdbah zadnjih let v okolici Gorice. Rokopisno kroniko Ivana Marije Marušiča (Marussiga) iz leta 1709 je objavil in primerno dokumentiral O. Fasiolo.

V XII. letniku (1949) spet srečamo arheologa Stucchijski, Cossar pa je podal v tekstu, dolgem 50 strani, fragment iz zgodovine obrti v Gorici.

V XIII. letniku (1952) je zlasti važen članek o goriški plemiški rodbini Lantieri.

XIV. letnik (1953) prinaša med drugim tudi razpravo o tisku v Gorici v XVIII. stoletju, ki je bil tedaj le italijanski.

J. Pisano je prispevala v XIX. letniku (1956) članek o goriškem časopisju od leta 1800 dalje; seveda je upoštevala tudi slovensko časopisje, čigar delež ni bil majhen.

Iz XX. zvezka (jul.—dec. 1956) naj omenim Cossarjev prispevek o družabnih prireditvah v Gorici v XVIII. stoletju in Spessotovega o grofu Rihardu Strassoldu (1571—1651).

XXI. zvezek (jan.—jun. 1957) prinaša Val. Jelinčičev prispevek z naslovom *Esiste il 'Catechismus slavonicus' del Cusani?* Z objavljanjem še ne izdanih listin iz goriških arhivov se ukvarja A. Toscano. Objava se nadaljuje v XXII. zvezku (jul.—dec. 1957).

Prvi zvezek XXIII. letnika (jan.—jul. 1958) prinaša med drugim tudi razpravo Val. Jelinčiča z naslovom *»Martino Bauzer, il primo storico goriziano«*. Jezuit Bavčar je bil doma nekje iz

Vipavske doline in ne — kot piše Slovenski biografski leksikon — iz Solkana pri Gorici. Bavčarjevo poglavitno delo je *»Historia Rerum Noricarum et Forojuliensium«*, čigar ena kopija je shranjena tudi v NUK v Ljubljani. Jelinčič je delo poslovenil leta 1954.

Zvezek XXIV. (jul.—dec. 1958) prinaša med drugim tudi življenjepis orientalista Štefana Kociančiča (1818—1883) z navedbo rokopisnih in tiskanih del, shranjenih v Gorici. O cerkveni organizaciji v spodnjem Posočju razpravlja Enrico Marcon, pregled zgodovine goriške stolne cerkve pa podaja Igino Valdemarin.

Branko Marušič

Gorizia nel medioevo. Miscellaneo di studi storici in occasione del quinto centenario della concessione dei diritti civici a Gorizia. Gorizia 1956.

Kot druga knjižna priloga revije *»Studi goriziani«* (prva je izšla že leta 1934) je bil natisnjen zbornik, ki proslavlja 500-letnico podelitve mestnih pravic Gorici, hkrati pa naj bi počastil spomin furlanskega zgodovinarja Piera Silveria Leichta, ki je umrl v februarju 1956. Med razpravami so vidne: Leichtova *»I Conti di Gorizia e la formazione del commune Goriziano«*, Pedrinijeva *»Gorizia dalle origini al secolo XV«* prikazuje geografski razvoj mesta do XV. stoletja, Ferrarijeva *»I codici di privilegi 'contra Comitum Goricie' nell'Archivio dei Consultori della Republica Veneta«*, itd.

Zaradi važnosti vsebine se bo knjige posluževal vsakdo, ki se bo podrobneje ukvarjal s srednjeveško zgodovino Goriške.

Branko Marušič

Gorizia viva. Venticinque tavole dai disegni seicenteschi di Giovanni Maria Marussig. Gorizia, dicembre 1957.

Ivan Marija Marušič, goriški kronist iz XVII., oz. XVIII. stoletja je znan tudi kot slikar, saj je svoje znano delo *»Relatione del Contaggio«* opremil z risbami, ki prikazujejo dogodke iz vsakdanjega življenja v Gorici. Goriška državna knjižnica je izdala kot tretjo književno prilogo k svoji reviji *»Studi Goriziani«* knjigo s 25 reprodukcijami in primernim besedilom.

Branko Marušič

Jadranski koledar 1959. Letošnji tržaški *»Jadranski koledar«* prinaša poleg drugega tudi nekaj važnih zgodovinskih člankov. Najpomembnejši med njimi je nedvomno Godinov z naslovom *»Dokumenti iz tržaške zgodovine«*, pisan na osnovi listin iz tržaškega stolnega arhiva. Nekaj latinsko pisanih originalov in regest je objavil Marsich med leti 1877—1885 v *»Archeografo Triestino«* (N. S., Volume V—XI). Godina je poskušal s pomočjo slovanskih imen, ki nam jih listine v veliki meri posredujejo, dognati razširjenost tako slovenskega kot hrvatskega življa v mestu med leti 1100 in 1400 (najstarejša listina je iz leta 1114). Rezultati Godinovih raziskav so seveda zelo zanimivi: Trst je bil v navedeni dobi močno slovanski, če že ne celo pretežno, sledove slovanskih prebivalcev je najti v mestu samem vse od leta 1115 dalje. Močno italijansko priseljevanje se je pričelo šele po letu 1400. Vzroki,

da še do danes nimamo temeljite zgodovine Trsta, so prav v tem, ker bi bilo »večno italijanstvo« tega mesta nemogoče dokazati. Zanimiva je tudi Godinova ugotovitev, da je Marsich v svojih italijanskih registih močno popačil mnoga slovenska imena.

Enako pomembno je poročilo o delovanju Slavjanske čitalnice v Trstu med leti 1865—1876, ki ga je napisal Lavo Čermelj. Članek temelji na podatkih, ki jih nudijo sejni zapisniki čitalniškega odbora. Kratek zgodovinski pregled vasi Pevma, ki se prvič omenja leta 1181, je prispeval R. Bednarik. O Števerjanu in drugih vaseh goriških Brd v prvi svetovni vojni je pisal A. Rejec. Šibkejšje je Vilharjevo razpravljanje »Trst v dva tisoč letih«.

Branko Marušič

Kulturni odmevi. Prosvetna revija, glasilo DPD Svoboda Ajdovščina. Leto I/1958, št. 1, Ajdovščina, aprila 1958. Izhaja četrtletno.

Skromna, ciklostirana revija »Kulturni odmevi« kaže na hvale vredno vnemo Ajdovcev, da bi tudi njihov kraj sledil drugim večjim krajem na Slovenskem, ki že imajo podobna glasila. Prva številka prinaša v veliki meri literarne sestavke. Dalje se je pričela objavljati Plesničarjeva zgodovina Ajdovščine, nekaj zanimivih arheoloških podatkov vsebuje še Bizjakov članek »O varstvu kulturnih spomenikov«.

Branko Marušič

Kulturni odmevi, št. 2, 1958/59.

Po leto dni dolgem molku je ponovno izšla v aprilu 1959 ta ajdovska revija. Zgodovinarja bosta pritegnila članek o kulturnem življenju v Ajdovščini v preteklosti ter kratek arheološki sprehod po okolici Ajdovščine. Zanimiva je P. Plesničarjeva »Zgodovina Ajdovščine«.

Plesničar je napisal to svojo zgodovino pred nekaj desetletji, vendar je ostala v njegovi zapuščini. Za objavo v reviji jo je priredil in dopolnil Lojze Bizjak. Pri tem je napravil veliko napako: nikjer ni označil, kaj je Plesničarjevega in kaj njegovega. Svoje pripombe in dodatke bi moral strogo ločiti od originalnega teksta.

V tej zgodovini se imenuje Ajdovščina »Castra ad Undecimum«, v virih pa »Castra« nima tega vzdevka. Ime »ad Undecimum« je nosila postaja na poti Aquileae—Emona, oddaljena 11 rimskih milj od Aquilee pri današnjem Gradišču ob Soči.

Napak in netočnosti je še več. Vendar je treba upoštevati, da je bil Plesničar ljudskošolski učitelj in zato zgodovinar-amater. Tudi Bizjak sam ni povsod kos svoji nalogi. K delu bi moral pritegniti še najnovejšo slovensko in italijansko literaturo; zlasti italijanski zgodovinarji so precej pisali o Castru — rimski Ajdovščini (n. pr. Sticotti, Degrassi, Stucchi).

Končno naj pripomnim, da je druga številka slabše urejena in izdelana od prve.

Branko Marušič

Zbornik Splošne bolnišnice v Mariboru. Uredil dr. Eman Pertl. Izdala in založila Splošna bolnišnica v Mariboru. Tiskala Mariborska tiskarna. 1959. Cena 1300 din.

Zbornik mariborske Splošne bolnišnice je prvo obširno delo iz zgodovine slovenskega zdravstva. Vsi sedanji in deloma tudi bivši predstojniki oddelkov in institutov so prikazali nastanek, razvoj, težave, uspehe in glavne naloge oddelkov, pri čemer so posegli globoko v probleme modernih medicinskih znanosti. V teh razpravah najde mnogo koristnega in zanimivega ne samo zdravnik, ampak tudi zgodovinar, izobražencu laiku v medicini pa se omogoči vpogled v njemu nepoznano področje, ki se zelo hitro okorišča z vsemi pridobitvami in odkritji moderne znanosti.

Temeljito je obdelal zgodovino mariborske bolnišnice od najstarejših časov do prve svetovne vojne znani zgodovinar našega lekarništva mr. ph. Franc Minařik na osnovi vseh znanih in dostopnih virov. Minařikovo razpravo posrečeno dopolnjujeta Martin Čeh in Vilko Hötzel s svojim prispevkom o zgodovinskem razvoju bolnišnične uprave.

Prof. Franjo Baš razpravlja o zdravstvenozgodovinskih spomenikih Maribora. Prof. Jan Sedivy piše o zaslugah, ki si jih je pridobil za mariborsko bolnišnico drugi ravnatelj mariborske klasične gimnazije Ivan Ringauf (†1899). Le-ta je položil temelje dragoceni gimnazijski professorski knjižnici, v oporoki pa je postavil za glavnega dediča mariborsko bolnišnico z obvezo, da imajo v njej bolni revni dijaki brezplačno zdravljenje in oskrbo. Tako je bila mariborska gimnazija prvi šolski zavod v Srednji Evropi, ki je imela za svoje revne dijake urejeno bolniško socialno zavarovanje brez kakršnih koli prispevkov.

Vrednost tega zbornika, ki je izšel na 536 straneh velikega formata, zelo povzdigne 175 slik in 26 diagramov. Zgodovinar je posebno vesel kratkih življenjepisov vseh bivših pomembnejših zdravnikov in farmacevtov, ki so službovali ali še službujejo v mariborski bolnišnici v razdobju od 1827 do 1955.

Janko Sivec

Loški razredi, VI, 1959. Izdalo Muzejsko društvo v Škofji Loki decembra 1959.

Šest letnikov Razgledov je že za nami. Za številčno majhen, a kulturno razvit kraj je to prav lep uspeh.

Tudi vsebina VI. letnika je pestra: Štiridesetletnici ustanovitve KPJ je posvečenih pet člankov, izmed katerih so štirje memoarnega značaja, a nič manjše vrednosti ni peti o Klušovem Joži, čeprav je literarnozgodovinskega značaja. Med sodelavci Razgledov srečamo tudi tokrat nekaj starih znancev s kulturnega področja (Franceta Planino s historiatom Loškega muzeja, dr. Pavla Blaznika s podatki o podeželski obrti, dr. E. Cevca s skico o slikarju Stefanu Dolinarju, Jožo Gašpersiča z jelovskim oglarstvom, Jožeta Jenka s Škofjo Loko sredi železniškega omrežja — itd.), nekaj pa novih imen: slavista Elo Grosovo (dramatik Anton Leskovec) in Emila Cesarja (Klusov Joža), Ado Barovo (o materialni kulturi v Sopotnici) itd. Zastopane so še arheologija, geologija, zoologija, problematika knjižnic itd. — S področja zgodovine pogrešamo tokrat kako osrednjo, močnejšo razpravo.

Jože Sorn

SILVA

LJUBLJANA

Od davnih časov pa do konca II. svetovne vojne je z gozdovi okrog Kamniške Bistrice in majhnim lesno-predelovalnim obratom v Stahovici gospodarila kamniška korporacija — ali bolje rečeno — kamniški »purgarji«, katerih edini cilj je bil, izkoriščati gozd v svoje namene, ne oziraje se na kakršne koli posledice, ki bi jih utrpel gozd sam.

V letih 1945 do nekačo 1953 so morali tudi ti gozdovi dati svoj delež za obnovo domovine in iz razumljivih razlogov niti gozd niti lesni obrat nista uspevala, ker je bil tedaj edini cilj zadovoljiti potrebe povojnega časa, medtem ko za ekonomično gospodarjenje z gozdom ni moglo biti razumevanja. Ko so bili gozdovi v okolišu Kamniške Bistrice že dokaj izčrpani in neurejeni, jih je dobila v svojo posest fakulteta za agronomijo, gozdarstvo in veterinarstvo v Ljubljani.

Gospodarjenje samo tudi v začetni dobi po prevzemu gozdov ni bilo na zadovoljivi višini, ker je bila samovolja delavcev precejšnja; razen tega pa so bili še drugi vplivi tako močni, da ni bilo mogoče takoj vzpostaviti vzorni red in preiti na ekonomično gospodarjenje z gozdovi. Po letu 1953, ko je podjetje prevzel v roke delavski svet z upravnim odborom, pa se je začel položaj takó v gozdu kot na lesnem obratu znatnoboljšati in je tudi dolina Kamniške Bistrice dobila lepše lice.

Podjetje »SILVA«, gozdno in lesno gospodarstvo agronske, gozdarske in veterinarske fakultete v Ljubljani, poleg svojega namena, to je urejanja, varstva, gojenja gozdov in eksploatacije ter predelave lesa v gotove izdelke, služi tudi namenom gozdarskega odseka fakultete, kjer se študentje praktično vežbajo, a profesorski zbor in Inštitut imata svoja raziskovalna področja.

V zvezi s tem je tudi samo delo podjetja različno od dela podobnih podjetij v Sloveniji.

Poslovati je moralo po eni strani po vseh ekonomskih načelih sodobnega gospodarjenja; spremenilo je obrtno predelavo lesa v industrijsko, gozdarstvo je mehaniziralo in opremilo s sodobnimi pravilnimi napravami, kot so gravitacijske žičnice, motorni izvlek, urejene ceste, sama eksploatacija pa se poslužuje sodobnih motornih žag.

Istočasno se morajo vsi tehnični dosežki in sistem poslovanja vsklajevati s potrebami pedagoškega in znanstvenega dela fakultete, za kar prejema podjetje od profesorjev in posa-

Cesta v Kamniško Bistrico

meznih kateder razne elaborate in navodila za strokovno vodstvo podjetja. Naj omenim le nekaj takih del:

Elaborat o gozdno-gojitvenih osnovah, Fito-cenološki elaborat, Elaborat geodetske sestave tal, Navodila o varstvu gozdov — ptičje valilnice, krmilnice, zaščita pred divjadjo itd., Navodila o zaščiti pred erozijo na komunikacijah, razni elaborati za nadaljnjo izgradnjo komunikacijskega sistema, organizacijski predlogi za vodstvo podjetja v smeri ekonomike, pedološke analize ter instrukcije, praktične vaje in uvažanje moderne mehanizacije v gozdarstvu.

Vsa omenjena dela, elaborate, navodila itd. preverjajo profesorji na posameznih katedrah teoretično in praktično na terenu. Da se doseže čim tesnejša povezava podjetja s fakulteto in obratno, so se lotili še konkretnejšega povezovanja obojih s tem, da asistenti posameznih kateder direktno sodelujejo v proizvodnji.

Da pa je podjetje lahko doseglo raven dokaj urejenega fakultetnega posestva, se je moralo delo graditi od spodaj navzgor. Ni dovolj, da so posamezne katedre fakultete samo izdelale določene elaborate, marveč je moralo podjetje za to pripraviti osnovni proizvodni kader, to je delavce.

Bilo je več seminarjev, tečajev in predavanj, na katerih so se delavci spoznali z modernimi metodami dela in sistemom ekonomskega poslovanja podjetja, poleg tega pa je podjetje poskrbelo, da so vsi gozdarski delavci opravili izpit za kvalificiranega delavca.

Velike zasluge za doseg kvalifikacij imajo tudi posamezni profesorji fakultete, ki so s svojimi predavanji prispevali velik delež za omenjeni cilj.

Za boljšo storilnost in dvig proizvodnje pa je podjetje poskrbelo tudi s tem, da je uvedlo topli obrok hrane, ki se dostavlja direktno na sečišča gozdnim delavcem in ravno takó tudi v delavnice lesno-industrijskim delavcem.

S postavljenimi cilji in doseženimi uspehi pa podjetje upa, da bo »SILVA« kot gospodarska enota in fakultetna posest lahko še nadalje prosperirala in služila svojemu namenu.

LIP

Lesno industrijsko podjetje LJUBLJANA

OB 40-LETNICI KPJ

Lesno industrijsko podjetje Ljubljana je bilo ustanovljeno v oktobru leta 1948 kot podjetje republiškega značaja s sedežem v Ljubljani. Podjetje je nastalo iz nacionaliziranih žagarskih obratov v okolici Ljubljane. Ti obrati so bili: v Radomljah, na Vrhniki, Bregu pri Borovnici, v Bistri, Polhovem Gradcu, Boštajnovi pri Polhovem Gradcu, Preserjih pod Krnomo, Boštanju, Zagorici pri Litiji, Crnem potoku, Podstranjku in v Stahovici. V letu 1950 je bil podjetju pripojen še obrat na Verdu, ki je do tedaj delal v okviru Lesno industrijskega podjetja v Logatcu. Na vseh teh obratih je bila glavna proizvodnja žagan les.

Podjetje je od ustanovitve dalje poslovalo pod zelo neugodnimi pogoji. Stroji so bili v celoti zastareli in izrabljeni, stavbe stare in potrebne nujnih popravil. Delovni pogoji so bili skrajno neprimerni, saj delavnice niso bile ogrevane niti ni bilo priprav za odvajanje žagovine. Kljub takim pogojem pa je kolektiv v celoti izpolnjeval in celo presegal planske naloge.

V takem obsegu je podjetje poslovalo do leta 1952. V tem času se je namreč nekaj obratov osamosvojilo, nekateri pa so se na osnovi republiškega perspektivnega plana ukinili. Dokončno se je podjetje izoblikovalo v letu 1958 ter so v njegovem sklopu ostali še štirje obrati in sicer v Radomljah, na Verdu ter v Borovnici lesni obrat in obrat »Bakelit«.

Kljub pogojem, ki jih je imelo podjetje ob ustanovitvi in vplivom reorganizacij pa je bil v pogledu proizvodnje napravljen velik korak naprej. Delavski svet je že takoj po prevzemu podjetja v upravljanje sklenil, da je potrebno izboljšati delovne pogoje ter poskrbeti za boljši asortima proizvodnje. V letu 1952 je Delavski svet dokončno sprejel plan razvoja in rekonstrukcije obratov. Po tem planu naj bi se moderno preuredili obrati na Verdu in v Radomljah, ker imata le ta dva možnost ekonomskega razvoja, v Borovnici pa naj bi se gradila nova tovarna. K temu planu se je takoj pristopilo in sta bila obnovljena oba obrata, v Borovnici pa se je pričelo z gradnjo novega obrata v l. 1954. Rekonstrukcija obratov je omogočila prehod na predelavo rezanega lesa. Dočim je bil pred tem glavni proizvod za prodajo rezan les, podjetje izdeluje že vse vrste drobnega pohištva, lesno moko, lamelni parket, klasični parket ter za boje, v novem obratu v Borovnici, ki pa še ni v celoti dograjen, pa tipizirana suhomontažna lamelna vrata. Drobno pohištvo izdelujemo predvsem za izvoz, ki zaradi kvalitetne izdelave iz leta v leto raste.

V letu 1954 je podjetje začelo s pripravami za proizvodnjo bakelita, ki potrebuje kot osnovno surovino lesno moko, katero je podjetje samo izdelovalo. Čeprav s te strani ni bilo v državi še nikakih izkušenj, nam je uspelo, da danes izdelujemo zelo kvaliteten navaden bakelit za stiskanje, poleg tega pa še razne vrste drugih bakelitov, ki jih potrebuje naša industrija kot elektrobakelit, tekstilni bakelit, bakelit za brizganje in razne vrste barvnih ba-

kelitov. Posebej je omembe vredno to, da je odpadel uvoz bakelita, ki so ga do tedaj nekatera podjetja uvažala. S tem pa je bilo skupnosti prihranjeno precej deviz.

Zaradi uvedbe nekaterih novih strojev, predvsem pa zaradi izboljšanja organizacije dela je količinska proizvodnja nenehno rasla. Prav tako se je spreminjala struktura proizvodnje glede na uvajanje novih artiklov. Uvajanje izdelkov drobnega pohištva je imelo za posledico padanje proizvodnje rezanega lesa iglavcev, pri tem pa se je dvignila proizvodnja rezanega lesa listavcev. Tako je podjetje še v letu 1951 narezalo 46.327 m³ lesa iglavcev, v letu 1958 pa le še 8.561 m³. Proizvodnja listavcev je znašala leta 1951 1.629 m³, v letu 1958 pa že 7.113 m³. Ta proizvodnja je narasla predvsem zaradi tega, ker se vse drobno pohištvo, namenjeno za izvoz, izdeluje predvsem iz bukovega lesa. Znatno se je povečala proizvodnja, ker je podjetje začelo izdelovati nove artikle, ki jih na našem trgu sploh še ni bilo. Pri uvajanju novih izdelkov je podjetje predvsem ugotavljalo potrebe trga, pri tem pa si prizadevalo, da bodo izdelki čim cenejši in bolj dosegljivi potrošnikom.

V letu 1952 smo prvi v državi začeli proizvajati lesno moko, katero se predvsem potrebuje v usnjarski industriji in pri izdelavi bakelita. Tega leta smo izdelali 41 ton lesne moke, leta 1958 pa je proizvodnja narasla na 380 ton. Bakelitno moko smo pričeli izdelovati v letu 1954 in smo jo izdelali 4 tone, v letu 1958 pa že 155 ton. Kosovnega pohištva smo ob uvedbi v letu 1950 izdelali za 2.000.000 din vrednosti, v letu 1958 pa že za 321.000.000 din. Lamelni parket, ki je prav tako nov proizvod v lesni industriji, pa je bil v podjetju uveden v letu 1956 z izdelano količino 36.383 m², v letu 1958 pa smo ga že izdelali 41.653 m².

Tudi tipizirana suhomontažna vrata so nov izdelek, ki smo ga uvedli v letu 1958 in je proizvodnja v prehodu od polindustrijskega na industrijski način. Kljub temu pa smo v letu 1958 izdelali vrat za 123.905.000 din vrednosti.

Furnir smo začeli izdelovati predvsem za lastno porabo pri proizvodnji vrat in smo ga v letu 1958 izdelali 864 m².

Znatno je porasla tudi proizvodnja klasičnega parketa. Leta 1952 smo izdelali 26.127 m² bukovega in hrastovega parketa, v letu 1958 pa že 136.284 m².

Izvoz predstavlja iz leta v leto večjo postavko v bilanci. V letu 1952 smo izvršili izdelkov v vrednosti 174.727.922 din, v letu 1958 pa že za 452.128.909 din. Povpraševanje po naših izdelkih je v inozemstvu veliko, kar dokazuje, da so kvalitetno izdelani. Največji odjemalci so ZDA ter Anglija in Zahodna Nemčija, izvažamo pa še v Urugvaj, Belgijo, Francijo, Izrael, Italijo, Holandijo, Egipt, Grčijo in Sev. Afriko.

Ni pa rasla planirana proizvodnja na račun povečanega števila delavcev, temveč je k temu v znatni meri pripomogla večja storilnost. V letu 1952 je na enega zaposlenega odpadlo 999.000 dinarjev vrednosti proizvodnje, v letu 1958 pa že 1.561.000 din ali 64 % več. To je vsekakor uspeh, ki ga je pripisati dobremu gospodarjenju.

Politične organizacije v podjetju in Uprava so že takoj v začetku uvideli, da se brez dobrega organiziranega upravljanja podjetje ne bo pravilno razvijalo. To je bilo še toliko bolj potrebno, ker so obrati izven sedeža podjetja. Tako zasledimo že v prvih letih delavskega samoupravljanja upravne odbore obratov, ki so reševali predvsem vprašanja svojega obrata. Delavskemu svetu pa dajali predloge v zvezi z gospodarjenjem. Kasneje so se upravni odbori ukinili, mesto teh pa so bili uvedeni obratni delavski sveti, katerim je centralni delavski svet zagotovil določene pristojnosti v pravih podjetja. Poleg zgolj administrativnih zadev, ki jih rešujejo obratni delavski sveti, so jim dana na razpolago ustrezna finančna sredstva, s katerimi gospodarijo.

Vse boljši finančni rezultat podjetja zaradi prizadevanja delovnega kolektiva v dvigu storilnosti je omogočil, da smo v zadnjih letih znatna sredstva namenili za družbeni standard. Tako smo že v letu 1956 postavili v Selcah večje število weekend hišic in njih število iz leta v leto dopolnjevali tako, da danes že razpolagamo z 80 ležišči. V Borovnici je bila ustanovljena

Delavska restavracija, ki daje tople malice obratoma Borovnica in Verd, dočim ima obrat v Radomljah lasten bife.

Pristopili smo tudi k reševanju stanovanjskega vprašanja. V Borovnici je bilo adaptiranih nekaj stanovanj, ki jih je podjetje uredilo v stavbah, last SLP, ki so bile dodeljene podjetju. Za novogradnje na vseh treh obratih ima podjetje že pripravljene potrebne načrte in izdana gradbena dovoljenja.

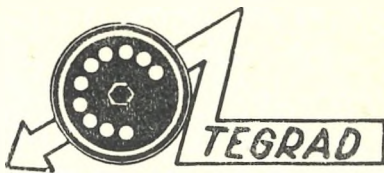
Člani kolektiva so se ne glede na to, da so v prvi vrsti vlagali svoje sile v proizvodnjo, ukvarjali tudi z drugimi dejavnostmi v podjetju. Mladinska organizacija v sodelovanju s sindikalno vsako leto organizirata medobratno tekmovanje v raznih športnih disciplinah. Sindikalne podružnice obratov so poskrbele tudi za skupinske izlete, na katerih so si člani kolektiva ogledali druge tovarne lesne stroke ter si tako prisvajali tudi izkušnje drugih.

Celoten delovni kolektiv je ponosen na svoje uspehe, zaveda pa se, da ji je tak napredek omogočila socialistična ureditev, katere nosilec je Komunistična partija s tov. Titom na čelu.

V. M.

Lesnoindustrijski obrat v Borovnici

Ljubljana, Šmartinska cesta 10

Podjetje »Tegrad« je nastalo iz telegrafsko-telefonskih tehničnih sekcij, ki so v organizaciji PTT ustanov in pozneje Podjetij za ptt promet opravljale vzdrževalno službo na tt linijah in napravah in so istočasno tudi gradile in rekonstruirale tt linije in naprave.

Po osvoboditvi leta 1945 in naprej v času obnavljanja telegrafskih in telefonskih linij in naprav se je pokazalo, da nove gradnje močno obremenjujejo vzdrževalno službo ptt sekcij in se je pričelo misliti na to, da bi nove gradnje izvajala posebna organizacijska enota in da bi bilo vzdrževanje ločeno od novih gradenj. Tako je nastala leta 1948 gradbena tt sekcija. Organizirana je bila samo pri takratni PTT direkciji Ljubljana in šele leta 1949 pri PTT direkcijah v drugi republikah. Gradbena tt sekcija v Ljubljani je torej od leta 1948 izvajala na teritoriju Slovenije nove gradnje in rekonstrukcije na nadzemnih in kabelskih tt linijah. Pozneje v letu 1949 se je spremenilo ime te sekcije v »Voditelj gradbenih del« (Oddelek za nizke gradnje) s samostojnim finančnim poslovanjem. V taki organizaciji pod okriljem PTT je sedanji »Tegrad« posloval pod imenom »Voditelj gradbenih del« vse do leta 1954, ko so bila v Podjetjih za ptt promet ustanovljena posebna samostojna podjetja za gradnjo nadzemnih in kabelskih tt linij. Podjetje »Tegrad« je bilo kot gospodarska organizacija registrirano pri Okrožnem gospodarskem sodišču v Ljubljani dne 5. novembra 1954 z osnovno dejavnostjo: postavljanje novih, rekonstrukcija in investicijsko vzdrževanje tt naprav ter s stransko dejavnostjo: projektiranje nadzemnih tt linij in kablov in izdelava betonskih blokov za vlečenje kablov.

S to protokolirano dejavnostjo je »Tegrad« izvajal vsa gradbena dela na teritoriju Slovenije z osebjem, ki ga je imel kot prejšnji gradbeni oddelek in v poslovnih prostorih podjetja za ptt promet v Ljubljani, Cigaletova 6. Kadri in osnovna sredstva, ki jih je »Tegrad« prevzel, ko je postal samostojno podjetje, kmalu niso več zadoščali, ker so se gradbena dela kopičila v vedno večjem obsegu in ker so se poleg osnovnega investitorja, t. j. Podjetja za ptt promet, pojavljali tudi drugi investitorji za gradnjo tt linij, kakor n. pr. Direkcija jugoslovanskih železnic, Jugoslovanska ljudska armada, Tajništvo za notranje zadeve, Elektrogospodarska skupnost Slovenije in pa še občine ter zadruge. »Tegrad« je bil zato prisiljen dobiti in izobraževati kadre sam, in sicer v prvi vrsti delavce, ki so se s tečaji in vežbanjem pri že priučenih delavcih izpopolnili v delovodje, nekateri pa tudi v vodje gradb.

V letu 1957 so bili po sklepu ObLO Ljubljana-Center dodeljeni podjetju »Tegrad« poslovni prostori obrtnega podjetja »Lesna galanterija« na Šmartinski c. 10. Podjetje »Tegrad« je takrat zaposlovalo okrog 150 delavcev in ni imelo svojih poslovnih prostorov. Pri dodelitvi teh prostorov pa se je »Tegrad« pismeno obvezal, da bo razširil svojo dejavnost in ustanovil delavnico za popravilo vseh vrst električnih

gospodinjskih aparatov. Tako razširjeno dejavnost je »Tegrad« dal registrirati pri Okrožnem gospodarskem sodišču dne 5. okt. 1957. Osnovni dejavnosti se je dodalo še postavljanje, rekonstrukcija in vzdrževanje naprav za jaki tok, pri stranski dejavnosti pa servis za šibke in jaki tok ter izdelovanje elektrotehničnih naprav (proizvodnja).

Za to razširjeno dejavnost pa je bilo treba dobiti nove kadre in tudi dodatne prostore. Še istega leta je »Tegrad« odkupil od KZ Vič večje gospodarsko poslopje s primernim zemljiščem, kjer se je počasi organiziralo skladišče tt materiala, elektrodelavnica in parkirni prostor za avtomobile. Gornji del tega gospodarskega poslopja se je začel preurejati za stanovanja delavcev in njihovo preskrbo. V spodnjih prostorih zunanjega trakta pa je provizorno urejena betonarna za proizvodnjo betonskih blokov. Perspektivno bo na odkupljenem zemljišču postavljena avtomobilska garaža, samski dom za delavce in uslužbence, lopa za kabelske bobne in v končni fazi tudi novo upravno poslopje.

V jeseni letošnjega leta je »Tegrad« odprl nove prostore za servisno delavnico za popravila električnih gospodinjskih aparatov in bo pozneje v njih poslovala tudi trgovina za servisno službo. V njej bodo potrošniki lahko dobili vse vrste nadomestnih delov za gospodinjske aparate in stroje.

Podjetje opravlja garancijska popravila za naše tovarne »Tobi«, Bistrica pri Mariboru, in »Georgij Naumov«, Bitola, in za inozemske aparate, uvožene preko podjetja »Elektrotehna« v Ljubljani. Poleg garancijskih popravil opravlja delavnica tudi popravila na vseh električnih gospodinjskih aparatih na račun koristnika.

Da je obstoj servisa upravičen, dokazuje že dejstvo, da je bilo do sedaj izvršenih preko 1500 garancijskih in preko 600 izvengarancijskih popravil.

V letošnji jeseni je »Tegrad« odprl tudi podružnice za servisne delavnice in to v Postojni in Piranu. Perspektivno pa bo odpiral podružnice v vseh večjih mestih, če bo potreba nastala in če bodo za to ustvarjeni pogoji.

Prizadevanje podjetja pri izpolnjevanju nalog, ki jih postavljajo investitorji, se kaže tudi v finančnem rezultatu. Dosežena realizacija je vsako leto večja in bo v letošnjem letu zrasla že preko 500 milijonov dinarjev.

Delavski svet in upravni odbor podjetja stalno spremljata poslovanje in odločujeta pri vseh večjih problemih, predvsem pri porabi skladov. Sindikalna podružnica ima v sodelovanju z upravo podjetja in organi samoupravljanja stalno skrb za delovnega človeka. Prevzela je v upravljanje počitniški dom v Piranu, kjer lahko člani kolektiva preživijo poceni svoj letni oddih. Nadalje je nabavila za delavske skupine radijske aparate in organizirala potujočo knjižnico.

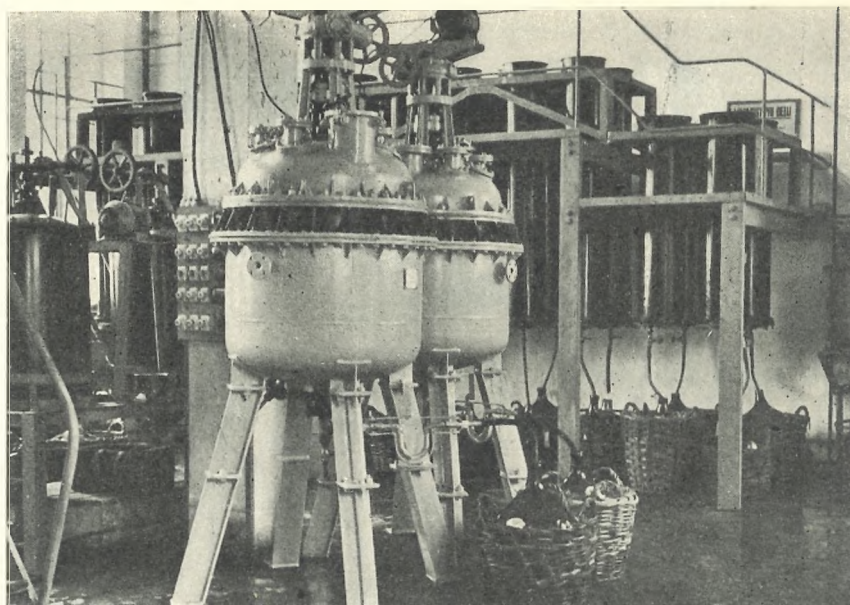
Podjetje »Tegrad« si prizadeva, da z delom v opisanih dejavnostih koristi naši socialistični skupnosti in našemu delovnemu človeku.

LEK

tovarna
kemičnih
in farmacevtskih
proizvodov

Ljubljana

Farmacevtska industrija je v Sloveniji pravzaprav zelo mlada panoga naše dejavnosti. Stopnjo, na kateri je danes, pa je dosegla šele v povojnem času, ker prej razen nekaj manjših obratov večje industrije te vrste sploh nismo imeli.

Že takoj po osvoboditvi leta 1945 je bilo ustanovljeno novo podjetje z imenom »Lek«, tovarna zdravil, s sedežem v Ljubljani, ki je združilo vse po vojni preostale obrate te vrste in jih preneslo v Mengeš, kjer je v prostorih bivše tovarne »Salus« nastala nova tovarna.

Vse to pa je bilo seveda treba tudi urediti ustrezno novemu namenu. Zgrajeni so bili novi obrati za izdelavo anorganskih soli in sredstev za narkozo, ekstraktivno alkaloidni oddelek, moderna kotlovnica, skladišče in ustrezne delavnice. V Ljubljani pa je bil ustanovljen obrat za oblikovanje zdravil, konfekcioniranje, kjer izvlečke in druga zdravila ustrezno oblikujejo.

Obenem z razvojem tovarne je rastle seveda tudi izbira izdelkov, zdravil. Medtem ko je za prva povojna leta značilno le konfekcioniranje in še to predvsem uvoženih surovin, se v poznejšem času vedno bolj in bolj izraža težnja, da se čim več izdelka iz domačih surovin. To pa ni bilo tako lahko delo, saj spada izdelava zdravil v izredno zahtevno panogo, kjer je čistost surovin, ki jih uporabljamo za zdravila, zelo važna, povzroča pa pri proizvodnji nešteto težav. Človeški organizem je namreč izredno občutljiv za tuje snovi, ki prihajajo po najrazličnejših poteh v obliki zdravil v telo. Najmanjša nepazljivost bi se tu lahko maščevala.

Svojo osnovno nalogo pa je podjetje zadovoljivo opravilo. Za to se imamo predvsem zahvaliti izredno delavnemu kolektivu, ki se je ves čas zavedal svojih nalog in jih tudi v redu opravljal. V novo organiziranih obratih je obseg proizvodnje vedno bolj naraščal in vse bolj se je širil sortiment preparatov, upoštevajoč pri tem predvsem domačo surovinsko osnovo.

Tovarna izdeluje vse vrste tekočih, na pol tekočih in suhih ekstraktov, ki jih potrebuje za svoja zdravila. Uporablja pa predvsem droge, ki jih imamo doma. Pomembni so izvlečki digitalisa, sekaleja in beladone, iz katerih je narejena vrsta zdravil: Belladin, Bellalumal,

Bellasecal, Digitalin »Lek«, Ergoffen, Ergometrin, Ergotamin, Neo-Bellasecal itd.

Od anorganskih surovin uporabljamo domači bizmut, živo srebro, aluminij, magnezij in svinec. Iz teh izdelujejo v tovarni vrsto izdelkov, ki so namenjeni predvsem izvozu. Med take izdelke spadajo: barijev sulfat, bizmutov subkarbonat, subgalat, subnitrat, subsalicilat, živosrebrni aminoklorid, oksid in Mertiosal, magnezijev subkarbonat in stearati bizmuta, kalcija, aluminija, magnezija in cinka, ki jih dosti uporabljajo predvsem v tehniki.

Omeniti je treba tudi proizvodnjo etra, ki ga uporabljajo za narkozo v zdravstvu in v tehniki.

Poleg zdravil, ki jih dobijo bolniki samo na recepte, pa izdeluje naša tovarna tudi vrsto zdravil za vsakodnevno rabo za glavobol, okrepitev itd., ki jih je moč dobiti v vsaki lekarni. To so naša znana zdravila: Coffalgol in Phenalgol za lajšanje glavobola in bolečin, Menthosan za razkuževanje ustne votline, Ulter za težave v želodcu, Ipecan proti kašlju, Kina vino in Tonicum za okrepitev, Navisan za lajšanje težav pri potovanju, Vitergin, ki ga jemljemo za okrepitev in v obrambo pred infektivnimi boleznimi, itd.

Na koncu moramo omeniti še naša zaščitna sredstva, ki naj ohranjajo delovno sposobnost in skrb za zaščito. Sem bi spadala zaščitna krema za roke, ki ščiti kožo pred škodljivimi vplivi raznih kemikalij, prahu in podobnega, Fluor calcium »Lek«, ki ohranja zdravo zobovje in kontraceptivno sredstvo Genosan.

To pa je le nekaj najvažnejših izdelkov tovarne »Lek«.

V petnajstletnem obdobju — kar je za industrijo te vrste zelo kratka doba — je vendar uspelo izdelati preko sto priznanih zdravil, od katerih je pretežna večina izdelanih iz domačih surovin.

Iz povedanega je v grobem razvidno doseženo delo in razvoj tovarne »Lek«. Petnajstletni napor pri osvajanju občutljive in zahtevne proizvodnje so iz kolektiva napravili delovno skupino, ki bo pridobljene izkušnje in znanje znala izkoristiti za bodoči vsestranski napredek in razvoj podjetja v prid zdravja vseh naših delovnih ljudi.

COLOR

tovarna barv in lakov

Medvode

Eden izmed medvoških dimnikov-velikanov kipi v nebo sredi številnih obratov tovarne barv in lakov »COLOR«. Te dni naj bi ti obrati praznovali svojo 125-letnico. Seveda, če v razvojno pot lahko štejemo tiste neznatne začetke, ko je nekaj stiskalnic spreminjalo laneno seme v pogače in olje in je oljarica sestavljala del večjega tujega podjetja. Res pa je, da je medvoška delovna baza pozneje prevzela pobudo v svoje roke in je pravzaprav postala nadaljnji nosilec barvarske tradicije.

Leta 1832 naj bi neki Adolf Hauptman v ljubljanskem mestu zvaril prvi lončič premazne mase, ki si je v poznejših letih tako na široko utrla pot na vsa področja človeške dejavnosti. Z letnico 1910 je zabeležen nastop graškega kapitala pod firmo A. Zankl-Söhne in letnica 1904 oz. 1918 pomeni quasi nacionalizacijo in prehod podjetja v slovenske roke. Omenjeno podjetje je leta 1923 kupilo medvoško tovarno olja — današnji »Color« —, ki je, kakor rečeno, odtistihmal prevzel vodilno vlogo celotnega podjetja. Administrativno vodstvo je bilo v Ljubljani s še stranskim obratom odkupljenega mlinarstva »Bistra« v Domžalah.

Takratna dejavnost je zajemala predelavo nekaj sto vagonov oljnega semena na leto. Iz olja so kuhali firnež, oljnate barve in lake, iz ostankov oljnega semena pa so prihajale na trg lanene pogače, ki so kot dobra živinska krma šle tudi v izvoz. Statistika pravi, da so letno izvozili približno 100 vagonov oljnih pogač. Za lesno industrijo so izdelovali vrsto nitrolakov ter hkrati vzdrževali manjši asortiment acetaluloznih lakov. Določen čas je tovarna izdelovala tudi očetno kislino in cinkovo belilo.

V teh kratkih besedah naj bi začrtali začetni okvir, iz katerega je izšel današnji »Color«, ki je na skoraj istem ozemljskem kompleksu, iz kul-

minacijske postavke predvojnih let ca. 2600 ton premazov na leto prišel na proizvodno številko 6300 ton in se že pojavlja proizvodni program 7 tisoč ton premazov na leto.

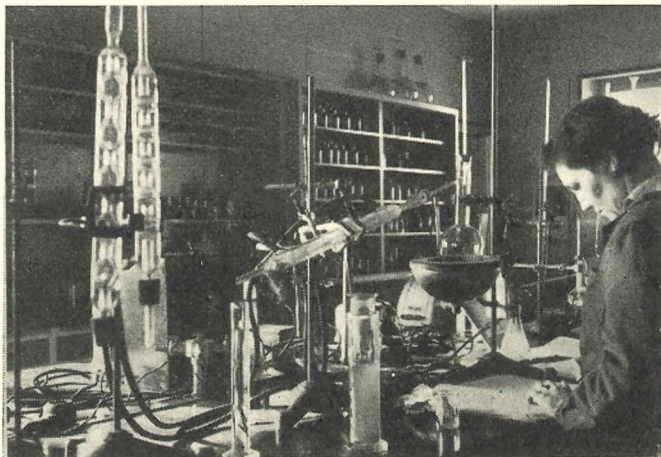
Razumljivo je, da so izključno pridobitveni interesi nekdanjih lastnikov bili kaj slab impulz za ustvarjalno dejavnost podjetja in da se je iniciativa izgubljala v žepih gospodarjev. Iz omenjenega razloga je preokret v letu 1945 očiten.

Kakor povsod drugod je tudi medvoški proletariat z vso vnemo sledil razvoju dogodkov pred letom 1941, ko so se s pohodom nacizma napovedovali usodni dogodki. Druga svetovna vojna, ki so jo sprožile militaristične sile osi, so hkrati pokrenile vrsto osvobodilnih gibanj, med katerimi so odločujočo vlogo odigrali tudi jugoslovanski narodi. V vojni vihri je zažarela tudi medvoška kotlina in vrsta mož iz oljarice je dala življenje, da so se naši ljudje spet lahko vrnili na delo v svojo tovarno. Okupacija pomeni stagnacijo, životarjenje, ponehanje proizvodnje, saj so delavci poleg statiranja prevzeli nase težo ilegalnega boja, ki je pomenil nove čase. Nacionalna in so-

cialna osvoboditev pa je na stečaj odprla duri delovnemu elanu in razvojna pot po letu 1945 je šla krepko navkreber.

Obrat v Domžalah se je osamosvojil in leta 1952 je dobilo medvoško podjetje svoje današnje ime.

Spoznavna smer povojne proizvodnje se kaže v osvajanju sodobnih tehnoloških postopkov in v prehajanju na čisto barvno področje. Iz tega se je izcimila opustitev predelave oljnega semena, prav tako je prenehala proizvodnja »Drevošana«, kemičnega preparata za uničevanje ameriškega kaparja, in končno je tovarna pred dvema letoma opustila proizvodnjo steklarskega kita. Težišče se je preneslo na proizvodnjo kakovostnih oljnatih in sintetičnih barv, lakov in emajlov ter drugih specialnih premaznih sredstev za najrazličnejše namenske uporabe v industriji in široki potrošnji. Prav na tem polju pa se je »Color« uvrstil med prve doma in na tujem. Ze sama količinska proizvodnja govori o vidnem napredku, ki se v odstotkih kristalizira nekako takole: v letu 1952 je bilo izdelanih okrog 3600 ton, leta 1953 4000 ton (povečanje za 11 %), leta

Analiza surovin

1954 4500 ton (povečanje za 23 %), leta 1955 4670 ton (povečanje za 29 %), leta 1956 4800 ton (povečanje za 32 %), leta 1957 5900 ton (povečanje za 63 %), leta 1958 5800 ton (pove-

Izvozno blago čaka na odpremo

čanje za 59 %) in končno l. 1959 6280 ton (povečanje za 74 %).

Sporodno s količinsko rastjo pa je treba zabeležiti dvig kvalitete, razširitev asortimenta specialnih proizvodov, ki jih zahteva industrija. Prav ta vsestranska dejavnost, ki se odziva zahtevam naše industrije, zmanjšuje uvoz premaznih materialov ter s tem v močni meri podpira naš CDF. Imena kot so »Medolux« sintetični emajl, in »Autolin«, nitroemajl, so postali pojmi za kvaliteto. V izvoz je lani šlo ca. 100 ton teh proizvodov in tržišče jim je dalo vse priznanje.

Imeti je treba pred očmi, da je tovarna pravzaprav neprestano v rekonstrukciji, saj se je morala ves čas boriti z iztrošenim strojnim parkom, z najemanjem kreditov za novo uvozno opremo, za razširitev proizvodnih prostorov, skladišč, stanovanj itd. Tovarna se z dveipolmilijskega prometa prebija na 3 milijarde in obstoječe kapacitete naj bi se v doglednem času povečale še za 10 modernih trovaljčnih strojev. Laboratoriji naj bi svojo opremo izpopolnili še z vrsto sodobnih kontrolnih naprav, ki bi kontrolno službo dohnali do vrhunca ter tako ostvarili vsa potrebna jamstva za trdnost in

kvaliteto premaza. V preteklem letu so se v okviru rekonstrukcijskega načrta izpolnila pričakovanja glede novega skladišča gotovih proizvodov in v startnem mesecu letošnjega leta so finalni proizvodi že dobili novo streho. Vsak čas se bodo zasoparile tudi prhe v delavskih kopalnicah, dokončane bodo sanitarije in že tretji stanovanjski blok bo pobral vrsto članov kolektiva. Tik pred tem smo, da se začne s pripravljalnimi deli za novo skladišče lahkovnetljivih topil, ki bodo iz centralnih obratov romala v okolico, kjer je varnost 100 % zagamčena.

Korak za korakom se uresničuje veliki rekonstrukcijski načrt, iz katerega valovi proizvodnja, ki jo številne delovne roke prestrezajo v slikovito litografirano embalažo, ki je etika kvalitete in znanstvenih spoznanj.

Z rojstvom delavskih svetov, ki v svojem pomenu ne zaostajajo za pridobitvami zmagovite osvobodilne vojne, je delavec zavestno posegel v razvojne procese ter jim do neke mere postal krmar. Na tem področju je »Color« doživel kaj hitro razvojno pot, saj so iz prvih začetkov, ki jih je označevala določena neorientiranost, delavski sveti izšli v prave upravljalce, ki so vsak čas s polno resnostjo načenjali probleme, postavljajoče se pred kolektiv. Podjetje se je naslonilo na organizacijsko shemo ekonomskih enot ter v zadnjem času po dokaj kompliciranem postopku prehaja na plačevanje po enoti proizvoda. Omeniti je namreč treba, da ima opraviti z nad 600 proizvodi, ki prihajajo iz proizvodnje na bazi različnih normativov ter ima statistika opraviti z nenehnim gibanjem, ki ga je težko okalupiti. Podjetje se trudi, da tudi na tem polju določi normative za kvaliteto in zajame vse mogoče tolerance, da bi na ta način tudi iz takšne statistike črpalo gradivo za nagrajevanje.

Velika pozornost je posvečena delavčevemu izobraževanju, njegovi vzgoji. Vrsta seminarjev, tečajev in delavska univerza izpopolnjuje ta program, pri čemer stremljenja podjetja žele ostvariti čim realnejše pogoje za dvig življenjske ravni. Prav v tem prizadevanju pa podjetje v živi potrebi za občo koristnostjo prerasča domači okvir ter skuša v največji meri odigrati vlogo pomembnega komunalnega in splošno družbenega faktorja.

Ob jubilejni obletnici KPJ in SKOJ je podjetje izdalo spominski almanah ter se tako

uvrstilo med številna podjetja, ki so v čim izrazitejši obliki skušala poudariti pomen jubilejnega leta, ko Zveza komunistov beleži 40 let trdega boja za delavčeve pravice in pa za razvoj in napredek naših ljudi.

Perspektive obstajajo, le-te so svetle in mnogo obetajoče. Načrtov je mnogo in mnogo jih je, ki jim hočejo biti kos. In če povzamemo besede, s katerimi zaključuje »Colorjeva« spominska publikacija, bi rekli nekako takole: »Sto petindvajset let je dolga doba. Jalova bi bila namera, da bi v tem orisu zajeli in povedali vse. Iz ugaslih dni se belijo v naš čas le posamezni mejniki, ki količijo vso razvojno pot. Govore nam o začetkih, o prvih težavah, o neobglenosti in doraščanju, o zrelosti in o velikih načrtih, ki so naš program. Ne zadovoljujemo se s tem, kar je. Radi bi še več, hočemo še več in potrebujemo še več: nove stroje, nove obrate, nove in nove proizvode, večje in večje količine, še boljše kvaliteto, višjo življenjsko raven. Če sto petinsedemdeset ljudi to hoče, je bitka pravzaprav že dobljena.«

Obe reki, Sava in Sora, ki nenehno valita svoje vode sko-

Ob glavnem vhodu

zi naš kraj, sta hkrati simbol življenja in gibanja. Kakor sami, tako je tudi razgiban svet okoli njiju, tako si tudi »Colorjevi« ljudje, ljudje nove socialistične dežele neprestano in vztrajno prizadevajo naprej.

RAZVOJ IN POMEN KOMUNALNEGA PODJETJA

Ljubljanske mlekarne

Nenavadno hitra sprememba v strukturi prebivalstva v prid mesta mora imeti za posledico sporeden razvoj vseh vrst komunalnih služb. Posebnost vsake proizvodnje pa tudi kmetijske postaja v tej fazi razvoja specializacija. Posvetva, prav tako tudi zadruga, morajo vedno več časa in znanja posvetiti sami proizvodnji; prodajo, predvsem pa predelavo in obdelavo svojih proizvodov pa morajo prepuščati za to specializiranim gospodarskim organizacijam. V tem proizvodnem krogu opravljajo posebno važno funkcijo konsumne mlekarne, saj imajo poleg čisto gospodarskega značaja še važno vlogo pri zdravi in ceneni prehrani mestnega prebivalstva in njegovi preventivni zaščiti. To je in ostane osnovno načelo vseh konsumnih mlekar.

Pred 50 in več leti ni bil problem oskrbeti Ljubljano z mlekom. Relativno majhno mesto so neposredno oskrbovali z mlekom okoliški kmetje. Manjše zadrugne in privatne mlekarne so v kasnejših letih, ko so se potrebe povečale, dovažale v Ljubljano manjšajočo količino mleka. Glavno količino so dobavljale gorenjske mlekarske zadruga, predvsem najmočnejša — Mlekarska zadruga Naklo. Prav področje Gorenjske se je v začetku tega stoletja z usmeritvijo prodaje v največji potrošni center Ljubljano pričelo razvijati v rajon za proizvodnjo mleka. Za boljše funkcioniranje preskrbe z mlekom so dobavljachi organizirali v Ljubljani centralni depo mleka v Maistrovi ulici, ki je bil adaptiran iz bivše pivovarne, ni pa bil primerno opremljen s stroji za predelavo ali obdelavo mleka. Takoj po prvi vojni je ta obrat služil za zbiranje in odpošiljanje mleka v Trst in Avstrijo.

Praktično torej Ljubljana do druge vojne ni imela svoje konsumne mlekarne, čeprav je že takrat bila potreba po takem obratu vedno večja. Predvsem zaradi politično-konjunktornih razlogov so tik pred vojno pričeli graditi takrat moderno konsumno mlekarno za Ljubljano v Kranju. Če je lokacija s proizvodnega stališča vsaj deloma ustrezala, je bila s potrošnega stališča absolutno zgrešena. Dovršena je bila leta 1941. Prav takrat pa je Gorenjska kot dobavitelj mleka za Ljubljano odpadla zaradi okupacije tega predela po Nemcih.

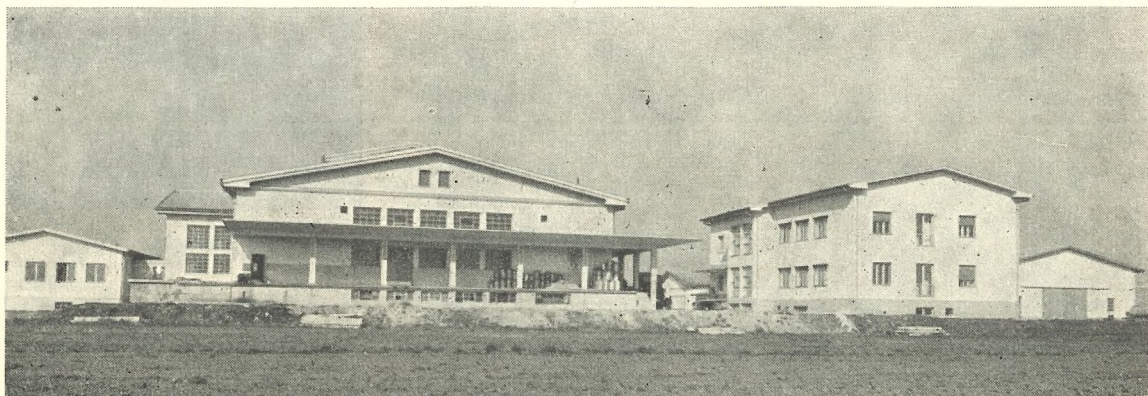
Med vojno so za silo opremili s stroji depo v Maistrovi ulici, ki je bil po eksploziji leta 1945 generalno obnovljen. Zaradi zasilnih in premajhnih prostorov ter hitrega razvoja mesta po drugi vojni obrat ni ustrežal niti gradbeno-lokacijsko, niti higiensko-tehnično in tudi ne življenjskemu standardu mestnega prebivalstva primerno.

Graditev nove mlekarne je postala gospodarska nujnost, saj je tudi mlekarina v Kranju postala premajhna zaradi vse večjih potreb industrijskih središč na Gorenjskem. Priprave za graditev nove mlekarne ob Vodovodni cesti so se pričele leta 1951, z obratovanjem pa je mlekarina začela avgusta leta 1956. Gradnja je bila opravljena malo pozno s stališča potrebnosti tega obrata, predvsem pa zaradi ukinitve investiranja s planskimi sredstvi. Glede na stare ali takoj po vojni zgrajene nove mlekarne je podjetje v znatno slabši gospodarski situaciji, saj mora letno odvajati preko 50 milijonov anuitet.

S preselitvijo v nove prostore je podjetje dobilo vse možnosti za normalno opravljanje svojih funkcij in za svoj nadaljnji razvoj. Količine mleka so se v nekaj letih povečale za 200 % in so na leto narastle na preko 12 milijonov litrov. S količinami mleka se je znatno povečala tudi druga proizvodnja: jogurt, smetana, maslo, vse vrste sirov, predvsem pa smo seveda znatno pridobili na količinah pa tudi na kvaliteti konsumnega mleka. V letu 1958 je podjetje pričelo s proizvodnjo mlečnega sladoleda, naslednje leto s proizvodnjo brezalkoholnih pijač, v teku pa so priprave za proizvodnjo sadnih kašastih sokov. Medtem se je podjetje tudi organizacijsko utrjevalo, združilo se je z vsemi prodajalnami mleka na področju Ljubljane, s tem pa so se ustvarili osnovni pogoji za redno in nemoteno oskrbo mleka in mlečnih proizvodov v mestu Ljubljani.

Res je, da so zaradi relativno nizke kmetijske proizvodnje tudi v zadnjih letih nastajale pri oskrbi določene težave. Brez dvoma so znatno vplivale tudi na gospodarski efekt poslovanja, saj je bilo potrebno ne glede na ceno in druge stroške dobavljati mleko skoraj iz cele Slovenije.

Pomembnost podjetja se pa prav v tem času še stopnjuje, saj se že kažejo prvi rezultati povečane kmetijske, predvsem pa živinorejske proizvodnje. Letošnje leto je prvo, ko nam tudi v spomladanskih mesecih ni treba dobavljati mleka od drugod, ampak ga dovolj proizvaja neposredno proizvodno področje Ljubljane. Da se preprečijo eventualne težave pri odkupu mleka, se je podjetje organizacijsko povežalo s petimi manjšimi mlekarnami v ljubljanskem okraju (Nova vas, Stična, Prevoje, Velike Lašče in Brežice). Vse te mlekarne se adaptirajo, povečujejo se njihove kapacitete, gradijo se nove, tako da bo na eni strani zagotovljen reden odkup povečanih količin mleka, obenem pa zagotovljena tudi oskrba Ljubljane z mlekom in mlečnimi proizvodi iz neposredne okolice.

Novi obrat »Ljubljanskih mlekar«

Uprava cest OLO Ljubljana

(KRATEK PREGLED RAZVOJA)

Takoj po osvoboditvi leta 1945 je bila ustanovljena v Ljubljani pri Mestnem ljudskem odboru Uprava cest MLO. Naloge, ki jih je tedaj opravljala Uprava cest, so bile ne le modernizacija mestnih ulic ter vzdrževanje cest in cestnih objektov, temveč tudi vzdrževanje snage v mestu ter gradnja in vzdrževanje mestnega kanalizacijskega omrežja. Zaposlenih delavcev in uslužbencev je bilo tedaj okoli 130. Uprava cest je z minimalno mehanizacijo in skorajda brez strokovnega kadra z velikimi težavami izvrševala zaupane ji naloge. Kljub temu je v tem obdobju dosegla zelo lepe rezultate zlasti pri modernizaciji mestnih ulic.

Leta 1946 se je Uprava cest MLO reorganizirala v Podjetje za nizke gradnje. To podjetje nadaljuje dejavnost prejšnje Uprave cest, predvsem pa v smeri modernizacije mestnih ulic, zlasti v centru mesta.

Zaradi povečane komunalne dejavnosti v okviru mesta in zaradi razširitve mestnega območja so narekovale potrebe v letu 1948, da se je Podjetje za nizke gradnje razdelilo na podjetje za ceste, podjetje za vzdrževanje snage in podjetje za kanalizacijo. Z razdelitvijo je prevzelo Podjetje za ceste gradnje novih cest okoli na novo nastajajočih naselij ter rekonstrukcije in vzdrževanja obstoječih na območju mesta, medtem ko sta nove gradnje, vzdrževanje kanalizacijskega omrežja in vzdrževanje snage v mestu prevzeli novo ustanovljeni podjetji.

Že tako borna osnovna sredstva so se tedaj razdelila na tri podjetja, tako da se je v tem letu obseg dejavnosti Podjetja za ceste nekoliko zmanjšal. Število zaposlenih je padlo na 62. Toda novo podjetje se je kmalu zatem ponovno okrepilo, obnovilo prejšnji obseg dela in ga še naprej povečuje.

Leta 1949 se preimenuje Podjetje za ceste v podjetje »Cestogradnja«. Zaradi množičnega prostovoljnega dela, ki se v tem obdobju opravlja na cestah v okviru tega podjetja, se je pri prebivalstvu Ljubljane še dolga leta ohranil spomin na firmo »Cestogradnje«.

Začetek leta 1951 je dobila »Cestogradnja« ime »Uprava cest MLO Ljubljana«, ki se je leta 1952 razglasila za gospodarsko ustanovo s samostojnim financiranjem. Po spremembi predpisov konec leta 1953 postane Uprava cest MLO Ljubljana v letu 1954 finančno samostojen zavod.

Leto dni kasneje po novi teritorialni razdelitvi okrajev v LRS sta se združili Uprava cest MLO Ljubljana in Uprava cest OLO Ljubljana-okolica in se ustanovila Uprava cest OLO Ljubljana. Z odpravo okraja Kočevje je prevzela Uprava cest OLO Ljubljana v letu 1957 cestno omrežje in delavnost Uprave za ceste OLO Kočevje, z odpravo okraja Trbovlje v letu 1958 pa tudi cestno omrežje in delavnost Okrajne uprave za ceste OLO Trbovlje. Tako se je raztegnila dejavnost Uprave cest OLO Ljubljana na vse območje sedanjega okraja Ljubljane.

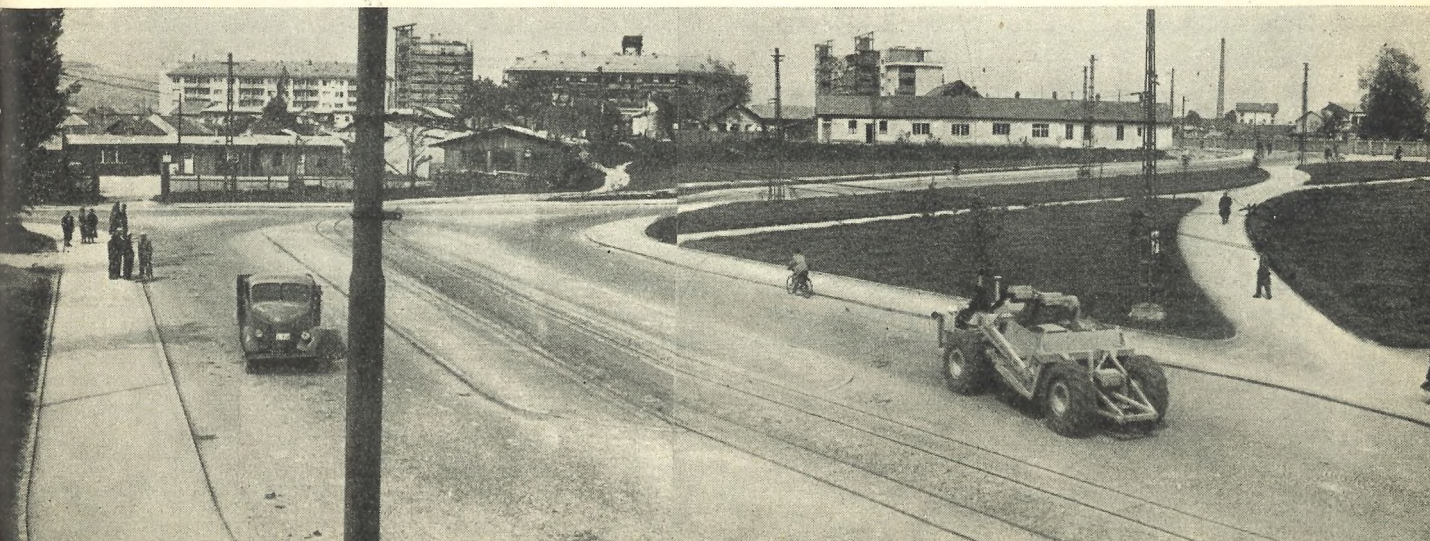
Delavnost Uprave cest OLO Ljubljana se je v vsem tem času iz leta v leto večala. S povečanjem dela je raslo tudi število zaposlenih delavcev in uslužbencev, izpopolnjevala se je mehanizacija in povečala so se osnovna sredstva na sploh. Četudi je bila osnovna naloga Uprave cest OLO Ljubljana že od leta 1955 le vzdrževanje cest III. reda, rekonstruiranje letih in gradnja novih izven mestnega območja, so se nadaljevale tudi rekonstrukcije mestnih ulic v Ljubljani sami v nezmanjšanem obsegu.

Povprečno število zaposlenih delavcev in uslužbencev, vrednost osnovnih sredstev in vrednost izvršenih del v obdobju od leta 1948 do leta 1958, prikazan v spodnji tabeli, številčno prikazuje pot Uprave cest OLO Ljubljana v zadnjih 10 letih.

Leto	Število zaposlenih	Vrednost osnovnih sredstev	Vrednost izvršenih del
1948	62	5.121.200	—
1949	—	2.628.502	17.096.000
1950	—	3.693.615	14.338.000
1951	144	5.921.695	33.011.296
1952	—	19.196.541	121.385.750
1953	—	38.905.979	203.230.520
1954	360	271.945.609	296.477.466
1955	404	361.174.015	447.698.324
1956	678	574.528.450	421.632.755
1957	704	402.184.015	578.364.043
1958	759	457.055.172	620.528.050

V. Erjavec

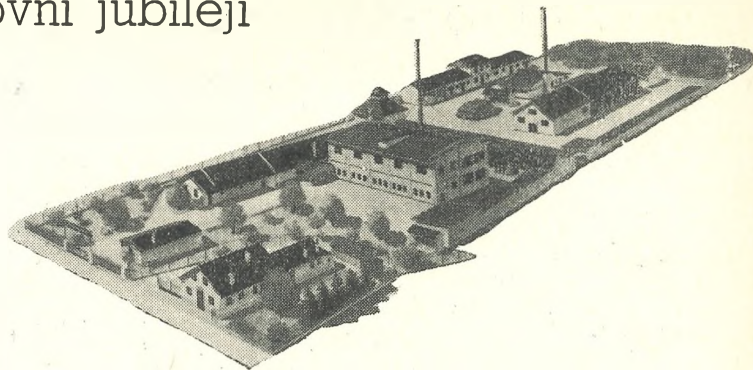
Križišče Vilharjeve in Smartinske ceste, zgrajeno v letih 1953 in 1956

Življenjski in delovni jubileji

uspehi
kolektiva

»ILIRIJE«

V letu 1908 se je pričelo. Spreten slovenski obrtnik se ni ustrašil nemškega kapitala, ki je v tistem času gospodarsko in politično gospodoval na naši zemlji. S preprostimi sredstvi je šel v boj za osvojitve tržišča. Štedilnik in nekaj kotličkov na njem, to je bila začetna oprema, s katero so se izdelali prvi izdelki z znamko »ILIRIJA«; ti so danes v milijonih in milijonih primerkov razširjeni po vsej državi.

Pred kratkim — leta 1958 — je tovarna »ILIRIJA« proslavljala 50-letnico svojega obstoja. Lep je tak življenjski jubilej, lep posebno še zato, ker je kolektiv z veseljem mogel gledati na uspehe svojega dela. Zlasti v zadnjih desetih letih, ko je sam prevzel vodstvo tovarne, so krivulje na grafikonih vidno rasle vedno više in više.

Temu življenjskemu jubileju je leta 1959 sledil nov, še pomembnejši mejnik v poslovanju »ILIRIJE«, prelomnica, ko je podjetje preseglo za milijardo dinarjev proizvodnje. S tem se je »ILIRIJA« uvrstila med večje tovarne v državi, ki proizvajajo kemijske izdelke za široko potrošnjo in gospodinjstva. Še dalje je ostala vodilna v proizvodnji raznih loščil, krem za čevlje, parketnega loščila in pod. Čez polovico vseh potreb po teh izdelkih v državi krijejo izdelki »ILIRIJA«.

V letu 1959 je izdelala preko 800 ton loščil. 15.000.000 škatlic kreme za čevlje bi predstavljalo progo, dolgo 832 km. če bi položili eno škatlico poleg druge, ali pa skoraj 50 vagonov, do vrha napolnjenih s samimi drobnimi škatlicami »ILIRIJA« kreme. Količino 360 ton parketnega loščila si najlaže predstavljamo kot hišo s stranicami po 6 m, visoko 10 m, polno parketnega loščila. Če tem nazornim številkam dodamo še devetnajst vagonov, kar bi bilo okrog 5.000.000 kosov sveč, pa še celo vrsto drugih kemotehničnih izdelkov za naša gospodinjstva, šele vidimo uspeh kolektiva »ILIRIJA«. Zato

lahko mirno trdimo, da v državi ni hiše in ne gospodinjstva, v katerem ne bi bilo vsaj enega izdelka »ILIRIJE«.

Kaj pa drugi oddelki tovarne »ILIRIJA«? V njenem sklopu so namreč kar štiri tovarne. Proizvodnja že omenjenih kemo-tehničnih izdelkov, kozmetika »NARTA«, oddelek glavnikov »HARDY-extra« ter proizvodnja »IPOL« polirnih past kot reprodukcijski material za kovinsko industrijo.

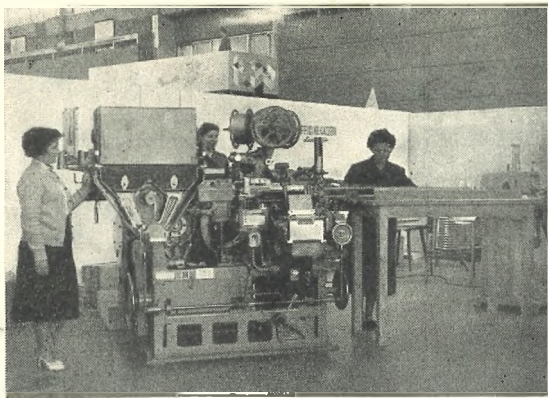
Po zadnjih statističnih podatkih je po količini proizvodnje »NARTA« kozmetičnih izdelkov na drugem mestu v državi, kar je gotovo lep uspeh, če upoštevamo komaj enajstletno tradicijo tega oddelka. »NARTA« se je specializirala v zadnjih letih med prvimi podjetji v državi predvsem na proizvodnjo frizerskih preparatov, ki so se do sedaj uvažali.

Samo en podatek o tej proizvodnji, in sicer o preparatu za hladno trajno ondulacijo. Količina, ki je bila izdelana v letu 1959, je zadostovala za preko pol milijona hladnih trajnih ondulacij. Kar lepo število, ali ne?

Glavniki »Hardy-extra« so po svojem zunanjem videzu podobni svetovno znanim znamkam: Sägemann, Matador ipd. Izdelani so po specialnem postopku iz vulkanizirane gume. Praktično skoraj neuničljivi, a pri tem vendar prožni in prijetni za lase.

Še nekaj besed o »IPOL« polirnih pastah. Polovica vseh kovinskih predmetov, ki so polirani, se obdelava s temi pastami. Na deset in deset različnih vrst polirnih past ima »ILIRIJA« v svojem programu, saj se je treba pri tem ozirati na svojstva materiala, ki ga kovinska industrija obdeluje, na specifične pogoje v teh tovarnah in še na druge lastnosti, ki bi mogle vplivati na končno lice in sijaj izdelka.

Tudi za bodoče ima kolektiv »ILIRIJA« še lepe načrte in na podlagi dosedanjih pokazanih uspehov ne dvomi, da jih bo tudi v celoti realiziral.

Novi stroji prihajajo

Tobačna tovarna je začela obratovati l. 1871. Za Ljubljano, ki je takrat štela 22.770 prebivalcev, je bila velikega gospodarskega pomena, saj je v kratkem zaposlila 5.000 delavcev.

Do prve svetovne vojne je prevladovala ročna izdelava predvsem cigar, pipnega in žvečilnega tobaka ter nosljanca. Proizvodnja cigaret se je uveljavila med vojno, posebno pa med dvema vojnama.

Po drugi vojni je tovarna nasledila kaj borno zapuščino. Ko je kolektiv prevzel gospodarjenje, si je postavil kot prvo nalogo: modernizirati celoten tehnološki potek. Po nešteti težavah so bila tovarni končno odobrena devizna sredstva za nakup večjega števila strojev iz inozemstva. S tem se je začel izvajati obširen program rekonstrukcije.

Namen rekonstrukcije je, da tovarna s svojimi izdelki ugotovi potrošniku, ki upravičeno zahteva ne le kakovost tobačne mešanice, ampak tudi sodobno izdelavo in pakiranje. Res pa je, da je TTL že pred formalnim začetkom izvajanja rekonstrukcijskega programa delno obnovila svoj strojni park. Samo v zadnjih dveh letih je bilo kupljenih šest najsodobnejših strojev za izdelavo in pakiranje cigaret. Ti naporji so omogočili izdelavo cele vrste novih izdelkov, ki jih potrošniki sprejemajo z zadovoljstvom.

Tobačna tovarna Ljubljana

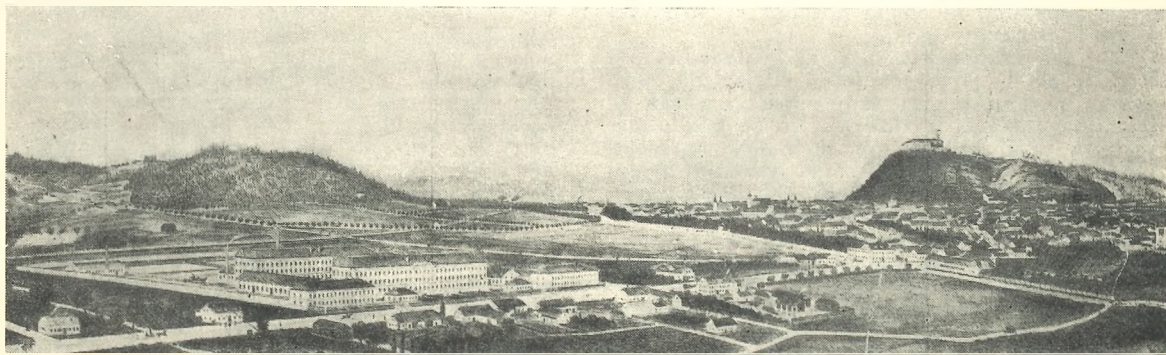
To je bila prva filter cigareta. Te dni pride na trg nova s popularno ceno 65 din

TTL edina proizvaja
cigare, različen tobak za pipo in žvečilni tobak

TTL opozarja na svoje kakovostne
cigarete

BLED, LJUBLJANA, FILTER 57, VARDAR,
MORAVA, PLANICA, ŠPORT, ZETA, VELEBIT,
IBAR IN DRAVA

Poskusite NOVE izdelke
BLEND V. O., SUPER DRAVO, FILTER 65

Tobačna tovarna v Ljubljani l. 1877.

Gospodarski pomen podjetja

Ko je delovni kolektiv podjetja leta 1955 skromno proslavil desetletnico svojega dela, je mogel brez pretiravanja ugotoviti, da se je podjetje v desetih letih iz šibke gospodarske cnote razvilo v najmočnejšo gospodarsko organizacijo svoje stroke v državi. Od takrat je podjetje stalno napredovalo, kakor to dokazuje od leta do leta naraščajoči obseg opravljenega prometa. Vzpon ni niti strm niti sunkovit, kar je spričo gospodarske dejavnosti podjetja razumljivo. Obseg prometa je objektivno pogojen od količine porabnih odpadkov v deželi in od sposobnosti industrije, da porabne odpadke predela. Naloga podjetja za promet z odpadki je, da s smotrnim delom prispeva k intenzivnemu zajemu in k ustrezni pripravi razpoložljivih odpadkov.

Za uspešno zajemanje in izkoriščanje odpadkov je potrebno sodelovanje najširšega kroga gospodarskih organizacij, ustanov in posameznikov, pri katerih se odpadki kopičijo ali ki lahko odpadke trošijo v proizvodnji. V izkoriščanju odpadkov odseva gospodarska razvitost dežele, zlasti razvitost njene industrije. Kolikor bolj je dežela industrijsko razvita, toliko več odpadkov zajema in troši. Zato so količina in kakovost odpadkov po eni strani in obseg in način njihove porabe po drugi strani zanesljivi pokazatelji stopnje industrializacije in strukture proizvodnje. O tem priča zgovorno naš lastni gospodarski razvoj.

V predaprilski Jugoslaviji s šibko razvito industrijo je bil promet z odpadki dokaj nepomembna gospodarska dejavnost. Podjetja, ki so se s tem poslom ukvarjala, so bila povezana s tujimi koncerni. Velik del zajetih odpadkov je odtekal v tujino. Nekaj izvoženih odpadkov je naša takratna industrija zopet uvozila kot surovino. Zaslužek od sortiranja in priprave s pribitkom na ceno je ostal v tujini.

Po vojni smo se od vsega začetka zavedali, da so odpadki izredno pomembna surovinska baza. Za propagando o zajemanju in izkoriščanju odpadkov smo storili mnogo, toda naleteli smo na težave, ko je šlo za to, da porabne odpadke dejansko zajamemo in da jih kar najkoristneje porabimo. Podjetja za promet z odpadki zaradi pomanjkanja tehničnih sredstev niso bila sposobna, da bi odpadke zajela in ustrezno pripravila, industrija pa niti vseh zajetih odpadkov ni mogla porabiti v svojih takratnih obratih.

Za naš gospodarski razvoj je značilno, da smo v prvih povojnih letih poglavitno skrb posvetili zbiranju demobilizacijskega blaga in odpadnega blaga iz ruševin. Ko so bila obnovitvena dela končana in je začela naraščati industrijska proizvodnja, se je sporedno dvigal dotok odpadkov iz industrije. Pomanjkljivosti takratne industrijske proizvodnje in administrativnega vodenja gospodarstva so se kazale v znatnih količinah izmečka in nekurantnega blaga. Nezadostna zmogljivost industrije nas je silila, da smo izvažali dragocene odpadne surovine, ki jih doma ni bilo mogoče predelati. Z neprijetnim občutkom zaostalosti smo opazovali, kako tuji kupci komaj skrivajo svoje zadovoljstvo, da dobe pri nas odpadno blago.

Izredni uspehi v industrializaciji naše dežele so povsem spremenili strukturo odpadkov in obseg njih potrošnje v domači proizvodnji. Dotok odpadkov iz industrije in iz obrti neprestano narašča, vendar se med odpadki le še redkokdaj najde pokvarjeno blago. Mnoga industrijska podjetja se trudijo, da odpadke že sama sortirajo v procesu redne proizvodnje, druga zopet širijo proizvodnjo z boljšim izkoriščanjem odpadkov. Sporedno s krepitvijo skladov potrošnega blaga narašča dotok odpadkov iz široke potrošnje. Izvažamo samo še neznatne količine najslabših vrst odpadkov, ki jih imamo doma preveč ali ki jih lahko predeluje le najrazvitejša industrija.

Prizadevanje podjetja, da bi kolikor mogoče pravilno izpolnjevalo svojo gospodarsko nalogo, je šlo zlasti v dveh smereh. Po eni strani je podjetje gradilo svojo organizacijo, po drugi strani je od leta do leta izpopolnjevalo sortiranje in pripravo odpadkov.

Organizacijski sestav podjetja je dokaj razsežen, čeprav je omejen skoraj izključno na LR Slovenijo. Odkupna mreža obsega 34 registriranih odkupnih postaj in vsaj še enkrat toliko bolj ali manj stalnih odkupnih mest, ki omogočajo reden zajem odpadkov tudi v prometno manj dostopnih krajih. V važnejših gospodarskih središčih ima podjetje večja skladišča s sortirnicami in delavnicami, kjer se odpadki sortirajo in pripravljajo za odpremo potrošnikom odpadnih surovin. Za prevoz odpadkov ima podjetje obsežen park motornih vozil, ki vzlic obsežnosti sicer ne zadošča potrebam, ki pa vendar zagotavlja hiter prevoz, kadar je to nujno potrebno.

Sortiranje in priprava odpadkov sta tako napredovala, da dobivata včasih že značaj proizvodnje ali vsaj proizvodnji slične dejavnosti. Posamezne vrste odpadkov je treba čistiti, prati, rezati, stiskati, trgati ali drugače obdelovati, da se spremene v kakovostne surovine, ki so neposredno porabne v predelovalni industriji. Za ta namen je podjetje nabavilo večje število strojev in druge tehnične opreme, ki omogoča mehanizirano in s tem ekonomičnejše delo.

Seveda je treba pri tem poudariti, da podjetje še zdaleč ni opremljeno tako, kakor to terja nagli razvoj naše industrije. Eden izmed najbolj perečih problemov podjetja je sodobna ureditev velikih centralnih skladišč in nadaljnja izpopolnitev mehanizacije. V prometu z odpadnimi surovinami, katerih nominalna vrednost je nizka, je cenena manipulacija odločilnega pomena. Cenena manipulacija z odpadnimi surovinami ni le v gospodarskem interesu posameznega podjetja za promet z odpadki, marveč v interesu proizvodnje in gospodarstva kot celote. Razvoj prometa z odpadki vzlic vidnemu napredku zaostaja za razvojem industrije. Zato bo treba nujno poskrbeti, da se odstranijo ovire, ki preprečujejo hitrejši razvoj te gospodarske panoge. Ko delovni kolektiv podjetja zaključuje letošnje leto z novim rekordnim prometom približno 45.000 ton, se nada, da mu bodo gospodarski instrumenti v prihodnjih letih omogočili uresničenje načrtov, ki bodo zagotovili nadaljnje uspešno delo v prid celotnega gospodarstva.

Dr. A. L.

Po zaslugi našega političnega vodstva zavzema blagovna izmenjava s tujino po osvoboditvi vedno večji obseg, kajti industrializacija dežele in mehanizacija kmetijstva zahtevata poživitev mednarodne blagovne izmenjave. Da bi se pa zajelo čim več razpoložljivih tržnih viškov, se je izvršila decentralizacija izvoza in ustanovila vrsta specializiranih podjetij za zunanjo trgovino.

Tako je bilo leta 1950 ustanovljeno tudi specializirano podjetje za izvoz živine in živalskih proizvodov Slovenija - Živinopromet v Ljubljani, ki se je kot prvo podjetje te vrste v Sloveniji lotilo povečane izvoza živine, mesa in mesnih izdelkov.

Od 1950. leta dalje je podjetje navezalo tesne stike z domačimi proizvajalci, to je, s kmetijskimi zadrugami in kmetijskimi posestvi ter si je z letnimi pogodbami zagotovilo potrebne količine blaga za izvoz. Taka kooperacija pa se ni razvila samo pri nabavi živega blaga, ampak tudi pri nabavi mesa in mesnih izdelkov. Podjetje ima vrsto pogodb z različnimi tovarnami v Sloveniji, ki pripravljajo za izvoz potrebne količine mesa, mesnih izdelkov in konzerv.

S Tovarno mesnih izdelkov v Murski Soboti je sklenjen dogovor o pripravi specialnega artikla »bekona«, ki se izvažajo v Anglijo, ter dogovor o pripravi mesa za izvoz v razne države. Prav tako dobavljajo meso in mesne izdelke »Tovarna mesnih izdelkov«, Maribor, podjetje »Rog«, Maribor, »Mesarija«, Skofja Loka, »Tovarna konzerv« Ljubljana-Vič in drugi. V kooperaciji s »Črevarno« v Ljubljani pa se izvažajo presežki raznih črev v več držav. V letošnjem letu bo podjetje izvozilo za ca. 600 milijonov deviznih dinarjev blaga in bo s tem doseglo največji izvoz od svojega obstoja.

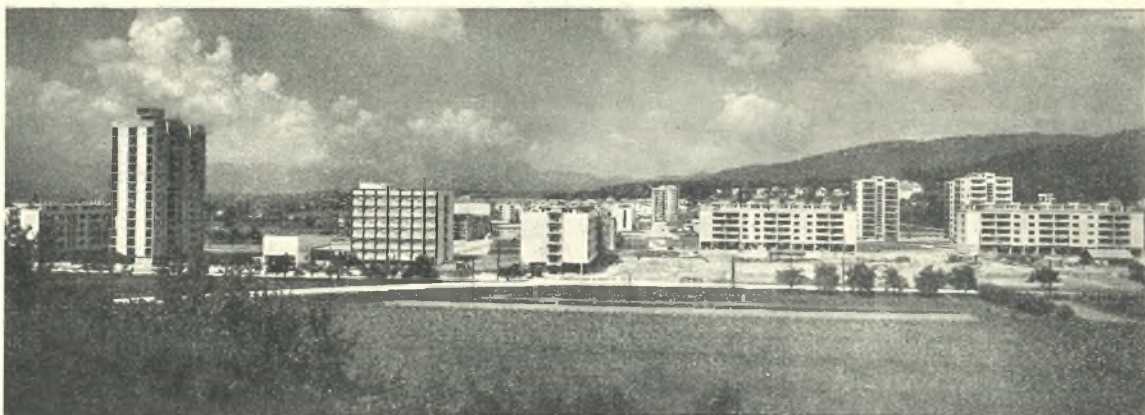
S svojo organizacijo odkupa, z lastnim pitanjem živine in v kooperaciji s kmetijskimi zadrugami in posestvi ter s tovarnami mesnih izdelkov bo delovni kolektiv podjetja tudi v bodoče z vsemi silami stremel za zajetjem razpoložljivih tržnih viškov in njih plasmanom v tujino. Tako želimo prispevati k izravnanju naše zunanjetrgovinske bilance, ki bo utrdila naš nadaljnji razvoj socialističnega gospodarstva pri nas in zboljšala življenje naših delovnih ljudi.

PODJETJE ZA IZVOZ ŽIVINE IN ŽIVALSKIH PROIZVODOV

Slovenija - Živinopromet

Ljubljana

Novo Velenje

Slovenija - projekt

V L J U B L J A N I

Nikoli še ni bila naša dežela gradbeno tako razgibana, kakor je prav danes. Takoj potem, ko se je umiril vihar druge svetovne vojne in se je začela dvigati iz razvalin nova država, je bila potreba po obnavljanju zelo velika, pridružila se ji je pa še zahteva po novih, predvsem industrijskih in stanovanjskih objektih, ki naj bi socialistični državi omogočili samostojen razvoj. Vse te naloge so projektivno reševali projektivni biroji, med njimi posebno »Slovenija-projekt«, ki je v skoraj 15-letnem obstoju s projektivnimi deli prispeval k izgradnji precejšen delež.

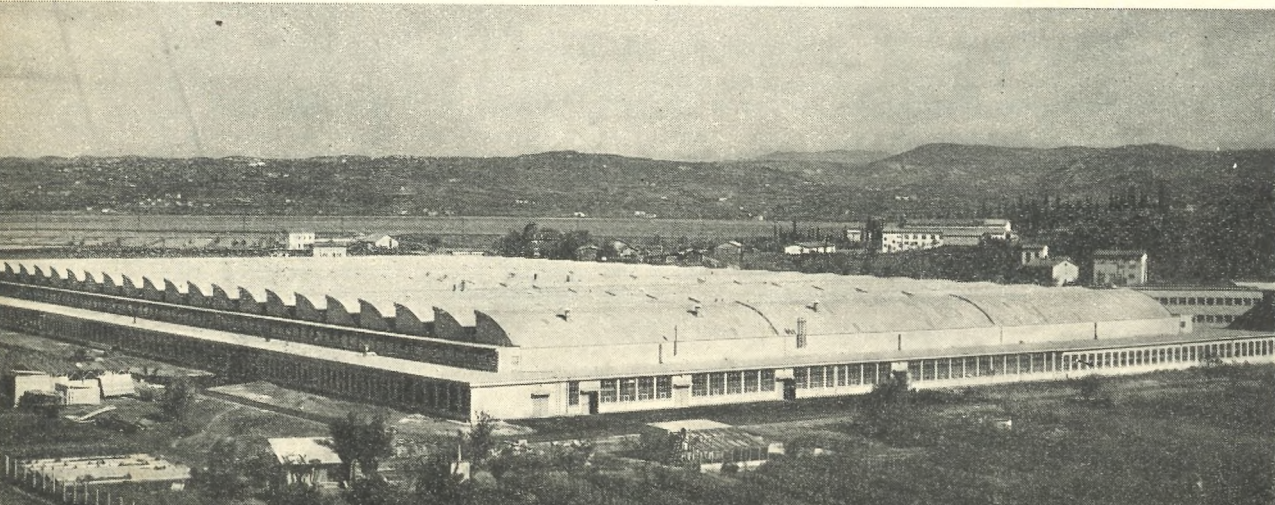
Takoj po osvoboditvi in utrditvi oblasti se je pri tedanjem ministrstvu za gradnje osnoval prepotrebni projektivni biro, ki je tedaj edini v Sloveniji izdeloval najnujnejše načrte za obnovo po vsej Sloveniji. Kmalu nato se je tedanji biro še razširil in tudi že deloval kot samostojen Projektivni zavod Slovenije, v katerem je bilo združenih več oddelkov, tako za visoke in nizke gradnje, strojni, geodetski, urbanistični oddelek in oddelek za hidrogradnje. Že po nekaj letih je postal obseg delavnosti v tem zavodu tako širok — nalog je bilo vedno več —, da so se pričeli posamezni oddelki postopoma osamosvajati. Matični del zavoda se je preimenoval v »Slovenija-projekt« — republiško podjetje za projektiranje. Istočasno se je za projektiranje hidrocentral osnovalo iz oddelka za hidrogradnje novo podjetje »Elektro-

projekt«, pozneje so se odcepili od »Slovenija-projekta« še oddelki za nizke gradnje, strojni oddelek in se osamosvojila podružnica v Mariboru. »Slovenija-projekt« je osredotočil svojo dejavnost na projektiranje visokih gradenj.

Naloge s tega področja opravljajo v podjetju številni arhitekti, inženirji in tehniki, ki projektirajo vse vrste industrijskih zgradb in objekte družbenega standarda. Pri tem rešujejo urbanistične zasnove celotnih naselij in zazidalne načrte za posamezne investicijske objekte. Za vse te izdelujejo kompletno dokumentacijo od programske zasnove z ekonomskimi analizami do glavnih projektov z arhitektonsko in konstruktivno rešitvijo, statičnim proračunom, predračuni in vsemi načrti notranjih in zunanjih instalacij. Pomagajo pa tudi investitorjem s tehničnimi nasveti in nadzorovanjem gradbenih del.

O nekem enotnem arhitekturnem oblikovanem izrazu pri večjem projektivnem podjetju skoraj ni mogoče govoriti, vendar pa je pri projektantih »Slovenija-projekta« mogoče opaziti več skupnih potez, s katerimi težijo k načrtovanju smotrnih, funkcionalno ustreznih in estetsko oblikovanih objektov. Seveda pa bodo tu, kot povsod, kjer so prizadevanja po napredku dovolj resna, prihodnje naloge dosedanja stremjenja še povečale in poglobile, našo deželo pa obogatile s koristnimi in lepotno dovršenimi objekti.

Tovarna »Tomoš« — Koper

Tovarna

Karoserija

V LJUBLJANI

Kamniška 25

se je razvila iz majhne obrtne delavnice, v kateri so se v letih 1934 do 1937 pričeli sestavljati osebni avtomobili znamke DKW - »Triglave«. Po letu 1937 pa so se takratni lastniki »Avtomontaže«, kot se je podjetje imenovalo, lotili izdelave avtobusnih karoserij, konstruiranih na lesenih konstrukcijah. Letna proizvodnja je bila majhna in je svoj višek dosegla v letu 1940, ko so za mestni promet izdelali 28 avtobusnih karoserij.

Med drugo svetovno vojno je proizvodnja avtobusnih karoserij popolaoma prenehala. Izvrščevala so se samo remontna in uslužnostna dela.

Po osvoboditvi se je »Avtomontaža« preimenovala v podjetje »Karoserija« - Ljubljana. Pred delovni kolektiv pa so se postavile težke in odgovorne naloge. Vojna vihra je do popolnosti uničila že tako neznaten avtobusni park predvojne Jugoslavije. Osemdesetčlanski delovni kolektiv je pod težkimi pogoji obnovil proizvodnjo avtobusnih karoserij in v letih 1946 in 1947 dosegel letno proizvodnjo 60 karoserij. Ako pri tem upoštevamo, da so se pri izdelkih uporabljale domače surovine in polizdelki za razliko od predvojne časa, ko je bilo uvoženo vse, razen lesa, je bil to lep uspeh. Najvažnejša pridobitev pa je vsekakor bila osvojitev jeklene konstrukcije.

Kapacitete so postajale premajhne, da bi zadovoljile potrebam, ki so naraščale iz dneva v dan. Majhni prostori, zastarela in obrabljena oprema so onemogočili nadaljnji razvoj podjetja. Zato so se leta 1948 z majhnimi sredstvi in prostovoljnim delom lotili izgradnje novih objektov in nabave sodobnejše opreme. Proizvodnja je naraščala iz leta

v leto. Tako je leta 1952 dosegla 145, leta 1956 180 in leta 1958 291 karoserij.

V letih razvoja se je menjala tudi vrsta izdelkov. Od različnih tipov avtobusnih karoserij so začeli izdelovati karoserije za specialna vozila, kot so: trolejbusi, sanitetna, poštna in požarna vozila, hladilniki itd. Poleg tega pa danes tovarna izdeluje tudi jeklene profile vseh vrst za domače potrebe in potrebe drugih podjetij po Jugoslaviji.

Z delom in napredkom se je oblikoval tudi delavec-revolucionar. V predvojnem podjetju »Avtomontaža« je bil delavski razred strojen v močno organizirano celoto, ki so jo vodili člani Komunistične partije. Vrstili so se štrajki, propagandne akcije, širila se je partijska literatura, pobirala se je Rdeča pomoč itd. V tovarni je bila tudi pisarna Pokrajinskega komiteja KPS. Delavski razred je bil tako pripravljen na leto 1941, ko je stopil v boj proti okupatorju. V tem svojem boju so si delavci priborili svobodo in postali graditelji nove socialistične družbe.

Na tradicijah 14 revolucionarjev, žrtvah fašizma, gradi delovni kolektiv »Karoserija« tudi danes nove uspehe in s svojimi solidnimi izdelki pridobiva mnogo priznanj na domačem in v zadnjem času tudi na tujih tržiščih, saj izdelki prav nič ne zaostajajo za podobnimi izdelki na svetovnem tržišču, čeprav imajo v tujini nekatera sorodna podjetja daljšo avtokaroserijsko tradicijo.

Podjetje »Karoserija« je ves ta razvoj gradilo na lastnih izkušnjah in se je končno uvrstilo med močne industrijske proizvajalce. Kolektiv pripravlja novo graditev objekta, ki bo omogočil boljše delovne pogoje in tudi večjo storilnost.

GEOLOŠKI ZAVOD V LJUBLJANI

Geološki zavod je bil ustanovljen za reševanje praktičnih problemov našega gospodarstva, predvsem rudarstva in gradbeništva. V kratkem moremo opisati njegovo področje dela takole: ugotavljanje rudnih zalog ter raziskave geotehničnih in hidrogeoloških pogojev za projektiranje in gradnjo.

Naloge posebno v začetku niso bile lahke in jih je mogel zavod reševati le v tesnem sodelovanju z rudniki ter projektantskimi in gradbenimi podjetji. Da bi vnesel v geološko delo čim več eksaktnosti, je moral razviti celo vrsto pomožnih dejavnosti, kar je zahtevalo veliko materialnih sredstev in časa. Gre zlasti za laboratorijsko opremo in vrtalne naprave, ki so omogočile, da so geologi prešli od površinskih ogledov k poglobljenemu raziskovalnemu delu, v katerem so strnili znanstveno in operativno dejavnost. Šele ta združitev je omogočila uspešne raziskave, katerih rezultat je do danes 6500 poročil in elaboratov, od tega 5000 s področja raziskav mineralnih surovin, 2000 za fundiranje gradbenih objektov, za zajetja pitne in industrijske vode ter termalnih in mineralnih vrelcev, 1500 pa v zvezi z izdelavo geoloških in geofizikalnih kart ter za različne druge namene geološke dejavnosti. Samo za projektiranje in gradnjo hidroelektrarn je raziskal geološke in hidrogeološke pogoje za 45 objektov na območju LR Slovenije in LR Črne gore. V zvezi s tem je osvojil tudi dostikrat zelo zahtevno dejavnost konsolidacije terena, kar je posebno v kraških pogojih komplicirano delo. Rešil je tudi

problem globinskega zajetja termalnih in mineralnih vrelcev. S posebno raziskovalno skupino pa že štiri leta zelo uspešno sodeluje pri vrtanju vodnjakov v Siriji.

Za vsa ta dela je bil zavod glede opreme večidel navezan na uvoz, kar je povzročalo velike težave zaradi deviznih sredstev. Zato se je zavodov inženir lotil tudi tega problema in ga rešil tako, da je izdelal kot prvo konstrukcijo vrtalnega stroja za globino do 600 m, ki ustreza potrebam za vrtanje v naših geoloških razmerah. Prvi stroj po teh načrtih je letos že izdelala lastna mehanična delavnica po skrbni izbiri ter mehanični in tehnični obdelavi domačih materialov. Stroj omogoča štiri brzine vrtanja, in sicer po 98, 160, 280 in 590 obratov na minuto, moč motorja Torpedo je 20/30 KM, gib hidravlične vrtalne glave znaša 600 mm, skupna teža pa 1800 kg. Stroj ima velik pomen zato, ker zavod glede vzdrževanja, zlasti glede rezervnih delov ne bo več vezan na tujino, poleg tega je za polovico cenejši kot podoben uvožen stroj. Pomanjkanje rezervnih delov za razne tipe uvoženih strojev je povzročalo v preteklih letih pogostne zastoje. Konstrukcijski oddelek zavoda ima v načrtu, da bo postopno osvajal izdelavo nadaljnje opreme iz domačega materiala.

Letos mineva 10 let, odkar se zavod ukvarja med drugim tudi z vrtanjem. Ob tej obletnici se pridružuje s svojim delom številnim proslavam ob štiridesetletnici Komunistične partije Jugoslavije.

Vloga in značaj geodetskih del pri izgradnji našega gospodarstva

Spremembe v našem družbenem razvoju, v izgradnji našega gospodarstva, komunalnega sistema, izredni gospodarski pogoji, ki so se ustvarili v zadnjih letih za socialistično preusmeritev v razvoju kmetijstva spreminjajo in hitro menjajo podobo naše zemlje.

Izgradnja industrije, umetnih naprav in objektov, pregrad za hidrocentrale, za katerimi nastajajo nova jezera, izgradnja melioracijskih sistemov, regulacija potokov, rek in hudournikov, nove avto-ceste, železnice, novi nasadi na področju kmetijstva, arondacije in komasacije zemljišč, vse večji razvoj kooperacije, obsežna agrarna reforma, nacionalizacija zgradb in gradbenih zemljišč v gradbenih okoliših in urbanistična ureditev naselij v obsežni meri spreminjajo topografsko obliko in strukturo naše zemlje.

Poleg drugih tehničnih strok in delovnih ljudi, ki sodelujejo neposredno pri izgradnji novih objektov, je geodetska operativna, upravna in znanstvenoraziskovalna služba prva, ki mora pripraviti potrebne geodetske osnove — načrte in karte — ter potrebne meritvene podatke za izdelavo projektov in gradnje, po končani gradnji pa registrirati na obstoječih katastrskih načrtih in kartah vse nastale spremembe ali pa izdelati nove načrte in karte.

Uporaba sodobne geodetske tehnike v delu, uvajanje novih metod dela in uporaba aerofotogrametrije omogočajo, da so geodetska operativna Geodetskih zavodov, znanstvenoraziskovalna služba Inštituta za geodezijo in fotogrametrijo in fotogrametrično podjetje »AFOS« bili kos najbolj težkim tehničnim problemom in obsežnim nalogam pri izgradnji objektov za raznovrstne potrebe našega gospodarstva. S svojim delom je geodetska služba omogočila pravilno in pravočasno delo drugim tehničnim strokam, katerim je predhodno geodetsko delo osnova za razna projektiranja in izgradnje bodočih gradbenih objektov.

Čeprav je geodetska stroka v široki javnosti manj znana, lahko trdimo, da so geodeti pogumno reševali vse najbolj težke probleme, ki pogosto niso vidni in otipljivi za široke sloje naših ljudi, ki pa objektivno obstajajo.

Mislimo, da je dolžnost naše generacije, da o svojih delih pusti poleg pisanih strani pestre in bogate zgodovine naše socialistične izgradnje tudi potrebno dokumentacijo z izdelavo geodetskih načrtov in gospodarskih kart kot dokaz bodočim generacijam o izrednih uspehih, ki so jih dosegli naši delovni ljudje v tako kratkem razdobju.

Anton Košir

SAP-TURIST

ob 15-letnici obnovitve cestnega prometa v Sloveniji

Ob osvoboditvi je bila ena pglavitnih nalog organizirati promet na vsem področju države. Zapuščina vojne dobe je bila vrsta uničenih cestnih in železniških mostov, razritih železniških prog in razbitih železniških in cestnih vozil. Baza vsakega gospodarstvenika je bila življenja pa je promet in prav zato je že prva slovenska vlada imela v svojem sestavu tudi ministrstvo za lokalni promet.

To upravno telo je imelo v začetku upravno in operativno funkcijo. Že v septembru 1945 je štel 66 mehanikov, 95 šoferjev in 61 nameščencev; skupno 222 oseb. 27. junija 1945 je bila odprta prva redna avtobusna proga Ljubljana—Črnomelj. V juliju istega leta je bilo v Sloveniji že vzpostavljenih 8 avtobusnih prog, v avgustu 18, v septembru 29 in oktobru istega leta pa že 32 rednih avtobusnih prog.

Julija 1945 so bile v Beogradu osnovane tri centralne organizacije, ki naj bi samostojno obnovile promet po posameznih republikah, vendar je razvoj cestnega prometa v Sloveniji šel po poti, ki jo je začrtalo ministrstvo za lokalni promet Slovenije. Tovorni promet je bil organiziran tudi po okrajih avtoprometnih podjetij OKAP, medtem ko je organizacija potniškega prometa v prvi polovici marca 1946 prešla na republiko »Državno avtobusno in prevozniško podjetje Slovenije« — DAPPS, ki je poleg potniškega prometa imelo tudi tovarne prevoze in prevoze kosovnih pošiljk. V začetku 1948. leta se razvijejo iz okrožnih uprav DAPPS avtobusna podjetja SAP (Slovenija-avtopromet). Z aprilom 1949 preide tovorni promet na okrajna prevozniška podjetja in SAP postane čisto cestno-prometno podjetje za osebni prevoz. Področje dela SAP v Ljubljani je bilo izredno široko, saj je vse do leta 1953 imelo 7 zunanjih poslovalnic, ki so v letu 1953 bile oddane okrajnim in občinskim ljudskim odborom; ti so iz njih ustanovili lokalna avtobusna podjetja. Ob tej oddaji poslovalnic je podjetje prepuščilo novo ustanovljenim podjetjem tudi 20 avtobusov, tako da je bil vozni park ljubljanskega SAP zreduciran na 30 vozil. Nadaljnja širitev podjetja je bila usmerjena na vzdrževanje prog, ki so se iztekale v Ljubljano. Od leta 1953 do 1957 je podjetje vzpostavilo 15 novih avtobusnih prog, do konca leta 1959 pa še druge, tako da jih je imelo v letu 1959 že 46. S tem pa se je tudi število avtobusov iz leta v leto večalo, tako da je 31. decembra 1959 podjetje imelo že 64 lastnih avtobusov.

Sporedno s stalnim naraščanjem potreb po novih vozilih pa se je kazala tudi potreba po povečanju lastnih servisnih in po možnosti tudi karoserijskih delavnic. Dobave novih vozil so bile vezane na nesprijemljivo dolge dobavne roke. Zaradi tega je podjetje v letu 1953 že samo izdelalo 2 avtobusni karoseriji, pri čemer je zaposlilo 8 delavcev. V prvem polletju 1958 pa je s 121 zaposlenimi delavci in 51 vajenci v karoserijskem obratu izdelalo že po 5 velikih avtobusnih karoserij mesečno. Danes so v zaključni fazi dela na 226. karoseriji v SAP delavnicah. Proizvodnja se je toliko razširila, da podjetje izdeluje karoserije še za razna druga avtopodjetja v državi in prevzema naročila domačih avtomobilskih tovarn za serijsko proizvodnjo karoserij.

V letu 1956 je podjetje prevzelo tudi takratni Turist biro in tako razširilo svojo dejavnost na turistično področje. Iz te razširitve izvira tudi sedanj znani naslov SAP-Turist. Iz prvotne Turistične poslovalnice, omejene le na delo v domačem turizmu in to v prvi vrsti na receptivnem delu, pa je danes podjetje razširilo tudi iniciativno dejavnost domačega turizma, prav tako pa doseglo tudi lepe uspehe na področju inozemskega turizma. Podjetje ima danes vrsto pogodb z evropskimi in nekaterimi izven-evropskimi potovalnimi agencijami. Razširitev te dejavnosti in stalna krepitev transportnega omrežja pa sta narekovali otvoritev več lastnih poslovalnic, od katerih sta bili prvi leta 1959 odprti v Kopru in Piranu.

Leta 1957 je podjetje prevzelo v Trzinu takratno »Mestno mehanično delavnico« in razširilo njeno dejavnost.

Dne 1. avgusta 1958 je kot rezultat turističnih in transportnih prizadevanj SAP-Turist stekla tudi žica na Krvavec. Količnega pomena je ta naprava, nam dokazuje dejstvo, da je žičnica prepeljala do konca lanskega leta skoraj 200.000 potnikov in s prevoženim materialom omogočila nastanek novega alpskega rekreativnega centra v neposredni bližini Ljubljane.

Širitev dejavnosti je imela za posledico tudi stalen porast delovne sile v podjetju in se je od 123 delavcev in uslužbencev v letu 1956 to število povzpelo že na 670 v letu 1959.

Tako je današnji SAP-Turist torej rezultat 15-letne graditve in obnove našega avtobusnega prometa in eno največjih avtobusnih podjetij v državi.

40 let dela in napredka kolektiva »KOT«

tovarne kovinskega okovja

TACEN 38, LJUBLJANA

Tovarna kovinskega okovja v Tacnu je bila ustanovljena leta 1920 pod naslovom »SETA«. Njena prva proizvodnja je zajemala izdelovanje lesenih klincev za obutev. Spričo velike potrebe po tem artiklu se je obrat povečal in s svojo proizvodnjo oskrboval domači kakor tudi tuji trg. Kmalu se je poleg lesnega obrata začelo še s proizvodnjo ščitnikov, žebeljev in sekancev. V zvezi s tem se je močno povečal strojni park za proizvodnjo in izdelavo orodja, s čimer so bili dani pogoji, da so se lahko pričela izdelovati komplicirana orodja, ki jih je zahtevala proizvodnja specialnega okovja za smučarje in planinstvo. Bila je možnost za pridobivanje dobrega strokovnega kadra, ki je pozneje služil podjetju pri osvajanju izdelave novih artiklov. Del tega kadra je pomagal v izgradnji sosednje nove industrije.

Okupacija je prizadejala podjetju veliko škodo; odpeljala nekaj najboljših strojev in leta 1944 ustavila obratovanje. Kolektiv tovarne je dal več aktivnih članov v NOV. Delavsko gibanje v tem podjetju je poživil Alojz Kebe, ki je imel tesne stike z vodilnimi funkcionarji že več let pred vojno. Zaradi svojega aktivnega dela je moral že v prvih dneh okupacije v ilegalo oziroma v partizane, kjer je v funkciji komisarja I. grupe odredov Gorenjske padel v letu 1942.

Po osvoboditvi je podjetje poslovalo samostojno do 1948. leta, nato je bilo združeno s Tovarno kovinske galanterije v Ljubljani in imelo uspehe v poslovanju. Poseben napredek pa kaže podjetje po osamosvojitvi, ki je bila izvedena na zahtevo kolektiva dne 1. maja 1958. Z velikim elanom v osamosvojenem podjetju je kolektivu uspelo dvigniti storilnost dela in celotno proizvodnjo, ne da bi pri tem povečal delovno silo. Z uvedbo oddelka za galvaniziranje je bil dolgo let največji problem ureditev kanalizacije, kar pod prejšnjo upravo ni bilo moč doseči. Danes pa se že dela po odobrenem projektu celotna kanalizacija z modernimi čistilnimi napravami, ki bo zgrajena že v tem letu. Za boljše delovne pogoje delavcev v polirnem oddelku smo namestili nove ustrezne naprave za čiščenje in zračenje prostora. Z manjšo adaptacijo prostorov smo uredili prijetno jedilnico in kuhinjo za topli obrok hrane in tako ugodili dolgoletni želji kolektiva.

V proizvodnem programu je zajetih že nad 150 različnih proizvodov, med katerimi so najvažnejše ključavnice za aktovke in kovčke, razno okovje za damske torbice, ščitniki, podkvice, teksti, žeblički in sekanci za obutev in drugo okovje za kožno predelovalno in pohištveno industrijo. Te izdelke plasiramo poleg doma tudi na tuja tržišča.

Vse zastarele in iztrošene stroje bo treba nujno zamenjati z novimi, da bomo kos proizvodnji, ki se iz leta v leto veča.

Slovesno odkritje spominske plošče sodelavcu, narodnemu heroju Alojzu Kebetu-Stefanu 25. oktobra 1959

IZDELUJE:

tapetniško žimo vseh kvalit, vse vrste kvalitetnih ščetk in žice in žime, posebne ščetke za kovinsko, tekstilno in drugo industrijo, standardne in druge čopiče (zidarske in pleskarske).

Izdeluje sortirano ščetino vseh vrst in dimenzij, predeluje vse vrste živalskih dlak in umetnih vlaken.

Prevzema tudi večja naročila za izdelavo po posebni specifikaciji koristnika.

Ljubljana - Fužine

Tovarna ima lastne pomožne delavnice in se razvija v organiziran industrijski obrat, ki bo izdeloval vse v to stroko spadajoče artikole za široko potrošnjo in industrijo. Tovarna zalaga s svojimi izdelki domače tržišče in delno tudi izvažja.

Tovarna »ŽIMA« se je razvila iz male obrtne delavnice ter se je njena zmogljivost nasproti letu 1947 štirikrat povečala. Izboljšala se je kvaliteta izdelkov in povečala izbira artiklov.

Danes zaposluje tovarna 195 ljudi, predvsem žensko delovno silo. Delo v tovarni se vrši še delno ročno, prehaja pa na strojno. Za modernizacijo obrata bo podjetje v letošnjem letu vložilo mnogo več sredstev, predvsem za nabavo strojev. Veliko pozornost se bo posvetilo higiensko tehnični ureditvi. Kolektiv je prepričan, da bo z organiziranim delom, z novimi strojnimi napravami napravil velik kvalitetni skok, ki se bo odražal že v letu 1961 v povečanem bto produktu in delovni storilnosti. Nagrajevanje po učinku, h kateremu pristopamo, pa naj bo tista potrebna stimulacija za delovnega človeka, da naši delavci v občinskem merilu ne bodo imeli najnižje ntto prejeme.

Tudi politično življenje in morala se dvigata v podjetju, spričo aktivnega dela sindikalne podružnice in marljivega mladinskega aktiva.

Glede na vse te pozitivne činitelje, je kolektiv prepričan, da se obetajo tudi tovarni »ŽIMA« boljši časi.

Labod

KEMIČNA ČISTILOVNA,
PRALNICA IN BARVARNA

LJUBLJANA, POLJANSKI NASIP 6

*Impregniramo vetrne jopiče, dežne plašče, šotore ipd.
Kemično čistimo in barvamo vse vrste oblačil in tkanin
Plisiramo svilen in volneni blagi
Peremo, nungamo in likamo perilo*

Poslovalnice:

POLJANSKI NASIP 4
PRAŽAKOVA ULICA 12
TITOVA CESTA 3
CELOVŠKA CESTA 53

Tovarna otroških vozičkov
in kovinske opreme lokalov

TRIBUNA

LJUBLJANA, KARLOVŠKA 4

Telefon 21-734

priporoča svoje izdelke

Elektro Maribor - okolica

MARIBOR, ULICA HEROJA TOMŠIČA 2

s svojimi obrati: Maribor-okolica, Slovenska Bistrica, Pluj, Gornja Radgona,
Murska Sobota in Remontna delavnica Radvanje

oskrbuje svoje omrežje z električno energijo; projektira, gradi in vzdržuje prenosne
in razdelilne naprave, transformatorske postaje in krajevna omrežja;
montira hišne priključke; izvršuje instalacije; popravlja stroje in gospodinjske
aparate; umerja merilne aparate in števce

Trgovsko podjetje

KOVINA

LJUBLJANA, STRITARJEVA 7

Telefon št.: 23-374, 20-138

nudi vsakovrstno železnino, tehnično
in kovinsko blago, kuhinjsko posodo,
sanitarne predmete, gradbeni
in instalacijski material v svojih
specializiranih trgovinah:

Kladivar, Ljubljana, Zaloška 21

Ideal, Ljubljana, Wolfova 8

Pri kosi, Ljubljana,
Miklošičeva 15

Veriga, Ljubljana,
Celovška 59

Okovje, Šentvid 91
nad Ljubljano

Celuloza

Medvode

**Proizvajamo vse vrste
nebeljene
sulfidne celuloze
in strojilne ekstrakte,
pinotan in kemotan**

PODJETJE

Udarnik

LJUBLJANA

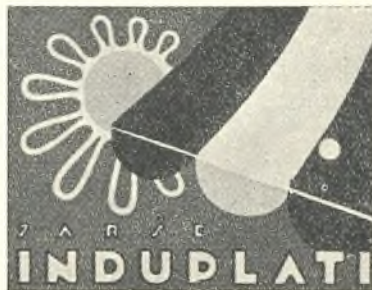
Vilharjeva 45/a

Telefon 32-711

izdeluje po lastnih
in predloženih načrtih:
montažne okenske elemente,
lesena montažna okna,
okna z jeklenimi podboji,
balkonska vrata in okna,
kombinirana z aluminijem
za vse načine odpiranja ter vse
vrste stavbenega pohištva
za stanovanjsko, upravno
in industrijsko gradnjo

*Oglejte si naše izdelke v SKC
— Stanovanjsko komunalnem
centru! Za naročila
se priporočamo*

Proizvajamo: razne lanene tkanine surove in beljene, lanene damast garniture, brisače, kuhinjske krpe (karo), laneno in pollaneno platno za rjuhe, laneno in pollaneno salonsko jadvovino, krojaški kanafas, platno za ležalne stole laneno in bombažno z bordurami ● Bombažni (jacquard) gradel za žimnice, impregnirano tkanino za vetrne jopiče in nahrbtnike, lahke impregnirane tkanine za šotore in plahte, impregnirane tkanine za sončne plahte (progaste in enobarvne) ● Tehnična (filter) platna vseh vrst, tako bombažna kakor tudi lanena, razna slamarična platna konopljena in lanena ter tkanine za embalažo ● Težke impregnirane tkanine za vagonška in kamionska

INDUSTRIJA PLATNENIH IZDELKOV JARŠE

pokrivala, konopljene gasilske cevi, gurte itd. ● Izdelujemo tudi tkanine po posebnih naročilih preko količine 500 metrov ● Predilnica lanu in konoplje, lastna barvarna, impregnacija in belilnica

Kemoservis

Trgovsko uvozno podjetje z laboratorijskim blagom

LJUBLJANA, TRG REVOLUCIJE 15

Telefon 21-550

Študentom nudimo 10% popusta

vam nudi širok asortiment
laboratorijskih kemikalij,
steklovine, porcelana
in aparatov domače proizvodnje
in uvoza po najnižjih
dnevni cenah

EXPORT

IMPORT

»SLOVENIJA SADJE«

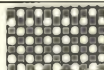
Ljubljana, Titova 19/VIII

Telefon: 23-301,
23-302, 23-303

Poštni predal 83

Telex: Ljubljana
03179

*Trgovska predstavništva
v Mariboru, Beogradu in
Skopju. Skladišče v Volčji
dragi in Kanalu. Hladilnica
v Zalogu pri Ljubljani*

OLJARNA

tovarna tehničnih olj

LJUBLJANA

Tovarniška ulica 48

Telefon h. c. 30-303, 30-469, 30-331

Proizvaja:

ricinusovo tehnično in
medicinsko olje,
laneno tehnično in
medicinsko olje,
druga rastlinska tehnična
olja,
firneže najboljših
kvalitet, oljne pogače
za živinsko krmo
ter ricinusove tropine
za gnojivo

Geološki zavod

o Ljubljani

TELEFON št. 30-165, 32-136

1. GEOLOŠKO KARTIRANJE,
RUDARSKO-GEOLOŠKA
RAZISKAVANJA IN USTREZNE
LABORATORIJSKE PREISKAVE
2. GEOFIZIČNA MERJENJA
3. RAZISKOVALNA VRTANJA
4. RUDARSKA RAZISKAVANJA

teol

LJUBLJANA
Zaloška c. 54

tovarna tekstilnih in usnjarskih
pomožnih sredstev

*Znana je po svojih odličnih
proizvodih, s katerimi je osvojila
tržišče po vsej državi
Nudi po najugodnejših cenah vse
vrste tekstilnih in usnjarskih po-
možnih sredstev, detergente in
specialna lepila za čevljarstvo
industrijo. V kratkem bo pričela
tudi s proizvodnjo sintetičnih
strojil*

*V svojih najmoderneje opremljenih laborato-
rijah opravlja dnevno kontrolo svojih
proizvodov. Z dobro uvedeno servisno službo
je stalno na razpolago tovarnam, ki žele
ponovno pri uvajanju njenih proizvodov*

*Vse informacije dobite pri
komercialnem oddelku
tovarne. Zahtevajte cenike,
prospekte in brezplačne
vzorke*

Velika izbira vseh vrst
bombažnih tkanin za
posteljnino, perilo,
delovne obleke itd.

Za kvaliteto vam jamči

METKA

mehanična tkalnica

CELJE

Telefon 23-90

Brzjav: Metka Celje

Industrijsko in trgovsko podjetje na debelo in drobno

Veledrogerija

LJUBLJANA

Ima veliko izbiro: priznane proizvode kozmetične industrije
Vedrog, kot so: zobna pasta Gibbs, kreme vseh vrst in pudri Tokalon,
kolonjske vode in parfumi: Bollero, Rendez vous, Antilope, 7 mačk
Sredstva za čiščenje mastnih madežev Vemad in Vemad-Rapid
v tubi, ustna črtala Belami. Vse potrebščine, potrošni material
in material za brivske in frizerske salone

Kemikalije vseh vrst, foto material, gumi-higienske artikl, sanitetno-obvezilni
material in fino galanterijo

KB komunalna banka

LJUBLJANA, MIKLOŠIČEVA CESTA 10

in njene podružnice

*Domžale, Grosuplje, Hrastnik,
Kamnik, Kočevje, Litija, Medvode,
Rakek, Trbovlje, Vrhnika,
Zagorje*

*LJUBLJANA: Beethovnova ulica 13,
Celovška cesta 99, Mestni trg 23, Parmova ul. 41
Smartinska cesta 22*

EKSPOZITURE: Mengeš, Polje, Šentvid

Opravljaajo vsa v bančno stroko spadajoča dela;
sprejemajo vloge na hranilne knjižice in jih
obrestujejo brez odpovednega roka po 5 % ,
z odpovednim rokom po 5 % do 6 % letno

Varnost in tajnost hranilnih vlog je zagotovljena

Kartonažna tovarna

LJUBLJANA, KOTNIKOVA 3

P. O. B. 14, telefon: 30-306, 30-307, 30-308

Tovarna proizvaja:

kartonažne izdelke vseh vrst
za reprodukcijo, industrijo,
obrt itd.

Izdelke iz papirja:

serviete, toaletni papir, zvitke
za blagajne in računske stroje,
mape ter registratorje, lončke
za živila itd.

Cevke: mehke in trde za tekstilno
industrijo

Kartonske cevi, sode, »steklenice«, doze

Litografirana embalaža v eno- in
večbarvnem tisku itd.

UVOZ

IZVOZ

veletrgovina

mercator

Ljubljana
trg ml. delovnih brigad 7

telefon: 31-013, 31-552
30-611, 21-131

brzojavke:
mercator ljubljana

Avtopromet

LJUBLJANA, SAVSKA CESTA

Telefon 31-392

izvršuje vse vrste prevozov
in tovorov s sodobnimi
tovornimi vozili po vsej
domovini. Izdeluje tudi
nove jeklene in lesene
karoserije ter opravlja vsa
avtomehanična, ličarska,
tapetniška in vulkanizerska
dela na vseh vrstah vozil
Servis motornih koles
Tomos in servis avtomo-
bilov Crvena zastava

Cenjenim strankam se
priporoča uprava podjetja

Agraservis

LJUBLJANA

Draga 41

POPRAVLJA:

*traktorje, vse vrste
kmetijskih strojev in drugih
motornih vozil.*

*S svojo specialno potujočo
avto-servisno delavnico
popravlja na poziv
v vsakem kraju.*

*Na preciznem stroju
preizkuša, popravlja
in nastavlja Dieslove tlačilke.*

*Izdeluje kmetijsko strojno
opremo po naročilu*

IMPORT

CHEMO

TRGOVSKO PODJETJE
NA VELIKO

LJUBLJANA

Maistrova 10

nudi po najugodnejših
cenah vse vrste
kemikalij
domače in inozemske
proizvodnje,
barve, lake, razstrelivo
in tehnične pline

Zahtevajte ponudbe!

EXPORT

C
H
E
M
O

MONTAŽNO
IN INDUSTRIJSKO
PODJETJE

Termika

LJUBLJANA, Titova cesta št. 20/b

Telefon: 20-058, 21-909

PROIZVAJA:

Mineralno volno »TERMIT« - toplotna prevodnost pri 100° C 0,0410 Kcal/mh° C
v vrečah (1/10 m³) v razsutem stanju, izolacijske vrvi, izolacijski filc, izolacijske
blazine (na trstiki, natron-papirju in merkur-mreži)

Mineralna volna se uporablja za toplotne, hladilne in akustične izolacije v industriji,
gradbeništvu in ladjedelništvu

Izolirane posode za prevoz ohlajene ali vroče hrane

Akustične obloge

MONTIRA:

Toplotne izolacije parnih kotlov, parovodov in centralne kurjave,
toplotne in akustične izolacije na potniških vagonih, ladjah, zgradbah
in industrijskih halah

Podjetje ima več inozemskih licenc ter daje za svoje proizvode in vgrajevanje
dolgoletna jamstva

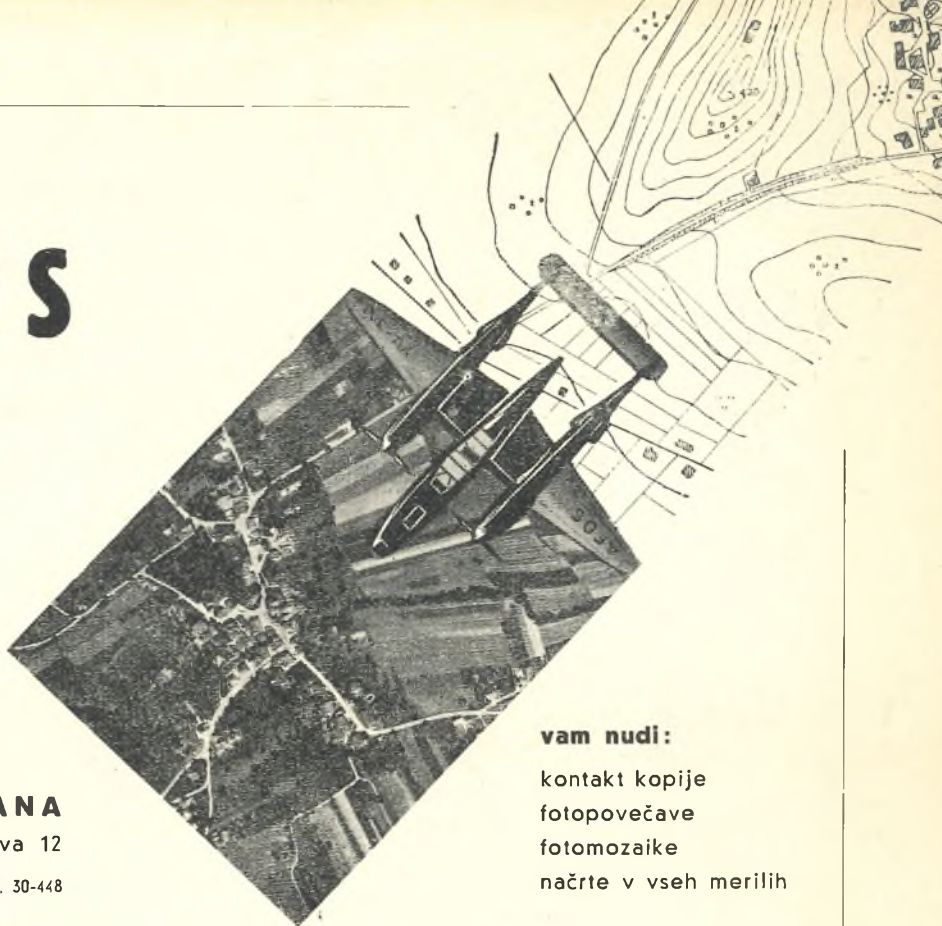
A F O S

podjetje za aero
fotogrametrijo

LJUBLJANA

Šaranovičeva 12

telefonska št. 30-448

vam nudi:

kontakt kopije

fotopovečave

fotomozaike

načrte v vseh merilih

Geodetski zavod

LJUBLJANA

Šaranovičeva 12

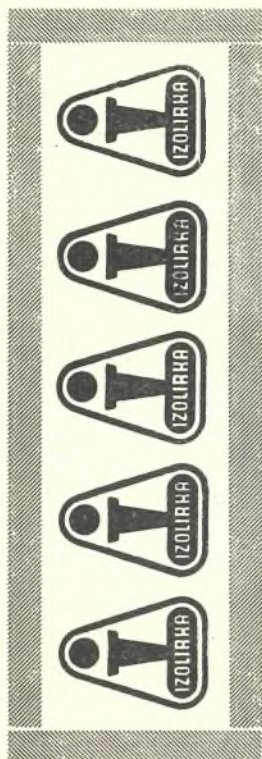
Telefon 30-448

Izvršuje:

katastrske meritve
izmero mest in naselij
geodetske podloge v tehnične
namene, izdelavo kart
s fotogrametrično metodo
fotopomanjšave in povečave
vseh načrtov in kart
kopiranja in kaširanja kart

Lastna mehanična delavnica opravlja
popravila geodetskih
instrumentov in izdeluje
geodetske pripomočke

Izdelujemo
in nudimo
potrošnikom
po konkurenčnih
cenah:

*bitumensko strešno lepenko
vseh števil*
bitumensko juto
bitumenske premazne mase
bitumenske izolacijske mase
*bitumenske mase za zalivanje
lesnih in granitnih kock*
bitumenske mase za tramvajske proge
kabel mase
*bitumenske emulzije
za gradnjo cest in gradbeništvo*
bitumenski mulj (š'ema)
ibitol
ibitol lak (inertol)
pasto za salonit
emulzijsko pasto
ibitol pasto
katransko smolo in olja
Bergmanove cevi vseh profilov
Bergmanove pipe
*izolacijsko žlndrno volno,
blazine in vrvi*
styropor plošče
stramit plošče

Prepričajte se o odlični
kvaliteti izdelkov

IZOLIRKA

Ljubljana - Moste

M E D I E X

IMPORT - EXPORT

Ljubljana, Cigaletova 7/1

Telefon 31-545, 30-509

Pri nakupu medu in čebelarških
potrebščin se obračajte
na trgovsko podjetje M E D E X

Nudimo najkvalitetnejši sortirani med
raznih vrst po ugodnih cenah

Čebelni med je visokokalorična
hrana in učinkovito zdravilo, ki pri
sistematičnem uživanju pomaga
pri mnogih boleznih

Med je zdravilo pri živčnih obolenjih,
pretrujenosti, nespečnosti
in prebavnih motnjah

Med vsebuje poleg lahko prebavljivih
hranlinih snovi tudi fosforne, železne,
manganove in apnenčeve soli,
eterična olja ter vitamine A, B in C

Na zalogi imamo stalno vse
vrste panjev in čebelarških
potrebščin

Prodajamo prvovrstne satnice

Trgujemo s čebelami
in maticami

Odkupujemo vse vrste
sortiranega, čistega
in kvalitetnega medu
po najvišjih dnevnih cenah

Odkupujemo, predelujemo in
prodajamo čist čebelni vosek

Zahtevajte prospekte in cenike

Prepričajte se o ugodnih
cenah, kvalitetnem blagu
in solidni postrežbi

GENERALNI REMONT AVTOMOBILOV AVTOOBNOVA LJUBLJANA

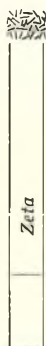
Ljubljana, Bežigrad št. 11

Brzjav: GRAL Ljubljana
Telefon 32-362

Podjetje je opremljeno s specialno opremo in orodjem ter popravlja vsa motorna vozila in opravlja remont vsakovrstnih pogonskih strojev;

brusi vse motorne dele po željah uporabnikov;
vključuje in obdeluje vse vrste motornih ležajev s specialnim strojem na točne izmere.

izdeluje ležaje iz rdeče kovine za vsakovrstne motorje (Diesel) in nadomestne dele: bate, batne obročke, batne, premne in vzmetne svornike itd., odkovke ventilov z obdelavo, ventilska vodila in sedišča, razne dele križnih zglobov, vse vrste zmeti — ploščate in okrogle, tesnila za cilindrske glave, karterje itd., lušnike, cevke, spojke, dele za krmila in drugo.

TRGOVSKO PODJETJE

Tobak

LJUBLJANA, LIKOZARJEVA 5

nudi kvalitetne tobačne izdelke iz vseh tobačnih tovarn FLRJ, vžigalice tovarne »Drava«. Osijek, vse vrste taksnih in poštne vrednotnic, vsa kadilski pribor, razno drobno galanterijo, šolske in pisarniške potrebščine itd.

TRGOVSKO PODJETJE

Kurivo

Ljubljana, Masarykova 15/II

Telefon h. c.: 30 570 in 30-571

Prodajni oddelk za Ljubljano —
telefon 30-578

s svojimi poslovalnicami na Dolenjski cesti 44, Rimski cesti 21, Vilharjevi cesti, Tesaraki ulici — gradbeni material, v Polju, v Radovljici, Mestni trg 28, in v Novem mestu

nudi cenjenim odjemalcem vse vrste kuriva in gradbenega materiala po najnižjih konkurenčnih cenah. Odjemalci zunaj Ljubljane lahko naročijo vagonne količine pisмено ali telefonično v centrali na Masarykovi cesti 15/II, telefon 30-570 in 30-571. — Zahtevajte ponudbo!

Solidna in točna postrežba zagotovljena!

FIAT - ZASTAVA, TOMOS - PUCH

Avto-servis

Ljubljana, Prešernova 42

Telefon: 32-780, 30-950, 30-507

izvršuje vsa avtokleparska, avtomehanična, avtoličarska, avtoelastična in avtoelektričarska dela, vključno generalno popravilo strojev.

Stalna zaloga rezervnih delov za Fiat in Tomos

Gradbeno obrtno podjetje

Š I Š K A

Telefon 31-829

LJUBLJANA

Pod hribom 55

izvršuje

vsa gradbena,
vzdrževalna
dela in visoke
gradnje

Filmservis

podjetje za tehnično izdelavo
in obdelavo filmov

LJUBLJANA, ZRINJSKEGA 9

z ateljeji v Ljubljani in Portorožu

razpolaga z moderno tehniko za snemanje
tona z modernimi ateljejskimi in terenskimi
kamerami, modernim svetlobnim parkom
300 kW, agregati in laboratorijem
za razvijanje in obdelavo filmov

Vse posle domače in mednarodne špedicije
(izvoz, uvoz, tranzit, carinjenje, transportno
zavarovanje, reklamacije, transportne
kalkulacije itd., javna skladišča,
dostava tovarov na dom, lastni industrijski tir,
prevozi s kamioni in hladilnimi avtomobili
itd., itd.) vam hitro in solidno opravi:

GLOBUS ŠPEDICIJA

Ljubljana, Titova 33

s svojimi poslovalnicami

**T
E
H
N
O
G
R
A
D**

Splošno gradbeno podjetje

Ljubljana, Kolezijska 4

Telefon 21-628

izvršuje vse nizke in visoke
gradnje ter vsa druga gradbena
dela kvalitetno in solidno

Za naročila se priporočamo

UVOZNO
IN TRGOVSKO
PODJETJE

Slovenija avto

L J U B L J A N A

Uvažā - izvažā prodaja na debelo

motorna vozila
vseh vrst

nadomestne dele
za motorna vozila

dvokolesa
in njihove
nadomestne dele

avtogume

splošni
in električni
avtomaterial

avtomobilsko
orodje in pribor

gradbene stroje
domače
produkcije

I m p o r t - e x p o r t

Telefon: 21-053, 20-377, h centrala 20-021

KOOPERATIVA

Ljubljana

Miklošičeva c. 4

izvažā:

*mehak in trd rezan les,
gozdne sortimente
in finalne izdelke
ter izdelke domače obrti*

uvažā:

*pluto in izdelke
iz plute*

